

NATIONAL INTEREST

JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.40) година VIII vol. 13. № 1/2012.

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА ПИТАЊА

Национални ИНТЕРЕС

ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА
И ИДЕНТИТЕТ
Митрофанова А. Владимировна
Зоран Видојевић
Ђорђе Стојановић
Александра Мирковић
Ђуро Бодрожич
Душан Вучићевић
Петар Матић
Ирина Ковачевић

ПРИКАЗИ
Слободан Јанковић
Јово Марковић

Часопис за национална и државна питања

УДК 323.1(=163.41)

ISSN 1452-2152

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година VIII, vol. 13

Број 1/2012.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА
ПИТАЊА

ISSN 1452-2152 УДК 323.1(=163.41)

Број 1/2012 год. VIII vol. 13 стр. 1-187

Часопис покренут поводом 200 годишњице савремене српске
државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-205

Email: ipsbgd@eunet.rs

Оснивачи часописа:

Милан Матић, Живојин Ђурић

Главни уредник:

Милош Кнежевић

Одговорни уредник:

Живојин Ђурић

Редакција:

Милош Кнежевић

Миломир Степић

Зоран Петровић-Пироћанац

Живојин Ђурић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Прелом:

eselog@д.о.о.

Штампа:

eselog@д.о.о.

Тираж: 300 примерака

САДРЖАЈ

ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА И ИДЕНТИТЕТ

<i>Митрофанова Анастасија Владимировна</i>		
КРИЗА НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ У ЕПОХИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ	9-28	
<i>Зоран Видојевић</i>		
НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ, РАЦИОНАЛНОСТ И ИМПЕРИЈАЛИЗАМ.....	29-54	
<i>Ђорђе Стојановић</i>		
РАЗЛИЧИТИ ИДЕЈНИ ПРИСТУПИ ФЕНОМЕНУ ПАТРИОТИЗМА	55-77	
<i>Александра Мировић</i>		
ЗНАЧАЈ И ОДРЖИВОСТ НАЦИОНАЛОГ ИДЕНТИТЕТА У САВРЕМЕНИМ ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИМ И ИНТЕГРАЦИОНИМ ПРОЦЕСИМА	79-109	
<i>Ђуро Бодрожич</i>		
СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ: ИЗВОРИ И ОСНОВИ.....	111-129	
<i>Душан Вучићевић, Петар Матић</i>		
ТРАДИЦИОНАЛИЗАМ И МОДЕРНИЗАМ – КАРАКТЕР ДРУШТВЕНИХ РАСЦЕПА У СРБИЈИ	131-150	
<i>Ирина Ковачевић</i>		
МОДЕРНИ ПОГЛЕД НА СВИЈЕТ, МЕХАНИЦИСТИЧКА ПАРАДИГМА И ЕКОЛОШКА КРИЗА.....	151-173	

ПРИКАЗИ

<i>Слободан Јанковић</i>		
КОРПОРАТИВНА НОСТАЛГИЈА.....	177-181	

Јово Марковић

ДИПЛОМАТИЈА И ШАХ

– НИ КОНФРОНТАЦИЈА НИ КАПИТУЛАЦИЈА. 182-187

CONTENTS

POLITICAL THEORY AND IDENTITY

<i>Mitrofanova Anastasija Vladimirovna</i>	
THE CRISIS OF NATIONAL STATE IN THE AGE OF GLOBALIZATION	9-28
<i>Zoran Vidojevic</i>	
NEOLIBERALISM, RATIONALITY AND IMPERIALISM	29-54
<i>Djordje Stojanovic</i>	
DIFFERENT CONCEPTUAL APPROACHES TO THE PHENOMENON OF PATRIOTISM.....	55-77
<i>Aleksandra Mirovic</i>	
SIGNIFICANCE AND SUSTAINIBILITY OF NATIONAL IDENTITY WITHIN MODERN GLOBALIZATION AND INTEGRATIONAL PROCESSES.....	79-109
<i>Djuro Bodrozic</i>	
SERBIAN NATIONAL IDENTITY: ITS SOURCES AND FOUNDATIONS	111-129
<i>Dusan Vucicevic, Petar Matic</i>	
TRADITIONALISM AND MODERNISM – CHARACTER OF SOCIAL CLEAVAGES IN SERBIA	131-150
<i>Irina Kovacevic</i>	
MODERN VIEW OF THE WORLD, MECHANIC PARADIGM AND ECOLOGIC CRISIS.....	151-173

REVIEWS

<i>Slobodan Jankovic</i>	
CORPORATE NOSTALGIA.....	177-181
<i>Jovo Markovic</i>	
DIPLOMACY AND CHESS – NEITHER THE CONFRONTATION NOR THE CAPITULATION	182-187

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА И ИДЕНТИТЕТ

Митрофанова Анастасија Владимировна

КРИЗА НАЦИОНАЛНЕ
ДРЖАВЕ У ЕПОХИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ 9-28

Зоран Видојевић

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ, РАЦИОНАЛНОСТ
И ИМПЕРИЈАЛИЗАМ 29-54

Ђорђе Стојановић

РАЗЛИЧИТИ ИДЕЈНИ ПРИСТУПИ
ФЕНОМЕНУ ПАТРИОТИЗМА..... 55-77

Александра Мировић

ЗНАЧАЈ И ОДРЖИВОСТ НАЦИОНАЛОГ
ИДЕНТИТЕТА У САВРЕМЕНИМ
ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИМ И
ИНТЕГРАЦИОНИМ ПРОЦЕСИМА..... 79-109

Ђуро Бодрожих

СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ:
ИЗВОРИ И ОСНОВИ..... 111-129

Вучићевић Душан, Матић Петар

ТРАДИЦИОНАЛИЗАМ И МОДЕРНИЗАМ
– КАРАКТЕР ДРУШТВЕНИХ
РАСЦЕПА У СРБИЈИ..... 131-150

Ирина Ковачевић

МОДЕРНИ ПОГЛЕД НА СВИЈЕТ,
МЕХАНИЦИСТИЧКА ПАРАДИГМА
И ЕКОЛОШКА КРИЗА 151-173

*Митрофанова Анастасија Владимировна**

КРИЗА НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ У ЕПОХИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Сажетак

Овај рад се бави проблемом кризе националне државе у времену глобализације. Суочена са процесом глобализације национална држава се нашла суочена са многобројним изазовима. У том смислу структура овог рада је подељена на три дела. У првом делу се анализира утицај глобализације економије на дезинтеграцију националне државе. У другом делу се даје преглед најважнијих механизма дезинтеграције суверених држава. И на крају се разматрају алтернативе глобализације, као и будућност државе у савременом друштву.

Кључне речи: национална држава, глобализација, суверена држава, механизми дезинтеграције, савремено друштво.

1. Глобализација економије и дезинтеграција суверених држава

Интеграциони процеси у савременом свету могу да буду аномалични, ако нису пут превазилажења хаоса, него засебни феномени унутар уређених целина. Свака држава је по себи резултат интеграције некада одвојених средњовековних провинција. Интеграција тако може да обједињује делове,

* Доктор политичких наука, шеф Центра евроатлантских истраживања Дипломатске академије МИД Русије, професор РГГУ

али и да руши постојеће економске и политичке структуре. Ступању Чешке у ЕУ, претходио је распад Чехословачке – очигледан пример корелације интеграције и дезинтеграције. Примери Чехословачке, Југославије, СССР и других “бивших” држава, наводе на претпоставку, да су економска интеграција и политичка дезинтеграција повезани процеси. Не ради се о економској интеграцији уопште, него о једној њеној подврсти, која је средином деведесетих добила назив “глобализација”. Појава новог термина уместо старог “растућа међузависност” показује, за светску економију, нов процес постепеног утапања националних економија појединих држава у јединствени глобални систем капиталистичке привреде.

Глобални привредни систем се градио паралелно са великим географским открићима, развојем саобраћаја и веза целе капиталистичке привреде. “Прва глобализација” је трајала до 1914, када је свет, подељен између колонијалних сила био униформнији и лакши за управљање. Светски ратови и потом револуције и деколонизација су успорили процес настанка глобалне економије. Испрва су једна шестина света (СССР), а затим и крупније јединице били одвојени од светске капиталистичке привреде. Глобализација економије је била немогућа, док год су се развијала два релативно независна сектора светске привреде – социјалистички и капиталистички. Унутар себе је сваки систем био довољно интегрисан, али је управо карактер тих унутрашњих односа система отежавао њихово узајамно дејство.

Капиталистички систем је поседовао привреду са централно – периферном структуром (управни центар – производна полупериферија – сировинска периферија). У социјалистичком систему, сагласно догматски протумаченом марксизму, свака држава је покушавала да изгради затворену, самодовољну економију која садржи све привредне “гране”. На пример, машиноградња Пољске и Чехословачке је имала удео до 80% светске производње, од чега је 2/3 производа било намењено за унутрашње тржиште.¹ Економисти су схватили да је одсуство социјалистичке међународне поделе рада велики проблем за социјалистички лагер, али такви планови и идеје нису нимало утицали на реалну ситуацију.

1 Централно - Восточная Европа во второй половине XX века, т. 2. М., 2000. с. 154.

Размена између СССР и земаља социјализма имала је специфичну природу. Из СССР-а су се извозиле енергетске сировине, а у СССР робе шире намене. Она и не би смела да се назива трговином, већ пре – “међудржавном натурално – компензационом разменом” или “системом централизованог бартера”.² Очигледно је да социјалистички економски систем није имао централно – периферијски карактер. Почетком 90-их година капиталистичка привреда је постала светска, будући да је после нестанка социјалистичког блока глобалне економије само неколико енклава (С. Кореја, Куба) наставило да сарађује са светским економским системом, чувајући одређену независност. Постојање тих енклава не дозвољава да се говори о глобализацији као потпуно завршеном процесу. Мада, ако се садашње тенденције глобализације очувају, енклаве ће пре или касније бити интегрисане у систем капиталистичке привреде.

Постојање два система је отежавало сваком понаособ увлачење у сопствену орбиту других земаља у развоју. Заузимање нових тржишта, “отварање” иностраних економија за улазак западног капитала војним средствима, а што се практиковало у XIX и на почетку XX века, постала је неприхватљива пракса. Отворена демонстрација негативних страна капитализма је могла да подстакне државе у развоју да изаберу “непријатељску страну” (појава земаља у “развоју”, односно оних које нису утврдиле коначан пут свог развоја, постала је могућа тек након што су социјалистички и капиталистички свет поделили зоне утицаја).

Глобализација је прво економски процес, а тек онда и политички, културни... Она се разликује од раста међузависности, приближавања или интеграције економија различитих држава. Глобализација мења квалитативне карактеристике националних економија, претварајућих из релативно затворених система у елементе јединствене светске привреде. Појам “национална економија” губи смисао, будући да је економија све мање повезана са државом (“нацијом”) и са потребама њених грађана. Основни субјекат светске економије постаје транснационална корпорација (ТНК), размештајући своју производњу и пласирајући производе тамо где

2 Ibid, с. 164, 165.

је њој погодније, без обзира на државне границе. То је разлог који убрзава међународну поделу рада, а унутар једне државе, чак и развијене, јавља се "двојна" економија, односно "енклаве благостања" и "енклаве сиромаштва", "региони донори" и "дотиране области". Целокупни региони се претварају у извознике сировина и потрошачко тржиште за транснационалне корпорације, фактички не развијајући сопствену производњу.

Глобализације доводи до претварања држава у "шаховска поља", где су "поља" богате и сиромашне области. Богати крајеви ступају у глобалну економију директно, заобилазећи центар суверене државе, па се држава постепено распада као економска јединица. Неко време таква државе одаје привидан утисак постојања и као политичка јединица услед опште инертности политичких структура. Али, са протоком времена, економски распад неизбежно води ка политичкој дезинтеграцији.

Међународна подела рада је постојала и раније, али није имала интензиван карактер, пошто је светска економија у великој мери била сегментирана. Нпр, совјетски блок је био скоро потпуно изолован од капиталистичког тржишта. Неке заостале или ратом уништене националне економије су добиле шансу за скоро беспрекорну у социјалном смислу модернизацију. Модернизација је била могућа због тога што је у својству главног дејствујућег лица међународне економије функционисала суверена држава, која је циљ развоја и социјалне заштите више вредновала од циља економске ефикасности. Чак и ако је земља учествовала у међународној подели рада, функције њене економије нису се тиме исцрпљивале, а приоритет се давао императивима националне безбедности, обезбеђивању потреба становништва, развоју итд.

Продубљивање међународне поделе рада је створило оштре друштвено – политичке проблеме. Различити друштвени слојеви и целе нације су остали на рубу економског развоја, без шансе да се самостално извуку из најтеже ситуације, пошто слободно кретање роба из развијених земаља у оне у развоју, ограничава могућности ових других да развију сопствену производњу у многим областима. Расцеп између богатих и сиромашних земаља се постепено увећава. У документима УН се 1990-их година појавио термин "веома нераз-

вијене земље” – тј. оне, које чак не треба називати земљама “у развоју” и чије становништво живи у условима апсолутног сиромаштва. ТНК нису заинтересоване за ове државе као потенцијалне објекте за инвестиције, јер немају ресурсе или се налазе у стању рата. Становништво тих земаља је исувише сиромашно, да би постојао интерес у смислу пласирања производа. Чак и радну снагу тог становништва не жели нико да купује, пошто је она углавном без икаквих квалификација.

Одлуке у корпорацијама се доносе искључиво на основу императива економске ефикасности. У обзир се не узимају ни локални услови, ни еколошке последице, ни социјална цена економских одлука. Глобализација је на тај начин – разноврсност економске интеграције, која иде ван контроле суверених држава, а често и против њихових интереса (тј. интереса њихових грађана).

Економска глобализација не открива перспективе за политичку интеграцију, пошто води ка ишчезавању управо политичких димензија и стапању светске политике са светском економијом. Основни задаци владавине се преносе не на политичке, него на економске инстанце, скоро независне од воље грађана. Глобализација подрива савремене представе о суверенитету државе као одраза суверенитета народа, онако како одлуке, које се тичу живота људи, не доносе они сами и чак не изабрани од њих представници. Може се рећи да у политичком смислу, глобализација води ка глобалном диктату финансијске олигархије.

Деградација државног суверенитета се исказује и кроз етнорелигиозне конфликте на територијама “бивших држава”. Етнокултурне разлике непријатељских страна наводе на претпоставку, да су етнос и религија – основни и, може бити, једини разлози за распад држава. На тај начин глобализација светског економског система као и да не делује и као да се чини да је њена улога у процесима дезинтеграције држава секундарна.

Уистину, етничке и религиозне разлике не изазивају увек сепаратизам. Теорија “сукоба цивилизација” је погодна за објашњење већ постојећих конфликта, али не може да објасни случајеве у којима до сукоба заправо не долази. Регуларна међуетничка напетост (која постоји чак и у веома стабилним државама) прераста у тендеције за политичком

независношћу, када се самосталност оцени као економски исплатива за онај део становништва региона, који има приступ ресурсима одређене вредности на светском тржишту. Може се рећи, да је интеграција политички распадајућих земаља у глобални економски систем (глобализација) основни узрок како религиозног, тако и етничког сепаратизма.

Етнорелигијски фактори конфликта су секундарни, иако се они у мери свог развијања и јачања могу у јавном мњењу доживети као важнији, умањујући економску страну проблема. Управо се ради о јавном мњењу: код локалних елита економски мотиви увек имају приоритет, јер елита од политичке самосталности добија непосредне користи те врсте. Том приликом елита настоји да сакрије своју материјалистичку мотивацију, подстичући сепаратистичке покрете чак и тамо, где нема реалне основе за економску самосталност.

2. Механизми дезинтеграције суверених држава

Постоје два модела или механизма политичке дезинтеграције. Неки аутори сматрају, да интеграција у светску капиталистичку привреду и усвајање рецепата међународних организација доводи до масовног осиромашења становништва, услед чега се оно онда враћа етничким или религиозним коренима (социјално незадовољство се свесно каналише кроз сферу етничког протеста). Други аутори су склонили мишљењу да импулс распада произилази не од најсиромашнијих, него од најбогатијих региона државе, који поседују вредне ресурсе за интеграцију у светску привреду.

Заговорник првог модела, канадски истраживач Мишел Чосудовски негира на Западу популарну идеју да је конфликт у Југославији резултат етнокултурних проблема, дубоко уроњених у историју земље. Та идеја нема везе са реалним узроцима процеса дезинтеграције, правећи лажан утисак да људи улазе у конфликт због тога што воле да ратују. Настала је цела митологија која приписује појединим народима “културу насиља”, малтене генетичку неспособност регулисања конфликта мирним путем. На том “црном списку” су се нашли и Срби и Албанци и Хрвати и уопште сви народи бивше Југославије.

Напротив, Чосудовски је претпоставио да дезинтеграција Југославије настаје због програма макроекономског реструктурисања, наметнутог од стране иностраних зајмодаваца, који доводи до дезинтеграције индустријског сектора и губитка социјалних гаранција.³ Интересантна је такође његова анализа узрока геноцида у Руанди 1994⁴. Ако Запад покушава да објасни тај догађај унутрашњим узроцима (међуплеменска мржња), Чосудовски обраћа пажњу на то да је грађанском рату претходила економска криза, која је изазвала масовно сиромаштво и губитак сигурности у свој положај. Под окриљем ММФ-а у Руанди почетком деведестих година су се спроводиле макроекономске реформе, укључујући девалвацију валуте, смањивање социјалних програма (укључујући ту и давања за исхрану деце и борбу против маларије), увођење такси за основношколско образовање. Због дестабилизације пољопривреде и уништавања традиционалне гране - узгајања кафе – у земљи је настала глад. Приватизација највећих државних компанија је изазвала парализу телекомуникација и снабдевања становништва струјом и гасом. Пошто је тензија у земљи ионако била већег степена, ступање незапослене и гладне омладине у наоружане одреде није могло, а да не изазове додатне дестабилизирајуће ефекте. Етничка напетост је наравно постојала, али она сама по себи не би резултирала тако катастрофалним последицама.

Размишљајући у том контексту о узроцима распада Југославије, неки аутори⁵ држе Србију за основног генератора импулса распада баш зато што је она била најмање развијена од југословенских република и зато што је мало шта могла да понуди светском тржишту (Срби су се традиционално бавили не трговином, него војним делима и управљањем). По њиховом мишљењу, оштро осиромашење Срба је узроковало напуштање прозападне позиције, стандардне за социјалистичку Југославију, развој национализма и обнављање религије.

Међутим, други аутори, попут француског политиколога Паскала Бонифаса, доказују да је извор сепаратизма

3 Chossudovsky, M, *The Globalization of Poverty: Impacts of IMF and World Bank Reforms*, London: Zed Books, 1997, p. 243-244.

4 Ibid, p. 111-124.

5 Schwartz S. "Beyond 'Ancient Hatreds': What Really Happened to Yugoslavia", *Policy Review*, October-November 1999.

обично економски најразвијенији или ресурсима најбогатији део државе. Бонифас, пре свега, доводи у питање познату књигу Хелене Карер Д'Анкос "Разбијена империја" (1978)⁶. Карер Д'Анкос је сматрала да ће узрок распада СССР-а бити жеља муслимана да се одвоје од словенских република и створе исламске државе. Међутим, распад СССР-а је ишао супротним током. Управо су "словенске" републике (Русија, Белорусија, Украјина) тежиле да се ослободе од "средњеазијатског трбуха" (термин А. Солжењицина) и ступе у непосредне трговинске и политичке контакте са Западом. (Додајемо да нити једна од нових држава Централне Азије није постала исламска). Позиција П. Бонифаса се не потврђује само током преговора у Бјеловешкој шуми 1991, него и том чињеницом да су додатни импулси распада долазили из Грузије (која првобитно чак није ни хтела да уђе у ЗНД) и прибалтичких република – најбоље развијених делова СССР-а у којима се концентрисао значајан део индустријских и људских ресурса.

Руска Федерација није била заинтересована да сачува СССР, сматрајући га као препреку на путу интеграције у глобалну економију. Председник РСФСР Б. Јелцин је 1. октобра 1991. године добио документ, познат под именом "Бурбулисов меморандум" – "Стратегија Русије у прелазном периоду". Документ је констатовао да је за Русију неповољно да сачува своју улогу федералног стожера, пошто ће на тај начин, остале републике користити ресурсе Русије за спровођење својих реформи. Руководство Русије је рачунало да она поседује могућности за интеграцију у светску капиталистичку привреду па је због тога и иницирало распад СССР-а. Исте идеје су доминирале и код украјинског врха. Становништво обе совјетске републике се, по свему судећи, лоше сналазило у тренутку, будући да је било подвргнуто масовном дејству пропаганде. На референдуму о статусу Украјине (1. децембра 1991), око 80% грађана, укључујући и руско и рускојезично становништво, је гласало за независност – што показује, колико су мало били информисани совјетски људи о суштини светске капиталистичке привреде и законима њеног функционисања.

6 У тој књизи је Карер Д'Анкос "предвидела" распад СССР-а

Паскале Бонифас налази потврду своје теорије, анализирајући сепаратистичке процесе у европским државама. Он указује да је распад Југославије започет од стране Словеније, најбогатије од чланица СФРЈ (Словенија је имала 8% југословенског становништва, али је давала трећину БДП-а и четвртину прихода од извоза)⁷. Зато је чланство у СФРЈ за њу било препрека на путу присаједињења ЕУ. Импулс распада Чехословачке је такође дошао од индустријски развијене Чешке, која је, стремећи најбржој интеграцији у ЕУ, фактички принудила Словачку да се сагласи са издвајањем. У Италији су сепаратистичке тенденције јаче на развијеном Северу (тамо се чак образовала “Република Паданија” која је тражила пријем у ЕУ), у Шпанији – код развијенијих Баскије и Каталоније (у сиромашној Андалузији те тенденције су слабе).

Из такве констелације јавља се могућност појаве чисто економског сепаратизма, без етничких примеса. Такав сепаратизам може да никне, на пример, у Кини. Кина је етнички хомогена, иако је у неким регионима (Тибет, Унутрашња Монголија) део етничких мањина релативно велик. Основом сепаратизма у Кини могу да постану не етничке разлике, него разлике нивоа развоја између обалних и унутрашњих региона. Обалне провинције Кине, које су далеко испред осталих на путу економског развоја, већ искаљују незадовољство због диктата централних власти и неопходности да “издржавају” сиромашне регионе.

Механизам распада суверене државе не мора бити покренут од стране најбогатијег региона, са тачке гледишта развоја индустрије и ресурса, али је узрок сепаратизма увек настојање локалне елите да директно контактира са глобалном економијом. Чак и кроз “глобалну сиву економију”, која се тиче превоза и продаје оружја, наркотика, људи и других законом забрањених добара. Ако регион креће да послује са том врстом глобалне економије, унутар суверене државе се рађа “криминална енклава” (Чеченија, Косово). Природно, држава хоће да уништи ту енклаву – али, природно је и то да је слаба држава (у јакој држави таква енклава и не може да се појави) неспособна за такав задатак. Стога, она је прину-

7 Boniface P., “The Proliferation of States”, *The Washington Quarterly*, 1998, Summer, p. 117.

ђена да појачава ниво насиља само до тачке у којој се редовне полицијске мере неће претворити у грађански рат широких размера.

Улога фактора глобализације у развоју етнорелигијског конфликта може да се прати на примеру еволуције чеченског сепаратизма. Највећи део научне сфере је сагласан, да ислам није био узрок сепаратистичког покрета.⁸ А.Д. Саватејев указује да су у совјетско време Чеченци били мало религиозни, не одликујући се ни религијском писменошћу, ни упражњавањем обреда⁹. Чеченско друштво (као уопште и совјетско) било је у највишем степену секуларизовано, док су локалне традиције биле у полузабораву.

Постоје документоване потврде да је првобитна идеја Ц. Дудајева била изградња световне чеченске државе¹⁰. Устав Чеченије из 1992. је гарантовао верске слободе и што је нарочито важно – раздвајање религијских организација од државе. Чеченски сецесионизам је продукт не религије, чак ни етнизације, већ економије. Удовица Дудајева се у својим мемоарима присећала његових наступа на телевизији: "...он је причао како слободно живе људи подалеко од Русије и како цветају друге земље које имају нафту. Предмет разговора су биле његове речи о "златним славинама и камиљем млеку" Кувајта"¹¹. Првобитно окретање Дудајева ка исламу је имало утилитарни карактер и било је повзано са почетком антисепаратистичке операције 1994.

Идеја исламске државе, оцењује А.Д. Саватејев, се родила код Аслана Масхадова (наследника Дудајева на председничкој функцији) поприлично касно, а у вези са клановском разноликошћу и потпуном дезорганизацијом светновних институција.¹² Тек је 3. фебруара 1999. (осам година после почетка сепаратистичких аката) Масхадов званично прогласио шеријатску управу, образовао министарство шеријатске без-

8 Џонсон Л., "Введение – Политический ислам и конфликты в Евразии", *Центральная Азия и Кавказ*, 1999, No 4, стр. 59.

9 Савватеев А.Д., "Ислам и политика в Чеченской Республике", *Общественные науки и современность*, 2000, No 2, стр. 87.

10 Кисриев Э.Ф., "Ислам и власть в Дагестане", *М:ОГИ*, 2004, СТР. 159; Савватеев А.Д, *Ibid*, стр. 85.

11 Дудаева А., *Миллион первый*, Екатеринбург: Ультра. Культура, 2005, стр. 141.

12 Савватеев А.Д, *Ibid*, стр. 87.

бедности и почео са иницијацијом законодавства сагласног са шеријатом.

Почетак друге фазе конфликта је већ добио црте религиозног рата. Противљење федералној војсци је проглашено за цихад. А.Д. Саватејев види у Чеченији тог времена две снаге: владавину Масхадова, која се ослањала на суфијски етнички ислам, и вехабијску опозицију, која је жртвовала националне идеје зарад “жртве међународним исламским идејама”¹³. По мишљењу А. Игњатенка, дошло је до промене идеологије устаника: од борбе за независност Чеченије они су прихватили изградњу исламске државе која би била део светске Уме¹⁴. Основне терористичке акте у периоду 2002-2004, већ је изводила верски мотивисана младеж – пре свега, чланови групе “Ријад Салихин” (Вртови праведника), одрасла у атмосфери вехабитске индоктринације. Али, поновићемо још једном, то је био резултат, а не узрок конфликта.

Распад низа суверених држава јесте крајњи одраз опште тенденције ка умањењу улоге државе у међународним односима. Формално очување суверенитета је праћено постепеним преносом лојалности грађана од државе на – како виши, тако и нижи ниво од ње. Како напредује глобална економија, човек постаје лојалан не само држави, него и корпорацији, невладиној организацији или својој етничкој или религиозној групи. Процес измештања лојалности неизбежно доводи до конфликта између индивидуе и државе, климајући основне поставке државе – друштвене солидарности, јер многи не прихватају да су било чиме “дужни” земљи у којој су се родили. Јављају се паралелни процеси интеграције и дезинтеграције – интеграција једног скупа доводи до дезинтеграције другог. У условима глобализације држава се као институција налази у стању перманентне кризе, а одржавати исту у животу је могуће само кроз улагање изузетних напора.

13 Ibid, p. 94.

14 Игнатенко, А., Кровавая дорога в рай, НГ-Религии, Но 12, 16июля, 2003.

3. Алтернативе глобализације и будућност држава

Да ли је глобализације која одузима улогу сувереним државама и националним економијама, позитивна или негативна појава? Одговор зависи од тога, да ли се питање разматра са чисто економске тачке гледишта или узимајући у обзир социјално-политичку цену коју људи плаћају због економске ефикасности. Представници неолибералног приступа предлажу оптимистичку прогнозу развоја догађаја. По њима, ефекат глобализације је сличан ефекту интеграције националних тржишта у Европи 16-18. века: размена роба, капитала и радних ресурса расте, а што ће допринети развоју економије и спречити регресивне појаве.

Могуће је да би горенаведене тврдње биле тачне, када би се принципи слободног тржишта потврдили и у пракси. Али историчари мисле да је капитализам слободног тржишта – привремени феномен, који се закономмерно јавио једном у историји (услед конкретних узрока) и закономмерно нестао. Нпр, познати економски историчар Карл Полањи је писао да је капитализам слободног тржишта поницао у Енглеској 1750-1850-их година, након чега су се јавили међународни монополи који су уздрмали принцип слободне конкуренције¹⁵.

Индустријски развијене земље су својевремено прошле процес индустријализације под заштитом строгог протекционизма, а што им сада не смета да заговарају “отварање” тржишта мање развијених земаља ради пласирања јефтинијих производа са Запада (отвореност тржишта је један од услова за помоћ ММФ-а). Такође, за разлику од периода почетног развоја капитализма, светско тржиште је већ подељено између трансланционалних корпорација и нико не гарантује слободан приступ истом за робе земаља у развоју. Те земље, немајући могућности да развијају сопствену производњу, претварају се у “банана републике”, тј, у једнообразне економије које производе једну врсту робе.

15 S. Burchil, A. Linklater (eds.), *Theories of International Relations*, L.:Palgrave, 1996, p. 45.

Представници земаља у развоју се боје претварања светске економске “пирамиде” у политичку, када ће се, не само економске, него и друге одлуке важне за живот људи, доносити далеко од њих са потпуном равнодушношћу у односу на социјалну цену тих одлука. Они који су забринуте последицама глобализације не посматрају њу само као процес који, просто, најбоље обезбеђује узајамно дејство трансланционалних корпорација, бољи промет капитала итд., него и као процес са разорним социјалним последицама, који доприноси ширењу беде, глади и криминала.

Требало би признати да је песимистичка визија вероватнија. Светски економски систем оставља мало простора да се измени постојећи систем поделе рада. Ако су током глобализације, економије једних држава (или региони једне државе) богати или економски развијени, а други – сиромашни и заостали, онда ови први имају све шансе да увеличају своје богатство, док други немају скоро никаквих могућности да превазиђу заосталост.

Слободно кретање роба из развијених држава у оне у развоју, ограничава могућности последњих да изграде и развијају своју производњу у многим гранама. Земље у развоју, по правилу, продају само један вид робе (сировину или радну снагу). До сада нема индикатора да глобализација може допринети развоју слабијих економија и сужењу расцепа између сиромашних и богатих земаља. Неки економисти из земаља у развоју протестују због употребе термина “глобализација”, јер он по њиховом мишљењу, сакрива реалну природу међународне експлоатације. Њихова позиција се заснива на томе да глобализација тече само на тржишту роба и капитала, али не и на светском тржишту рада, на коме је мобилност људских ресурса ограничена различитим имиграционим правилима. Развијене стране такође стављају баријере на тржишту интелектуалне својине, не желећи да приближе високе технологије земљама у развоју.

Из тих разлога земље у развоју често схватају појам “глобализација” као параван, прикривајући се којим, развијене земље захтевају отварање тржишта мање развијених, противећи се истовремено, слободном протоку радне снаге и технологије, за разлику од протока робе. Истинска глобализација тржишта није у интересу развијенима, који актив-

но спроводе протекционистичку политику. Они као и раније држе високе тарифе на робе, које би могле да извозе земље у развоју. Такође се чува пракса субвенционисања пољопривреде у разним земљама. То резултира не само немогућношћу извоза пољопривредних производа земаља у развоју, него и тиме да производња развијених доминира на унутрашњим тржитима заосталих.

Чињенице нам ипак не дозвољавају да просто изједначимо глобализацију са неоколонијалном експлоатацијом земаља у развоју. Глобализација није увек на корист развијенима. Горепоменути процес дезинтеграције тече у целом свету: чак и у богатим државама се јављају депресивни региони, жаришта политичке нестабилности. У развијеним земљама могуће је пратити социјалну фрагментацију, када се у друштву издвајају многобројне групе без места у савременој економији – неквалификовани радници, омладина без довољно искуства, етничке мањине. Такве групе су “буре барута” социјалних тензија, које прети развијеним земљама озбиљним последицама.

Опасност долази и од тзв. “изопштеника глобализације” – народа, региона, група, који не могу, нити ће, без специјалних ванредних мера моћи да нађу своје место у глобализованој економији. У свету постоје посебне државе и цели региони, који чак ни у далекој будућности немају шансу да привуку инвестиције и да се уопште укључе у светску економију. То су “најбеднија шаховска поља”, изиграни од богатих суседа простори, али који су се укључили у глобалну криминалну економију или терористичку илегалу. Немогућност налажења сопственог места у глобалној економији подстиче становништво целих земаља на учешће у глобалној незаконској делатности. Зато глобални капитализам увек порађа са собом глобалну криминалну економију, која се полако преплиће са легалном економијом и политичким институцијама.

Положај “изопштеника глобализације” може се изменити на боље помоћу специјалних програма преквалификације и социјалне подршке, али те земље имају или корумпиране владе или се налазе у стању грађанског рата. Тако ни пуна глобализација свих тржишта не би могла допринети развоју тих држава и региона.

У вези са већ примећеним или потенцијалним негативним последицама глобализације, једна од најчешћих расправа јесте потрага за алтернативама глобализације. Појавили су се следећи алтернативни пројекти развоја светског система:

1. Процес глобализације се мора зауставити, окренути унатраг. Настају пројекти “излаза” из глобалне економије, аутархије, пуног самообезбеђења, који нису реална алтернатива – ако би нека држава и успела да потпуно затвори своју економију од спољних утицаја (то је у принципу могуће, ако је држава довољно велика и богата ресурсима), она би била осуђена на економску стагнацију, деградацију и распад.
2. Негативне последице не носи глобализација сама по себи, него њен стихијски, неконтролисани карактер. Задатак није у томе да се “заустави” глобализација, већ да се свесно допринесе испољавању њених позитивних страна. Проблем управљања глобализацијом и ублажавања њених последица је у центру пажње УН, по мишљењу којих, превазилажењу негативних последица глобализације може допринети изградња глобалних институција контроле финансијских токова и активности транснационалних корпорација. Али, до сада није јасно да ли се те институције уопште могу направити.
3. У својству алтернативе глобализацији истиче се пројекат регионалне интеграције, који не представља аутархију одвојених држава, него обједињавање територијално блиских и приближно по степену развоја једнаких држава у регионалне организације.

Регионализација – реалтивно нова појава у међународним односима. До II Светског рата регионалних организација у савременом смислу није било (осим Панамеричког савеза, који је под разним називима постоји од 1889). Већина земаља света су биле колонијанизоване, тако да регионалне организације нису могле ни да окупљају своје чланове. Деклонозација је отворила могућност за појаву првих регионалних организација. Мада, током “Хладног рата” регионална удружења су служила скоро увек циљевима сукоба суперси-

ла. Већина њих је изникла не по иницијативи самих чланица, него спољашњих актера.

Типичне организације времена “Хладног рата” су биле Варшавски пакт, НАТО, СЕАТО, СЕНТО, АНЗУС, Организација америчких држава. Само је мали број организација настајао ван контекста борбе два система. Без обзира, 50-60-их година појавило се реалитвно много организација, које су окупљале земље “Трећег света” (нпр, Организација афричког јединства, Лига арапских држава, Карипска заједница). Њихова појава је делимично била део реализације стратегије развоја, коју је предложила Економска комисија УН за Латинску Америку и Конференција УН за рад и развој, а којима је руководио аргентински економиста Раул Прибиш (Prebisch). Али, већина тих организација је до почетка другог таласа регионализације (90-их година) била мртво слово на папиру.

Будући да се регионалне организације датог периода нису ослањале довољно на интересе својих чланица, оне су се релативно лако распадале. Нпр, САД су 1955. направиле Багдадски пакт (Турска, Иран, Ирак, Велика Британија), који је потом преименован у СЕНТО (CENTO – Central Treaty Organization, Организација централног уговора), након што се Ирак после свргавања монархије 1958, повукао из пакта. Иран је такође 1979, изашао из СЕНТО чиме је та организација престала да постоји. Смисао настанка СЕНТО се састојао у реализацији америчког плана окруживања СССР-а прстеном војних савеза под његовом контролом. Просовјетске источноевропске организације Варшавски пакт и СЕВ су се распале одмах, чим је СССР престао да подржава њихов опстанак.

Након окончања “Хладног рата”, дошло је време “новог регионализма”. Организације које настају по жељи трећих страна (нпр, ГУАМ) нису нестале са сцене. Без обзира на то, потреба за изградњом сопствених организација које реализују интересе својих чланица је постала императив. На раст броја и утицаја регионалних организација утицао је такође пример ЕУ, који је одмах после свог образовања 1992, постао “модел” за многе регионалне групе. АСЕАН, МЕРКОСУР, ЗНД су већ иступали са плановима градње заједничких тржишта и јединствене валуте, иако нису поседовали реалне основе за такве циљеве.

Обједињавање територијално блиских и релативно једнако развијених суверених држава у регионалне организације не слаби суверену државу, већ представља покретачку снагу интеграције, на тај начин да су регионалне организације савези држава. Карактеристични примери – ЕУ, која је зачета немачко-француским међувладиним споразумевањима или МЕРКОСУР (Mercado Comun del Sur – Јужно заједничко тржиште), који је инициран аргентинско-бразилским програмом економске интеграције (1986). У почетним преговорима приватни сектор није учествовао, то је била потпуно међудржавна иницијатива (она се чак и зове “међупредседничка”) како би се још више нагласио државно – центрични карактер МЕРКОСУР-а). Не треба заборавити да класична геополитичка теорија тумачи “регион” као велику територију независну од спољних економских веза (све што је неопходно се производи изнутра).

Регионална сједињавања су многофункционална:

Прво, у оквирима регионалних обједињавања развијају се унутрашња тржишта пласмана, дозвољавајући тако свакој националној економији да сачува мултигрански карактер не претварајући се у једнообразни систем. Неке робе које нису конкурентне на светском тржишту, могу бити конкурентне на регионалном.

Друго, у регионалном удружењу, суверена држава опстаје и наставља да штити интересе својих грађана и природну средину, спроводи програме модернизације и развоја.

Треће, регионалне целине штите интересе државе-чланице у условима глобалне економије. Како регионални блокови наступају јединствено, постоји мање могућности да се у преговорима примени тактика “завади па владај”.

Када се ради о унутрашњим тржиштима регионалних друштава, скоро увек на површину испливају оптужбе за протекционизам. Као да се јавља вероватноћа склизнућа региона у затворено пространство, а затим и ривалства регионалних блокова (специфичан вид неомеркантилизма). Регионализација одиста предвиђа одређени ниво протекционизма, али он не значи пуну аутархију, затварање регионалног скупа од спољашњег утицаја. У условима глобализације

протекционизам служи, пре свега, циљевима развоја. Да би се избегао суноврат у економије у монопривреду, неке гране индустрије се морају привремено заштитити од спољне конкуренције – док оне не буду развијене или модернизоване толико да би се по нивоу конкурентности могле поредити са иностраним. Неке гране економије потребују заштиту из безбедносних разлога, како не би у отсуству спољних испорука, функционисање привреде или животи људи били доведени у опасност.

Земље у развоју фактички теже ка “затвореном” регионализму, схватајући регионалне подухвате као начин заштите од глобализације. Развијене земље позивају на “отворени” регионализам – када се интеграциони пројекат јавља делом процеса глобализације светске економије. Постојећи регионални савези нису ни потпуно затворени ни потпуно отворени. Они пре теже једном или другом полу: АСЕАН – ка отворености, МЕРКОСУР – ка затворености. Корени различитих приступа се налазе у историји настанка тих удружења: МЕРКОСУР се појавио након иницијативе неколико земаља у развоју, док је АСЕАН креиран по налогу суперсиле (САД).

Пошто регионалне интеграције праве државе, да би заштитиле државне интересе, регионализација јесте препрека за фрагментацију и распад држава на посебна “шаховска поља”. То је важно за већину популације, јер је држава – једина институција, која је способна да ублажи социјалне последице глобализације и чак да обезбеди развој и економски раст – тржиште то не може урадити, будући да се заснива на моменту ефикасности, остављајући социјална питања занемареним.

Mitrofanova Anastasija Vladimirovna

THE CRISIS OF NATIONAL STATE IN THE
AGE OF GLOBALIZATION

Summary

In this paper the author analyzes the crisis of the nation state in the age of globalization. In the process of globalization the nation-state is faced with many challenges. In that sense the structure of this paper is divided into three parts. The first part analyzes the impact of globalization on the economic disintegration of nation-state. The second section provides an overview of the most important mechanisms of disintegration of sovereign state. Finally, the last part of this paper is considering alternative processes of globalization and the future of the state in contemporary society.

Keywords: nation state, globalization, sovereign state, mechanism of disintegration, contemporary society.

ЛИТЕРАТУРА

- Дудаева А., Миллион первый, Екатеринбург: Ультра. Культура, 2005
- Boniface P., "The Proliferation of States", *The Washington Quarterly*, 1998, Summer
- Йонсон Л., «Введение – Политический ислам и конфликты в Евразии», Центральная Азия и Кавказ, 1999, No 4
- Игнатенко, А., Кровавая дорога в рай, НГ-Религии, No 12, 16июля, 2003.
- S. Burchil, A. Linklater (eds.), *Theories of International Relations*, L.:Palgrave, 1996
- Schwartz S. "Beyond "Ancient Hatreds": What Really Happened to Yugoslavia", *Policy Review*, October-November 1999.
- Савватеев А.Д., «Ислам и политика в Чеченской Республике», *Общественные науки и современность*, 2000, No 2

Chossudovsky, M, *The Globalization of Poverty: Impacts of IMF and World Bank Reforms*, London: Zed Books, 1997

Централно - Восточная Европа во второй половине XX века. Т. 2. М., 2000.

Resume

The integration processes in the modern world are very often full with anomalies. They can be the way of overcoming the chaos, but they can also be the way of separating within the regulated entities. All states are the result of integration of separate medieval provinces. Integration can incorporate and to destroy existing economic and political structures. Globalization is firstly economic process, and then it is political, cultural etc. It differs from the growth of interdependence, convergence and integration of economies of different countries. Globalization changes the qualitative features of the national economy which became a relatively closed system of the world economy elements. There are two models/ mechanisms of political disintegration. Some authors argue that integration into the global capitalist economy and the adoption of prescriptions of international organizations resulting with mass impoverishment of the population due to which it returns to their ethnic and religious origin. Other authors argue that the impulse of disintegration arises from the richest countries which possess valuable resources for integration into global economy.

Овај рад је примљен 15. јануар 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. априла 2012. године.

*Зоран Видојевић**

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ, РАЦИОНАЛНОСТ И ИМПЕРИЈАЛИЗАМ

Сажетак

У овом тексту ћемо се бавити критиком неолибералног концепта и његовим утицајем на живот „обичног“ народа. Рад је подељен на два дела. У првом делу рада бавићемо се анализом неолиберализма и рационалности док ћемо у другом делу пажњу посветити континуитету империјализма који је заснован на неолибералној логици.

Кључне речи: неолиберализам, економска рационалност, слободно тржиште, империјализам

Неолиберализам и рационалност

Мора се поћи од тога да неолиберализам није само економска доктрина, свевласт профита и “слободног тржишта”. Он је много више од тога: начин организације целокупних друштвених односа, вредносни пројекат на основама универзалне експлоатације која се стално појачава, глобалног потчињавања и поробљавања, стицања профита свим средствима, све већег раста економије смрти и успостављања новог колонијализма путем деструкције привреде и друштва вазалних земаља. То је модел гушења слободе, демократије и људских права с позивањем на те вредности.¹ Тај модел

* Институт друштвених наука, Београд

1 О томе шта је неолиберализам видети: Н. Катић, “Неолиберални корени светске економске кризе”, *Нова српска политичка мисао*, бр. 3-4, 2009, стр. 56-57.

ниједног тренутка није имао већинску друштвену подршку, не само у пост-реалсоцијалистичким, него ни у водећим западним земљама. Од почетка је био идеологија и стратегија најкрупнијег капитала и израз “системске кризе” земаља у којима је завладао.² Џ. Штиглиц пише да је “неолиберални тржишни фундаментализам увек био политичка доктрина у служби одређених интереса. Он није никада био потврђен у економској теорији. Сада је јасно да га није потврдила ни историјска пракса”³. П. Самјуелсон констатује да се “данас идеологија (неолиберална – прим. З.В) која је била доминантна последњих деценија показује као погрешна”⁴.

Неолиберална идеологија је, као и свака идеологија *предодређеног усређења*, једна врста *политичке теодицеје*,⁵ где се полази од тога да овај свет слободног тржишта и свеобухватне владавине профита јесте неправедан, чак суров, али је усмерен ка будућем добру свих и као целина најбољи је од свих могућих светова. То што су стотине милиона људи у том свету безобзирно тлачени, што живе у понижавајућим условима и што мноштво њих гине у ратовима чији је циљ остваривање што већег профита - за поборнике те теодицеје сасвим је споредно јер су то за њих занемарива зла, “у функцији” постизања општег добра у будућности. Таква аргументација се оснива на великом обећању бољег света, на празној вери, чак и смишљеној превари да ће он сигурно настати. Наравно, он не настаје, нити може настати на таквим претпоставкама.

Глобализовани неолиберални модел довео је до “економске кризе вероватно највеће како по географском обухвату, тако и по дубини”,⁶ мада је питање колико појам кризе “покрива” најразорније учинке тог модела. Он је, нимало случајно, тешко погодио источно-европске земље “транзиције” (у које у ширем системском смислу, и поред извесних

2 Ј. Б. Душанић, “Доларска алхемија и казино-економија”, *Нова српска политичка мисао*, бр. 3-4, 2009, стр. 69.

3 Према Ј. Б. Душанић, исто, стр. 71.

4 Исто, стр. 71.

5 Веома успешну анализу проблема теодицеје дао је С. Жуњић у књизи *Модерност и филозофија*, одељак: *Од теодицеје до рашчаравања света*, Плато, Београд, 2009, стр. 398-447.

6 Н. Катић, оп.цит. стр. 60.

већих или мањих специфичности, спадају и оне пост-југо-словенске). Међутим, тај модел ту и даље опстаје “упркос трагичном посрнућу...инсистирање на дерегулацији и свеопштој либерализацији је и даље снажно”.⁷ Објашњење је у томе да његовим посредством стране корпорације и банке најбрже и најлакше разбијају привреде тих земаља и колонијализују их, а домаћа капиталистичка класа, највећим делом пљачкашка,⁸ тим путем најефикасније долази до присвајања друштвеног богатства, онемогућује отпор унајмљених и своди њихове наднице на ниво који најчешће једва да је довољан за пуко преживљавање. Услед тога опстаје мање-више *упропаститељаска вазално-неолиберална елита*, као да се ништа није догодило у светским и домаћим размерама. Све док је тако нема говора ни о минимално бољој алтернативи.

Не може бити спорно да ће тржиште задуго, односно, у предвидљивој будућности, бити неопходно. Али оно не може никада имати улогу непогрешивог судије, или, још више, овоземаљског бога. Њега творе људи, њихова економска понашања. Она су руковођена појединачним интересима, најчешће себичним, за које се верује (апсолутизујући чувени Смитов пример пекаревих мотива продаје хлеба) да су, у крајњој линији, покретачи остваривања општег добра. У великом броју случајева иза њих је и похлепа, као и бескрупулозност. Робна производња је, свакако, немогућа без тржишта. Иако обоје задуго неизбежни, они сами по себи не доносе економски напредак, нити опште друштвено добро. Веровање да га доносе, једна је од највећих догми и обмана новог времена.

7 Исто, стр. 60.

8 Илустративан пример руске варијанте неолибералног капитализма су признања Березовског, једног од најбогатијих људи јељциновске епохе, да је дао Кремљу 500 милиона долара за приватизацију нафтне компаније, да је његов колега који је дуговао безмало милијарду долара погинуо под неразјашњеним околностима и да су неки његови пословни партнери ишчезли без трага деведесетих година. Исте врсте је и признање другог мултимилијардера, Абрамовича, да је сарађивао са припадницима криминализованих структура и да су акционари компанија те врсте један за другим погинули на загонетан начин (према: Љ. Милинчић, “Пљачкали смо, па шта”, *Политика*, 5. јануар 2012, стр. 2). Не заборавимо да су “реформе” у Русији пројектоване и оствариване под надзором америчких “саветника”. Када се то има у виду није никакво изненађење висок ниво популарности Стаљина у садашњој Русији.

То се управо разоткрива у дубинској и структуралној кризи, која иде и до самодеструктивности високоразвијених капиталистичких економија. Увек је неопходна *системска контратежа* сваком чиниоцу привредног и општег друштвеног развоја. Битно је *каква је она, у чему се састоји и како се остварује*. Држава не би смела да гуши тржиште, али то не значи да не треба да га на ваљан начин усмерава да не би донело друштвено разорне учинке, при чему ни њена интервенција не би смела довести до таквих учинака. И једно и друго управо се очитује у садашњој, крајње озбиљној кризи разузданог капитализма, која све више поприма патолошка обележја. Олигополско тржиште и спасилачко-интервенционистичка улога државе ради опстанка крупног капитала, чине јединство. Корективну и превентивну функцију у економском животу требало би да имају и критички утемељена теоријска мисао, демократске институције, компетентно и одговорно јавно мњење, а пре свега интереси “обичног” народа.

Рационалност тржишта није нешто што му је по природи ствари инхерентно у свим могућим условима, како претпоставља неолиберална теорија. Да је тако не би долазило до тешких цикличних криза тржишних економија. Сем тога, отворено је питање *шта је економска рационалност*. Њено мерило унутар капитализма, поготово неолибералног, јесте *количина новца* до које се долази посредством продаје роба и наплате услуга. Али, не може се све продати и купити, нити је тржиште мера квалитета духовних творевина. Најважније ствари у животу немају тржишну вредност. Оне су вредност по себи.

Алтернативна рационалност економије неодвојива је од јединства примењеног и хуманизованог знања, као и одговарајуће стручности на свим нивоима радног процеса, регулисања производних, дистрибутивних, потрошачких и финансијских токова полазећи од социјалне правде и општег друштвеног благостања.⁹ Својински систем и профит морали

9 О концепцији благостања: С. Грк, “Србија и свет, интеграција или игра чекања”, зборник *Србија и свет, развој и интеграције*, Институт друштвених наука, Београд, 2011, стр. 32.

би бити укоренењени у таквој рационалности. Издвојена од целине универзалних људских вредности, од благостања које садржи материјалну, социјалну, еколошку и културну компоненту, економска рационалност постаје *изопачена*, претвара се у стицање профита по сваку цену, укључујући и ону у људским животима.

Власници, држава и тржиште чине нераздвојну целину. Када се оцењује та целина у Србији и другим, њој сродним земљама “транзиције”, а оне су изразита већина на простору бившег европског реал-социјализма, види се да ниједан од тих њених конститутивних елемената није ваљан. Илузија је да би се елиминацијом државног уплитања у привреду њено и опште друштвено стање поправило. Ниједног тренутка не би се смео испустити из вида начин доласка до значајног, посебно највећег власништва, његово порекло и његова функција. То што код “обичног” народа постоји одијум према начину стицања богатства највећег дела крупних приватних власника, има своје оправдање. То богатство може да буде стечено легалним путем, али не и легитимним. Јер су закони и подзаконски прописи прављени тако да првенствено буду у интересу номенклатурне буржоазије и њој сродних социјалних категорија. А када и нису тако усмерени, фактичка структура моћи и ендемска корупција најчешће веома отежавају и онемогућују њихову примену.

Како то да и поред тога што је извршена безмало тотална приватизација и што постоји тржиште (свакако, доста неразвијено) у Србији и највећем делу других пост-реалсоцијалистичких земаља, стање привреде је веома лоше, или катастрофално, знатно горе него у време кризних година бившег система у фази његове силазне историјске путање? Може ли се то објаснити само интервенционизмом, иначе лоше државе, у привредне токове? Ако “слободно тржиште” и капитализам уопште, садрже себи својствену рационалност, како то да се остварују изразито ирационални, чак апокалиптички потенцијали у најразвијенијим капиталистичким земљама? И како да земље у којима је снажна државна интервенција у привредне токове, попут Кине, Јужне Кореје, Јапана, имају, или су имале, високе стопе привредног раста, а многе од оних у којима постоји “слободно тржиште”, где нема ника-

квог значајнијег државног регулисања привредних кретања, налазе се у озбиљној економској и општој кризи?

Следећа питања су: ако је “слободно тржиште” моћно да отклони деформације у кретању капитала, откуда фиктивни капитал у глобалним размерама? Је ли он производ државног интервенционизма? Услед чега долази до економије смрти, не само у облику огромне производње уништавајућих оружја,¹⁰ него и све већег тровања и уништавања животне средине човекове?

Неолиберални капитализам има посебну одбојност према било каквој вези економије и социјалне правде. Девиза “коме је стало до морала у политици, нека иде у цркву”, има своју “близнакињу” у економији чија би формулација могла да гласи: “коме је до социјалне функције економије нека лично улаже у градњу милосрдних установа и ‘народних кухиња’”.

Истина, проблем односа економије и социјалне правде није једноставан. Али, искуство “државе благостања”, тачније, “социјалне државе”, показује да се он може решавати, наравно, под одређеним условима. Један од њих је снажна привреда. Земље које су имале тај модел, или га још делом имају, и поред његове садашње кризе, остале су развијене, с високим материјалним животним стандардом и ниским степеном социјалних сукоба и незадовољстава. Криза тог модела није наступила толико због његових унутрашњих ограничења, пре свега својеврсног паразитизма државе и ширења њеног апарата, него много више услед *сељења капитала* у земље богате сировинама, нафтом и гасом, као и јевтином радном снагом, посебно оном образованом. Висок ниво развоја индустријске производње и релативна социјална правда (не и политичка) била је карактеристична и за етапу убрзане и грубе модернизације реал-социјалистичких друштава. Већа социјална правда уз доста високе стопе привредног раста остварује се и данас у неким земљама Јужне Америке које

10 Д. Васић наводи податак да је годишња продаја оружја нарасла на суму од 1300 милијарди долара (Д: Васић, “Одговорност за заштиту и међународно право”, *Правни живот*, тематски број “Право и одговорност”, *Копачичка школа природног права*, бр. 12, том 4, Удружење правника Србије, Београд, 2011, стр. 244.

имају просоцијалистичко уређење (Боливија и Венецуела, као примери)

Ако се профит стиче на рачун “стомака” унајмљене радне снаге и ако то предуго траје као битно обележје система, најамници ће се кад-тад оправдано побунити, дизати револуције традиционалног типа, што значи, осветничке и крваве, услед чега ће доћи до повећане нестабилности привреде, блокаде њеног функционисања, смањења профита и могућег слома система. Чак и са становишта интереса капиталистичке класе негирање потребе за социјалном правдом није рационално. Сагледавана с платформе алтернативне економске и опше рационалности социјална правда је нешто што спада у темеље људске егзистенције. Она подразумева одређени степен цивилизацијског развоја, оснива се на подели према заслугама, али и помоћи онима који нису криви за своје сиромаштво.

Економија у којој се због наопако схваћене рационалности, усмерена на ефикасност по сваку цену, што подразумева отпуштање с посла стотина хиљада људи, као и проширено репродуковање сиромаштва, беде и глади – јесте *изразито нехумана и у бити ирационална*. Њене жртве корифеји неолиберализма сматрају нужним и придају им периферни значај. Чак, сматрају да огромна skupина сиромашних и бедних треба да трпи такво своје стање, да сачека “оздрављење” привреде до којег, наводно, мора доћи на дужу временску стазу. Наравно, себе изузимају из масе оних који треба да трпе последице крајње бруталности тог типа капитализма. За веродостојност обећања те врсте може се применити народна изрека “Не липши магарче до зелене траве”. Полази се од тога да су интереси водећих приватних власника - објективно интереси целокупног друштва, јер су ти власници главни покретачи друштвеног развоја. Сем што је то апологија капиталиста као таквих, то је и потпуно апстраховање од основне чињенице огромних и потенцијално друштвено разорних неједнакости, које нису привремене нити случајне, него су трајне и структуралне природе. Све то прати чувена обмана да свако има шансу да постане власник неке значајне имовине, само ако се потруди, обмана слична оној да сваком војнику у његовом ранцу лежи могућност добијања маршалске палице.

Друштво великих неправди у условима егзистенције и животним шансама је друштво великог ризика, велике неизвесности, а тенденцијски, и све веће економске кризе, која може прећи и у суноврат.¹¹ Чак је питање колико категорије не смо кризе, него и ризика, као и неизвесности изражавају бит таквог друштвеног стања. Поборници неолиберализма претвореног у световну религију, то такође не могу да виде. Један од најбогатијих људи света В. Бафет, залаже се за неки облик социјалне правде до које би се дошло прогресивним опорезивањем дохотка (наравно, таква појединачна залагања ултра-богаташа, не мењају суштину система). За неолиберале, у нас и другде, то је светогрђе. Међутим, сасвим је на месту да они који имају више - дају процентуално више за опште друштвене потребе, укључујући социјално старање. Из “погледа на свет” екстремних неолиберала произлази да су сиромашни сами криви што су сиромашни, да су огромне неједнакости у материјалним условима живота - природно стање ствари. Уз нешто горког цинизма може се рећи да одагле следи да су ти људи криви што су живи, што пре нестану, то боље за “здраву” привреду. То је *нормализација и озваничење социјалног геноцида*.

Неће неолиберални капитализам, и поред дубоке, дегенеративне кризе и економског пораза у земљама његовим матицама, тако брзо нестати. То је велика заблуда. У преображеним видовима он ће доста дуго потрајати. А тај капитализам иде “у пару” с империјализмом, глобалним, регионалним и локалним. Понајвише зато он ће наставити да живи, уз смањену слободу тржишта, али са суштинском везом профита, насиља и новог варварства. При том господари живота већине заборављају, што је системски условљено, да

11 “При све већој неједнакости у расподели и концентрацији богатства у уском кругу људи постоји све мања тражња за робом и услугама него што би то био случај да имамо праведнију расподелу, а што неминовно води успоравању стопе привредног раста и запошљавања... Пред избијање великих криза (1928. и 2007) једна четвртина укупног дохотка САД одлазила (је) у руке само једног процента најбогатијих Американаца” (Ј. Д. Душанић, “Неједнакост изазвана кризом или обратно”, *Политика*, 18. октобар 2011, рубрика “Погледи”).

се свет не може "...насилно побољшати",¹² бар када је реч о људској слободи.

Ако данас у земљама Запада постоји "застарели модел капитализма у пропадању", и ако су неопходни "велика трансформација и обликовања нових модела",¹³ како се истиче у наступима водећих личности које су припремале заседање форума у Давосу у 2012. години, онда у први план долази питање боље алтернативе том (неолибералном) капитализму.¹⁴ Признање да он не функционише посредно значи и признање његове *нерационалности* и *ирационалности*. Када је реч о томе чиме га заменити, сада нема ниједног предлога који би био довољно развијен и оперативан. Једно је сигурно: елита капитализма сигурно неће предлагати његово укидање. Може се само претпоставити на каквим општим основама би се могла концептуално обликовати његова замена.

Највероватније је да ће се решења тражити путем *иновација кензијанистичког модела*. Држава ће ослонцем на знање високих стручњака много више него до сада интервенисати у економске и опште развојне токове, можда и куповином неких предузећа од стратешког значаја која су сада у приватној својини. Међутим, тај вид својине остаће и даље доминантан. Моћ великих банака, мултинационалних и глобоцентричних корпорација, вероватно ће бити смањена, али не толико да оне буду потпуно потчињене држави. Шпекулативни капитал ће бити оштрије сузбијан. Вероватно ће се, уз велике отпоре крупног капитала, увести прогресивно опорезивање дохотка, бар у неким развијеним земљама где то до сада није била пракса, а држава ће себи дати овлашћење да обавља и неке социјалне функције. И једно и друго треба да послужи ублажавању незадовољства већине грађана услови-
ма свог живота.

Дакле, када се све сабере, највероватније је да ће се излаз из постојећег стања тражити у градњи модела *државно-технократског капитализма*, с неким елементима социјалне

12 М. Кнежевић, *Европа иза лимеса*, Слободна књига, издање Владимира Максимовића, Београд, 2001, стр. 11.

13 Према Т. Вујић, "Давос без критичара", *Политика*, 25. јануар 2012, стр. 2.

14 "Истинске алтернативе нема без алтернативног идентитета и без алтернативног језика" (Т. Куљић, "Нашминкани идентитет", *Политика*, рубрика "Погледи", 10. фебруар 2012).

државе. То је модел који важи за регулацију привредних и ширих друштвених токова *унутар* западних земаља. Међутим, он ће бити праћен *наставком, можда и јачањем неоколонијализма изван тих земаља*. Јер се тако обезбеђује знатан део средстава за успешно функционисање тог модела. Положај оних пост-реалсоцијалистички земаља које све више постају колонијализоване и сиромашне, као и свих неразвијених земаља, неће се поправити ако тај неокензијански модел буде доминантан на Западу. Може се још више погоршати. Историја модерног доба показује да је побољшање стања развијених земаља Запада имало за претпоставку погоршање иначе веома тешког стања ових других. Србија каква је данас, као и друге њој сродне пост-југословенске земље, нису у могућности да избегну такву судбину.

Неокензијански модел није предодређен да успе, нити је једини који може настати на тлу западних земаља. Покушаји његовог успостављања могу доживети пораз услед дубине и јачања кризе тих земаља и промена које су површинске. Сам тај модел не може отклонити, него само донекле смањити постојеће веома велике социјалне неједнакости које су структуралне природе. У случају да се ни то не оствари, следи серија социјалних немира, као и побуна у земљама Запада, а можда и револуција у неким од њих. Таласи “обојених” револуција, као и оних чији је симбол неко цвеће, у преображеним облицима, могу запљуснути, ако не све, онда бар поједине од њих. Само охолост теоријског и политичког ума искључује саму ту могућност. Лажни излаз из таквог стања, односно, излаз са становишта опстанка капитала, могао би се тада потражити и у моделу *демократског фашизма*. Пажљивом анализом стварности држава-репрезентаната западне цивилизацијске парадигме открили би се његови зачеци.

Још нешто треба нагласити: неолиберализам се не своди на његову западну, данас најагресивнију варијанту. Он постоји као најутицајнија социјално-економска доктрина и пракса и у Кини, Русији, Индији (као и у доста других земаља света). Свугде су ту на делу огромне социјалне неједнакости, масовна експлоатација радне снаге, ниске и бедне наднице, слаба или никаква радно-правна заштита запослених. Али је друкчија улога државе. У те три земље неолиберални капитализам није (бар до сада) донео тако разорне учинке

као на Западу. Разлог је у томе што у њима највеће банке и корпорације немају такву моћ какву, примера ради, имају у Америци. Тај тип капитализма у њима није доспео до оног нивоа какав има у водећој капиталистичкој земљи, те стога ни до таквог степена производње разорне кризе целокупног система, зато што је држава у њима имала јачу (а у Кини и стратешки осмишљену) регулативну улогу у привредном животу (с изузетком јељциновске Русије).

Теорија новог прелазног периода, да би направила копче с оним “сада и овде”, мора проблематизовати принцип и праксу (де)регулације не само на подручју економије, него и политичког система, посебно демократије. У том смислу треба се осврнути и на неке ставове Ф. Закарије, нове америчке “звезде” геополитике.

Тај аутор сматра да је двадесети век обележен двама широким трендовима: регулацијом капитализма и дерегулацијом демократије.¹⁵ Нечег од тога, свакако, има. Али ствари су, ипак, сложеније. Закарија у својој студији не следи неолибералну теорију да капитализму, односно, “слободном тржишту” није потребна државна регулација. Насупрот тој догми, капитализам двадесетог века у свим западним земљама имао је *сталну регулацију* неких важних подручја привредног живота, од царинске заштите до монетарне политике. Деререгулација као једна од главних одлика неолибералне политике била је намењена земљама које треба ставити у колонијални положај, посебно онима на подручју бившег реал-социјализма, које је потчинио глобални противник. Дакле, државе у најразвијенијим западним земљама нису се одрицале своје регулативне улоге, посебно у критичним фазама развоја кључних привредних грана, а “напољу” су свим средствима наметале дерегулацију као битан услов “здраве” привреде.

Закарија констатује да је дерегулација демократије отишла предалеко, да је произвела гломазан систем, неспособан да влада и стекне поверење људи. Јавно поштовање политике и политичког система, истиче, све је слабије.¹⁶ У том ставу, критички интонираном, нема оног његовог преоптимизма, карактеристичног за (нео)либералну идеологију, да “живи-

15 Ф. Закарија, *Тхе Футуре оф Фридом, Иллиберал Демократију ат Хоме анд Аброд*, W. W. Мортон & Цомпану, New York, Лондон, 2007, п. 239.

16 Ибидем, п. 240-241.

мо у доба демократије”, а да се не пропитују ни садржај, ни домети, нити функције оног што важи за демократију. Али и демократија, а не смо економија, у западним земљама је *регулисана*, како традиционалним средствима, путем закона и уопште “правила игре”, тако и *околишним путем* – увођењем великих корпорација као фактичких политичких субјеката и све важнијих “играча” на политичку сцену, као и стварањем “невидљиве моћи”. То није само последица дерегулације него и *скривене регулације* стварног функционисања система у складу с премисама неолибералног капитализма и њему својствене политичке рационалности. Деретулација као регулација и економије и демократије, у крајњој линији је један исти процес који служи стицању профита.

Морају се тражити одговори на кључна егзистенцијална питања: *какав модел економије, политике и културе развијати да би се избегли первертирана рационалност, суштинска ограничења репресивног и примитивног капитализма, али и реал-социјализма, како спречити нове облике приватизације и монополизације власти*¹⁷, као и одумирање демократије, у чему би се састојала нова цивилизација, под којим условима је она одржива, ако се уопште појави. Питање алтернативе постојећем стању је *епохалног карактера*, те стога и од највећег значаја. Тиче се садашњости и будућности не само пост-југословенских друштава него и света као целине.

Криза цивилизације на чијој периферији живимо, првенствено је криза *вредности, темеља и смисла те цивилизације*. Финансијска и шири економска, као и политичка криза, одатле произлазе.¹⁸ У неолибералном капитализму као системском изразу те примарне, цивилизацијске кризе,

17 “Без алтернативе (разуме се, оне историски боље, прим. З. В) нема демократије” (Т. Кулић, “Студентски отпор разарању ума”, *Политика*, рубрика “Погледи”, 25. октобар 2011).

18 Садашњи “окупаторски” покрети у Сједињеним Државама и другим земљама Запада знак су те много дубље кризе, иако су још непрофилисани, а њихови учесници немају јасну свест о томе, па су усмерени првенствено на протесте против “извођача” те кризе, банкарско-корпоративних олигархија, а не на негацију њених темељних узрока. Но, вероватно ће они јачати и ширити се у глобалним размерама, што значи да ће, по свој прилици, захватити и пост-југословенска друштва. Да ли ће бити носиоци зачетка неке нове историјске алтернативе, или ће их капитал “упити”, као што је то било са студентским покретом шездесетих година прошлог века – остаје да се види.

спајају се суровост и цинизам: експлоатација планетарних размера и “помоћ гладнима”, либерална демократија и тоталитаризам капитала, масакрирање народа и “људска права”. Све се то итекако осећа у масовним условима живота готово свих постјугословенских друштава. Не може бити бољитка у тим друштвима (као и у већини света) с обзиром на то да су у већој или мањој мери утемељена на систему неолибералног, што значи регресивног, високо репресивног и неоколонијалног капитализма. То је оно што им је заједничко, уза све значајне разлике међу њима. Од тог заједничког треба кренути у трагању за историјски надмоћном и хуманом алтернативом.

Континуитет империјализма

Већ се уобличио нови империјализам који је “...глобалистички; метрополу је заменио империјални корпус, тј. блок (‘умреженост’) моћних држава, више или мање посистемљених и структурисаних, у чијем су саставу ‘сателити’. ‘периферије’ и полупериферије”¹⁹.

Империјалне намере Америке и земаља њених савезница у Европској унији данас се не скривају.²⁰ Оне имају своју отворену идеолошко-политичку платформу која се сажима у официјелној синтагми “либерални империјализам” чији је главни протагонист Р. Купер, аутор књиге *Сламање нација. Поредак и хаос у двадесет првом веку*.²¹ Он је, поред много чега другог, главни изасланик Европске уније у “посредовању” (2011. године) у преговорима српске и албанске стране који се тичу тражења “компромиса” у регулисању стања на Косову и Метохији, разуме се, онога који одговара интересима моћних земаља Запада. У тој књизи главна је теза да “постмодерне државе” (САД и водеће земље Европске уније) имају право и дужност да употребе сва средства ради дисциплиновања, преуређивања поретка и дехаотизације

19 М. Ранковић, *Нови империјализам*, издање аутора, Београд, 2011, стр. 89.

20 Треба имати у виду да “амерички геополитичари озбиљно разрађују пројекат под називом ‘Још један амерички вијек’, а њихови лидери могли би још задуго убједљиво да реагују супериорном војном силом” (Н. Кеџмановић, оп. цит. стр. 57).

21 Опширна и аргументована критика основних ставова те књиге садржана је у раду Љ. Кљакића “Европска унија као ‘мека’ империја и Срби”, *Нова српска политичка мисао*, бр. 3-4, 2010, стр. 153-163.

“предмодерних држава”. У ову другу групу, према мерилима садржаним у наведеној књизи, спадају и пост-југословенске државе у којима су и између којих су до недавно вођени ратови. Синтагма “либерални империјализам” у њој има *програмско, изразито позитивно значење*. То се најбоље види из следећих ставова.

“За постмодерну државу...постоји потешкоћа. Неопходно је да се навикне на идеју двоструких стандарда. Међу нама делујемо на основу закона и отворене заједничке безбедности. Али када имају посла (мисли се на државе постмодерног типа – прим. З. В) с много старомоднијим врстама државе изван постмодерног европског континента, Европљани се морају вратити на знатно грубље методе из ранијег времена – сила, превентивни напад, превара, све оно што је неопходно када се бавимо онима који још живе у свету деветнаестог века, где је свака држава за себе. Између себе, држимо се закона, али када делујемо у џунгли, ми такође користимо законе џунгле.”²²

То је срж пост-модерног “либералног империјализма”, примењиваног пре свега Србији и Босни и Херцеговини, када је реч о простору бивше Југославије, као и на многим другим подручјима света. И сада је то суштина глобалне политике најмоћнијих земаља Запада. Истина, тај империјализам није посве нов, нити карактеристичан само за те земље. Свака империја, скупа са својим савезницима, имала је, има и имаће сличан програм, само с друкчијом терминологијом, друкчијим оправдањима и заставама. Данас је империјализам најмоћније земље Запада и држава њених савезница, оно што највише одређује светске прилике. За неколико деценија смена империја донеће друге светске господаре, али матрица њихове владавине остаће иста.

Из наведених Куперових ставова очигледно је да се стратегија најагресивнијих корпоративно-финансијских, војних, политичких и медијских елита Запада ослања на читав спектар макијавелистичких средстава, те стога и силе у њеним најразличитијим видовима, у настојању да се овлада светом. То је програм “перманентног рата” (Љ. Кљакић) и других облика глобалног потчињавања, пре свега “неподоб-

22 Исто, стр. 156.

них” народа. На унутрашњем плану није искључена могућност обнове ”макартизма”, не само у данашњој Америци.²³

Видљиво је да је Куперова стратегија “либералног империјализма”, заправо, британска варијанта оне концепције светских односа коју је највише развио З. Бжежински. Он је својевремено брутално отворено формулисао циљеве америчке спољне политике када је на следећи начин одредио њена три геостратешка императива: “...избећи коалицију међу вазалима и одржавати их у стању зависности која оправдава њихову сигурност, неговати послушност заштићених субјеката; спречавати варваре да образују офанзивне савезе”.²⁴

Диктатура крајње конзервативних снага логична је последица процеса чији су идеолошки израз ставови који су анализирани. Неолиберализам је њен зачетак. Непосредна будућност света је будућност серије “локалних” и регионалних ратова, с могућношћу да неки од њих прерасту и у планетарне оружане сукобе. Што дубља економска и општа криза водећих капиталистичких земаља – то веће могућности да оне употребе и најразорнија оружја да ту кризу преокрену у своју корист.²⁵ Ради тога њихове управљачке елите, пре свега оне у Сједињеним Државама, у непосредној будућности могу потражити и радикално милитаристичке вође које се неће колебати да то учине.

У недавном интервјуу А. Хајнцу, познати геостратег америчке спољне политике Х. Кисинџер упозорава да се не сме заборавити да Сједињене Државе располажу најбољим оружјем на свету, као и да ће његова земља то оружје представити у право време.²⁶ То је порука свима који се усуде да се супротставе тој држави, као и најава рата, ако се домисли онај део реченице у наслову интервјуа у коме се говори о то-

23 О “макартизму” видети: М. Марковић, “Левица у данашњем свету и код нас”, Београдски форум за свет равноправности, Београд, 2007, стр. 15.

24 Подробније у: З. Видојевић, *Куда води глобализација*, Филип Вишњић, Београд, 2005, стр. 66.

25 “Нови рат може се брзо догодити ако нека од снажно наоружаних земаља, услед каматних оптерећења доживи слом и више не види никакву другу могућност осим да потражи излаз у коришћењу свог оружаног потенцијала” (Г. Ханих, *Еврокатастрофа на видику*, одломак “Питање рата и мира”, *Политика*, 9. децембар 2011).

26 А. Хеинз, “Аццурате Сатире: Хенру Киссингер: ‘Иф уоу цан’т хеар тхе Друмс оф Вар, уоу маст бе деаф’”, *Глобал Ресеарч*, Јануару 11, 2012.

ме да се морају чути ратни добоши, иначе смо глуви. Уверен је да ће рат који долази бити тако жесток да само једна суперсила може победити. Ако се ови Кисинџерови ставови обистине у непосредној или нешто даљој будућности онда ће историјска алтернатива постојећем стању бити много гора од садашњости. Биће у знаку најстрашнијег планетарног рата и неке врсте апокалипсе за велики део света. Његове прогнозе не смеју се олако схватити, чак и да греши, или свесно сеје страх од моћи своје државе. И он до краја открива стратегију глобалног покорвања када каже да је контрола нафте - контрола народа, а контрола хране је контрола људи.

3. Бжежински, данас, свестан озбиљних унутрашњих тешкоћа с којима се суочава Америка, као и чињенице опадања њене глобалне моћи, с дозом знатне критичности брани њену политику, посебно апострофирајући изјаву Џ. Буша да су “САД одабране од Бога и ангазоване од стране историје да буду модел за свет”. Забринут је што је у његовој земљи плата у врху 325 пута већа од оне просечне. Говори о потреби уважавања моћи Кине и одржавања савезништва с њом. Залаже се за “капитализам с људским лицем”, што је само обрнута формула оне која је гласила “социјализам с људским лицем”. При том и у једном и у другом случају изостаје конкретизација те формуле, па она остаје у свери омамљујуће утопије. Али да је Бжежински и сада идеолог америчке светске експанзије (али идеолог од нивоа) препознаје се по томе што сматра да је неопходно “ревитализујуће проширење Запада” (подразумева се под вођством Америке). Он то схвата као интегрисање “промењене Турске” у Запад, чиме и следи и јача мит, чији је кључни спољашњи стваралац управо његова земља, о Турској као држави умереног ислама и на њему засноване демократије. Али, оно што је најважније у његовој идеји ревитализујућег проширења Запада јесте залагање за “усисавање Русије”, не Путинове, јер то није могуће, него неке друкчије у будућности.²⁷

То “усисавање” највеће земље света могуће је само као њена комплетна колонизација, која је у економско-технолошком погледу већ почела. Преостаје да се та земља изнутра “демонтира” и пре свега да се поништи њена војна моћ. Није

27 Према: М. Мишић, “Одлазак хегемона”, *Политика*, 12. фебруар 2012, стр. 4.

реално, мада на дужу временску стазу није искључено, да се то у Русији догоди, ако се оформе довољно снажне вазалне елите којима одговара такав историјски заокрет.

Када је стратешки циљ “усисавање” Русије, нуклеарне силе, у Запад под вођством Америке, шта онда Србију и све друге пост-југословенске државице чека? Нема сумње да ће вазалне елите прихватити и много бруталнији вид “усисавања” него онај који би могао бити примењен у Русији. А питање шта о томе мисли народ, у контексту унутардржавне и спољашње структуре моћи, бива ирелевантно. Те елите на то питање имају за себе узвратно и скривено питање, које је уједно и одговор: “Ко пита народ”?

Идеолози перманентног рата којим се остварује “либерални империјализам” и свесно производи или ојачава хаос у “циљним државама” (како се то чини на подручју друге по реду Југославије) да би се, наводно, интервенисало ради његовог отклањања, заборављају да глобална економско-финансијска, заправо, системска криза, која прелази у историјски регрес, све више смањује материјалну основу за вођење “тоталних” ратова. Такође заборављају искуства ратова у Ираку и Авганистану, као и то да ће се јављати масовни отпори “тврдој” или “мекој” агресији и окупацији, бар у делу земаља које су жртве такве политике. Али ће се отпор тој политици јављати и у друштвима империјалних земаља, јер рат смањује животни стандард већине становништва у њима, повећава релативно сиромаштво, чак производи и оно апсолутно, када је реч о одређеним социјалним категоријама. И што је посебно важно: и поред војно-технолошке супериорности у рату гину и војници држава које поседују ту супериорност, истина, много мање од оних које њу немају, а нападнуте су.

Једно је извесно: свет улази у епоху не само дуготрајне нестабилности већ и намерно прављеног ризика и хаоса одакле могу проистећи крајње супротстављене алтернативе постојећем стању, од историјски прогресивних, до изразито ретроградних, у којима се “либерални империјализам” пре-

твара у либерални нацизам и фашизам.²⁸ С том сликом света мора се суочити свака мисао која води рачуна о главним глобалним трендовима.

Да ће се наставити политика “хуманитарних” и “превентивних” војних интервенција у свету ради заштите позиције и интереса водећих земаља Запада, пре свега најмоћније од њих, може се видети из једне изјаве генералног секретара НАТО-а А. фон Расмусена. Он каже “да може доћи до ситуације када међународна заједница има легалне основе да интервенише, уз подршку у Повељи УН, без Резолуције Савета безбедности” и “да то не би била идеална ситуација, али смо то видели на Косову. Тамо је међународна заједница интервенисала и ја сматрам - посматрано у историјском светлу – да су сви сагласни да је то било исправно”.²⁹

Ова изјава је само на други начин изразила оно што Р. Купер одређује као “либерални империјализам” “постмодерних држава”. Докле год таква политика, која се у виду формуле “одговорности за заштиту” настоји легализовати у разним резолуцијама Уједињених Нација,³⁰ не доживи поразе свих врста у предстојећим сукобима њених поборника и њених противника у свету, као и у државама, њеним главним носиоцима, док се не исказе прека потреба за елиминацијом њених извора – тешко да се може појавити снажнија алтернатива систему из којег она произлази.

То, поред много чега другог, претпоставља озбиљно слабљење и распад НАТО-а, али и непостојање других, агресивних војно-политичких савеза, сличних њему, или различитих од њега, свеједно. Иако он тенденцијски слаби, тешко да би се могао прихватити став да је та, данас најјача војно-политичка организација у свету – “празна љуштура”.³¹ И поред врло противречних мотива чланства у њој, изузетно

28 Ј. А. Душанић потсећа да је један од начина изласка из економске кризе био Хитлеров пут – ангажовање незапослених за рат (оп. цит. стр. 84). То јесте тачно, мада су и Сједињене Државе своју економску кризу великим делом сузбијале ангажовањем у Другом светском рату, пре свега огромним растом индустрије наоружања. И данас покушавају да то чине, али без већег успеха.

29 Према: *Политика*, Београд, 30. октобар 2011.

30 Д. Васић, “Одговорност за заштиту и међународно право”, *Правни живот*, бр. 12, 2011, стр. 243-259.

31 Т. Г. Карпетнер, „НАТО у шездесетој: излишна алијанса“, *Нова српска политичка мисао*, бр. 3-4, 2009, стр. 189.

великих разлика у војно-технолошкој моћи и улози између САД и свих других земаља њених припадница, она је и сада, са свим својим крупним слабостима, битан чинилац односа сила у свету. Колико ће остати – друго је питање. Али, и да се распадне, војна моћ Америке доста дуго ће бити доминантна, те стога и велика препрека остваривању алтернативе која укида неолиберални капитализам и његове будуће деривате.

Када је реч о тој алтернативи у Србији и већини осталих пост-југословенских, као и балканских земаља уопште, ништа мања препрека (пored низа других) не би била *империјална, неоосманлијска Турска*. Ако трупе те државе замене америчке на Косову и Метохији, као и другде на Балкану, ако ојача њен, иначе значајан, војни, економски, политички, па и културни утицај, а радикални исламизам потисне друге струје унутар верског живота муслимана, онда би то довело до још горих последица по Србију и готово све остале земље тог подручја у односу на оне које је произвела америчка сила на том подручју. Јер би империјална, исламистичка и неоосманска Турска тежила да те земље, или њихову већину, држи не само у економској и политичкој потчињености, него и да фаворизује милитантну рецепцију ислама, камуфлирану верском псеудо-равноправношћу. Тиме би настајало тле за нове религиозно-националне ратове. Подразумева се да нису сви муслимани радикални исламисти. Али, они који то нису, ако се оствари таква позиција такве Турске на Балкану, такође би били дискриминисани, угрожени и прогањани, можда и више него припадници других вера. Суштина стварне политике Садашње Турске према Балкану најбоље се може видети из речи министра иностраних послова те земље А. Давутоглуа. Он, је без околишења изјавио: ” Ми смо овамо пре много времена дошли на коњима. Ако затреба поново ћемо доћи”.³² Председник владе те државе Р. Т. Ердоган каже да је Балкан “срце Турске”.³³ Све то сведочи да Турска крупним корацима и убрзано наступа на Балкану и да тек треба очекивати њену још јачу политичку, економску, културну, пропагандну, као и војну улогу на том подручју.

32 Према: Д. Танасковић, *Неоосманизам, повратак Турске на Балкан*, Службени лист, Београд, 2011, стр. 143.

33 Исто, стр. 133.

У Сједињеним Државама и Европи непосредне будућности вероватно је да ће крупни капитал реаговати још већим насиљем да би се спречио настанак сваког покрета усмереног на његову негацију. Реална је могућност јачања онога што би се могло назвати *псеудо-либералном диктатуром* која би, како је наглашено, могла садржати и обележја фашизма и нацизма у појединим земљама, не само оним сиромашним и високо конфликтним. Али су вероватни и отпори тим процесима.

У Америци и на Западу уопште, међу хуманистичком интелигенцијом на универзитетима, у културним установама, међу уметницима, “обичним светом”, на окрајцима политике, а посебно међу младима, постоји и она слободарска, правдољубива и поштена јавност различитих облика. Реч је о онима којима је то животни етос, који храбро устају против ратова што их њихова земља води у свету ради учвршћења своје империјалне позиције, при чему страдају стотине хиљада невиних људи, против великих неправди, које су садржане у суштини система, против разарања животне средине човекове, деструктивне моћи банкарско-корпоративног и војно-индустријског комплекса. Најава су нечег друкчијег у односу на логику система и не би се смели запостављати у анализи општег стања те државе, и даље једине војне екстрасиле. Но, они су сада мањина, која има одређен морални, а посредно и политички утицај, али не и довољно ефективну моћ која доводи до прогресивних промена тог система.

Следећих неколико деценија биће у знаку оштрог сукобљавања, различитих видова, између земаља које су главни актери те старо-нове агресивне политике и оних које њој пружају отпор, али и унутар прве групе земаља, услед тежњи империја у успону да заузму места империја на заласку. Дакле, неће све те конфронтације бити мотивисане тежњом за успостављање глобалне слободе, демократије и социјалне правде, без чега нема ни планетарне алтернативе преовлађујућем стању света. Њихов исход највише ће зависити од економске и војне снаге земаља које у њима учествују, али, када је реч о залагањима за ту алтернативу, и од снаге слободарског, или, пак, вазалног духа.

Може се говорити и о феномену *свеобухватног вазалства* као једној од главних препрека осмишљавања и оства-

ривања боље историјске алтернативе. Оно се испољава као снажна тенденција унутар политичког, економског и културног живота у Србији, осталим државама на простору друге по реду Југославије и целокупног европског реал-социјализма. Није, дакле, једино, али далеко од тога да је маргинално. Састоји се од спровођења туђе воље, рада у корист туђих интереса, као услова да се реализују интереси домаћих вазалних елита, подражавања туђих идеја и њиховог примања као нечег што не подлеже сумњи, живљења по туђим обрасцима као нечем изворном и непревазиђивом, ратовања и погибије савремених најамника да би се ширила и јачала империјална моћ нових светских господара. То је позиција *оковане садашњости и будућности*, позиција роба који сматра, или коме се намеће представа, да је слободан и грађанин света.

Овакво одређење тог вазалства изазива такође вазалну реакцију у смислу да је то изолационистичко, трибалистичко, ретроградно гледиште, супротно “модерним” светским трендовима. Ништа од тога није тачно. Укључење у прогресивне светске токове претпоставља *субјективитет једне државе и једног народа*. Вазали никада не могу бити субјекти, нити иницијатори неке боље будућности. Њихово је да буду покорни, да стално гледају у господарев бич, који се у данашњој реал-политичкој терминологији назива “штапом”, не би ли за своју послушност добили парче “шаргарепе”. Подразумева се да отпор потчињавању не значи затвореност у уско-националне оквири и одбојност према свему добром што долази са стране. То би такође била осуда на историјско одумирање. Бити свој у савременом свету подразумева и отвореност према прогресивном, ма одакле долазило.

Има ситуација када је вазалство неизбежно за мале народе да би уопште биолошки опстали. Оно је оправдано под условом да се није угасила тежња за слободом и да управљачке елите то имају као своје главно опредељење. То је потпуно различито од прихватања статуса робља као неизбежности и клечања и те елите и већине народа пред државама-господарима.

Морамо се замислити над квалификацијом југословенских народа у Скерлићевом ставу да су они “буџаклијски народићи”.³⁴ Скерлићева оцена је емотивна, претерана, али није у свему за одбацивање. Објективно, сем доприноса појединаца-великана, веома је скроман удео тих народа у општем цивилизацијском развоју. Како онда, тако и сада. Јер су мали и слаби. Зато су веома често сатеривану у историјски ћошак, који је на њима оставио дубоке историјске ожиљке и фрустрације. Моћ, знање, бројност и богатство одређују меру утицаја и значења у светским односима.

Ти народи, поред ослободилачке традиције, имају и вазалну, различитог интензитета и с различитим последицама по судбину припадника властитог, а још више осталих народа на тлу заједничког живљења. Ова друга традиција није маргинална и *није искључиво наметнута силом*. У елитама империја-господара било је и припадника југословенских народа. Различит је степен отпора тим империјама, али је био различит и степен њиховог економско-технолошког развоја, те тиме и могућности задовољавања основних животних потреба поробљених народа у њима, што је утицало и на меру релативног прихватања, односно, неприхватања поробљености и потчињености.

Сем сличности међу тим народима постоји и чувени синдром “нарцизма малих разлика” које се током историје, укључујући најновију, повремено претварају у непремостиве провалије одакле куљају зверста међусобног истребљења. Унутрашњу неслободу прати и та амбивалентна спољашња неслобода. Све се то мора имати на уму када се разматра однос између ослободилачке и вазалне компоненте историје и садашњости југословенских народа, уз потребу да се избегну генерализоване шеме у доношењу закључака. Не сме се заобићи чињеница да та вазална компонента политике, али и она националистичко-агресивна, поново јачају у свакој од земаља–наследница свих трију Југославија.

34 Према: М. Весковић, “Скандал у Народној Скупштини”, *Политика*, додаток – *Култура, уметност, наука*, 28. јануар 2012, стр. 1.

Zoran Vidojevic

NEOLIBERALISM, RATIONALITY AND
IMPERIALISM

Summary

In this article we are going to deal with critic of neoliberal concept and its influence on a life of a "common" people. The article is divided into two parts. In the first part we are going to analyze neo-liberalism and rationality while in the second part we are going to pay attention to imperialism which is founded on neoliberal logic.

Key words: neo-liberalism, economical rationality, free market, imperialism

Литература

- Васић, Душан: „Одговорност за заштиту и међународно право“, Правни живот 12(4), 2011.
- Вујић, Тања: „Давос без критичара“, Политика, 25.01.2012, стр 2.
- Гален Карпентер, Тед: „НАТО у шездесетој“, Нова српска политичка мисао, , 3-4, 2009.
- Грк, Снежана: „Србија и Европска унија: кризе после кризе“, Српска политичка мисао 2-2011, стр. 111-134.
- Грк, Снежана: „Србија и свет, интеграција или игра чекања“, у: Србија и свет, развој и интеграције, Институт друштвених наука, Београд, 2011.
- Душанић, Јован Б.: „Доларска алхемија и казино економија“, Нова српска политичка мисао, 3-4, 2009.
- Душанић, Јован Б.: „Неједнакост изазвана кризом или обратно“, Политика, 18.10.2011.
- Жуњић, Слободан: Модерност и филозофија, Плато, Београд, 2009.

- Zakaria, Fareed: *The Future of Freedom. Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W. W. Morton & Company, New York-London, 2007.
- Катић, Небојша: „Неолиберални корени светске економске кризе“, *Нова српска политичка мисао*, 3-4, 2009.
- Кљакић, Љубомир: „Европска унија као ‘мека’ империја и Срби“, *Нова српска политичка мисао*, 3-4, 2010.
- Куљић, Тодор: „Студентски отпор разарању ума“, *Политика*, 25.10.2011.
- Марковић, Михаило: *Левица у данашњем свету и код нас*, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2007.
- Милинчић, Љубинка: „Пљачкали смо, па шта“, *Политика*, 05.01.2012, стр 2.
- Мишић, Милан: „Одлазак хегемона“, *Политика*, 12.02.2012, стр. 4.
- Ханих, Гинтер: „Питање рата и мира“, *Политика*, 09.12.2011.
- Heinz, Alfred: „Accurate Satire: Henry Kissinger: ‘If You Can’t Hear the Drums of War You Must Be Deaf’“, *Global Research*, January 11, 2012: <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=28610> .

Resume

Neoliberalism is not just an economic doctrine. This model attenuates freedom, democracy and human rights and at the same time relies on these values. Globalized neoliberal model has led to the economic crisis that has hit hard at all Eastern European countries in transition. The explanation is that the banks and corporations know fastest and easiest way to break the economies of these countries.

It is undisputed that the market in the foreseeable future will be necessary but it can never act as infallible judges. The rationality of the market is not something that is inherent by nature in all the conditions as it is assumed in the neo-liberal theories.

It is misconception that the neo-liberal capitalism, despite the deep economic crisis and the defeat, will quickly disappear.

In some transformed forms it will take a long time. The solution will be sought in the innovation of Keynesian model. The most likely way out of the current situation will be required in the construction of state-technocratic model of capitalism, with some elements of the welfare state.

Овај рад је примљен 14. фебруар 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. априла 2012. године.

Ђорђе Стојановић*

РАЗЛИЧИТИ ИДЕЈНИ ПРИСТУПИ ФЕНОМЕНУ ПАТРИОТИЗМА

Сажетак

Рад анализира различите концептуализације феномена патриотизма. Аутор покушава да идентификује елементе који одређују патриотизам, однос између ексклузивног и инклузивног у разумевању патриотизма, однос између универзалистичких и партикуларистичких димензија као граница патриотизма, те да анализира његове екстремне позиције (шовинизам или џингоизам), и утврди његово место у оквиру функционисања модерних демократских система. Рад се закључује подржавањем идеје космополитског патриотизма, где је локално инструмент за реализацију универзалног, ситуацију која се може окарактерисати као „пристрасни космополитанизам“.

Кључне речи: патриотизам, космополитанизам, национализам, идентитет, либерализам, демократија.

Увод

Западна политичка филозофија је одувек „гајила“ специфичну врсту интелектуалног нетрпељивости према било каквој врсти пристрасне (комунитаристичке) партикуларности, а у „славу“ непристрасних универзалистичких (то јест космополитских) начела. Такво стање ствари се, наравно, ни-

* Институт за политичке студије, Београд.

је могло по некој вишој форми аутоматизма пресликати на стварност која се живела или која се живи, полит-филозофка критика је, уосталом, увек пре могућност него реализација: или по захтеву за пуним остварењем одређеног принципа уређења одређене политичке заједнице (што може да сугерише и промовисње корективног принципа), или по захтеву за заменом једног принципа уређења политичке заједнице са другим (често опозитним) принципом. Насупрот одијуму „мислећих“ људи, који себе не доживљавају као нелојалне или непатриотске личности, према патриотизму као форсирању националних ритуала и симбола са тенденцијом преласка у отворену мржњу или нетрпељивост према припадницима других нација, постоји врло јасна историјска линија перцепције „обичних људи“ која, насупрот претходној аверзији, патриотизам доживљава као нешто врло афирмативно, неко ко је окарактерисан као патриота то треба да прихвати као ванстандардну похвалу (другим речима, карактер идеалне личности подразумева елемент патриотизма). Било како било, патриотизам, схваћен као нешто различито од цингоизма или шовинизма, доживљава апологију од све већег броја политичких мислиоца са транспарентним интернационалним инклинацијама. Намера овога рада је да изложи различите приступе у концептуализацији патриотизма и покаже како је могућа позиција која уважава симултану потребу како за патриотизмом тако и за космополитанизмом.

*Пристраност која прихвата
непристрасност или непристрасност која
уважава пристрасност*

Пре свега, рецимо да либерални проблем са пристрасношћу није аномалија, већ симптом нечега дубљег, јер либерализам садржи тензије између три сета вредности, оних које се тичу аутономије (као централног места повезаног са слободом), оних које се тичу лојалности (као централног места повезаног са асоцијативним животом) и оних које се тичу моралне једнакости (као схватања по коме су људи једнако вредни).¹ На тој линији, патриотизам представља аналитич-

1 Scheffler, S. *Boundaries and Allegiances: Problems of Justice and Responsibility in Liberal Thought*. Oxford University Press, New York, 2001, стр. 80.

ки изузетно интересантан феномен. Реч патриотизам је изведена од старогрчке речи патер (πατήρ) са значењем отац, у смислу осећања проистеклих на оданости родитељима, односно прецима и народу, као и речи патриотес (πατριώτης) са значењем земљак и патрија (πατρία) са значењем отаџбина. Када се, дакле, говори о патриотизму (родољубљу²), то јест о (пристрасној) љубави некога према властитој земљи, заправо се ради о лојалности оријентисаној према политичком ентитету (држави, патрији или отаџбини) и његовим становницима (компатриотама). Појам патриотизма се не реферира искључиво на ниво географско значења, али га свакако инкорпорира³ (тако се слабост социјалистичке интернационале огледала у чињеници да је имала проблема са стварањем осећаја солидарности без локације⁴). Напоменимо, постоје и мишљење које израз „љубав према нечијој земљи“ третирају као проблематичан, чак и поред чињенице да патриоте врло често заиста воле своје земљу.⁵ Ово се образлаже вишезначношћу појма „љубав“, те критичношћу као патриотским чином који делимично одудара од ординарне перцепције патриотизма као израза неприкосновене привржености и афирмативне емоционалне подршке (што врло лако може завршити у погрешном коришћењу патриотске идентификације).

Штавише, лојалност која се показује према властитој земљи понекад је мало више од одлуке да се не понаша на начин да се угрожавају властити интереси, а не искључива усмереност на унапређивање истих (мада она то врло фреквентно и јесте, лојалност може опстајати и без превеликог афективног набоја). На тој линији, патриотизам може да се одреди као форма лојалности коју неко има према патрији

2 За потребе овога рада ћу појмове патриотизам и родољубље третирати као синониме, мада се родољубље може схватити као више ирационално, „слеп“ или безусловно у односу на патриотизам који би могао да се одреди као више рационалан, „пропитујући“ или критички појам. Мислим да је ово једна нијанса која ће у раду бити превазиђена елаборирањем различитих врста патриотизма.

3 Primoratz, I. „Patriotism and Morality: Mapping the Terrain.“ у Primoratz, I. и Pavkovic, A. (yp.) *Patriotism: Philosophical and Political Perspectives*. Ashgate, Aldershot, 2007, стр. 18.

4 Turner, B. „Democracy in One Country? Reflections on Patriotism, Politics and Pragmatism.“ *European Journal of Social Theory*, 7(3), 2004, стр. 285.

5 Kleinig, J. „Patriotic Loyalty.“ у Primoratz, I. и Pavkovic, A. (yp.) *Patriotism: Philosophical and Political Perspectives*. Ashgate, Aldershot, 2007, стр. 43.

(насупротив лојалности према другим стварима, попут Бога, пријатеља или породице), а која се реферира и на осећајност in genege или, макар, на осећај идентификације и привржености.⁶ Патриотизам, дакле, фунгира као осећање јаких веза са компатриотама засновано на заједничкој судбини, као осећање афилијације у односу на нацију као геополитички феномен од/из кога примамо/црпимо различита материјална и духовна добра, као и посвећеност тој нацији као заједничком пројекту нас и пријатељски настројених сународника.⁷ Додајмо овоме, када у оквиру нације нека група или групе ограниче дефиницију патриотизма додавањем елемената попут: идеологије, циљева, вредности, норми, политика или подршке вођству, који искључује друге припаднике исте нације из патриотског корпуса, када параметри тога лимитирања буду постављени као једини пожељни услов за нацију и државу и критеријум за разликовање патриота од непатриота, то јест када непропитујућа лојалност својој земљи подразумева и непропитујућу оданост некој засебној (издвојеној) идеји, онда се таква концептуална конјункција може окарактерисати као монополизација патриотизма.⁸

Патриотска љубав није иста са љубављу која може да се исказе према људском роду, већ представља осећање према припадницима специфичне групе, чак и онда када је изостављен лични контакт, познанство, са њима. Ерго, узајамно припадање одређеној друштвеној групи представља концептуално тежиште патриотске лојалности. У складу са тим, патриотска лојалност манифестује интезиван осећај повезаности са заједницом, то је љубав према земљи, идентификација са истом и брига за благостање сународника. Оваква констелација се може проширити, о чему ће касније бити више речи, како лојалношћу идејама, начелима или истинама које карактеришу нечију отаџбину, обавезе (посвећеност) и идентити захтевају заједничку културу и ритуале да би били ефикасни и трајни (што се никако не може изједначити са национализмом, шовинизмом или цингоизмом), тако и са

6 Loc. cit.

7 Ben-Porath, S. „Civic virtue out of necessity: patriotism and democratic education.“ *Theory and Research in Education*, 2007, 5(1), стр. 45.

8 Bar-Tal, D. „The monopolization of patriotism.“ у Bar-Tal, D. и Staub, E. (ур.) *Patriotism in the life of individuals and nations*. Nelson-Hall Publishers, Chicago, 1997, стр. 249-250.

идеалима (рецимо, лоцираним у уставу) који нису повезани са нечијом „матичном“ земљом.⁹ Патриота (родољуб) није, дакле, само неко коме се његова отаџбина свиђа, он осећа и припадност истој, али та припадност представља ствар слободног избора: патриотско прихватање одређене социјалне групе није нужно повезано са рођењем у истој, већ представља жељу за припадањем као потпуно освешћени чин.

Наравно, само осећање љубави за нечију земљу није довољно, од патриоте се очекује да поред афективног односа према отаџбини и компатриотама дела у сагласју са својим осећањима. Заправо, патриотизам представља начин изражавања бриге према вољеној земљи на начин да се чини више од очекиваног или подразумевајућег. Патриота је онај који је спреман да плати високу цену, чак и да жртвује свој властити живот, ако је то потребно, зарад одређених патриотских разлога. Патриотизам се да одредити и као оријентисаност на најрепрезентативнију националну традицију, која ће бити манифестација универзално и партикуларно афирмисаних вредности (попут једнакости, слободе и сл.), тако да патриота без двоумљења може да укаже на одређене симболичке, историјске и институционалне форме које изражавају тако постављене вредности, те отвори простор за наду да ће његова национална заједница живети у складу са њеном најбољом традицијом.¹⁰ То никако не значи да је та традиција актуелно историјски и институционално доминантна, то јест остављен је простор да се делује против те традиције, а у складу са оним што доживљава као вреднија алтернатива.

Аластер Макинтајер (Alasdair MacIntyre) држи да апсопрпција одређене лествице моралних вредности и приврженост истима, на нивоу ко ме је и где научио моралности, није „либерално-апстрактна“ (идентитет и место „учитеља“ моралности је небитно за њен садржај и нечије опредељење за поштовање одређених моралних принципа и правила)- већ

9 Види Viroli, M. *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism*. Clarendon Press, Oxford, 1995.; Muller, J. *Constitutional patriotism*. Princeton University Press, Princeton, 2007.; и Habermas, J. *Between Facts and Norms: Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge, 1996, стр. 491-517.

10 Blum, L. „Best traditions patriotism: A commentary on Miller, Wingo and Ben-Porath.“ *Theory and Research in Education*, 5(1), 2007, стр. 63-64.

пренета од одређене заједнице (неко постаје и остаје морални агент само унутар и преко своје заједнице).¹¹ Суштински посматрано таква поставка имплицира патриотизам као сентиматалну посвећеност никлу на добрима прошлости пренетим на појединца преко државе, нација је слична породици где деца дугују захвалност својим родитељима за властити раст и благостање. Патриотизам се може идентификовати као грађанска врлина, као посебна или изведена врлина, она која зависи пре од времена и простора, а мање је универзална карактеристика сваког људског контекста, она је дериват асоцијативних дужности: због тога што сам добио од нације одређена материјална и духовна добра, ја дугујем мојој нацији одређену врсту захвалности и лојалности (ово се манифестује преко патриотског става, давањем предности мојој нацији у односу на друге).¹²

Под универзалним дужностима подразумевамо оне које имамо према свим људима, док под асоцијативним дужностима (као специјалним дужностима) подразумевамо оне за које чланови сигнификантних друштвених група и партиципанти у блиском личном односу често сматрају да имају једни према другима.¹³ Асоцијативне дужности нису идентичне са другим врстама специјалних дужности: (1) за разлику од других специјалних дужности заснованих на моралним начелима попут доприношења, поравнавања или уговарања, асоцијативне дужности су оправдане преко самог заједничког односа међу људима; (2) асоцијативне дужности су оправдане и преко моралне вредности односа који је заједнички партиципантима; (3) мада асоцијативне дужности могу бити и негативне, позитивне асоцијативне дужности се сматрају за много важније; и (4) асоцијативне дужности могу бити и савршене и несавршене, али нису суперерогативне (морално вредне, али не морално екстра захтеване).¹⁴

11 MacIntyre, A. „Is Patriotism a Virtue?“ у Primoratz, I. (yp.) *Patriotism*. Humanity Books, Amherst, 2002, стр. 48, 49-50.

12 Ben-Porath, S. „Civic virtue out of necessity: patriotism and democratic education.“ op. cit., стр. 42.

13 Scheffler, S. *Boundaries and Allegiances: Problems of Justice and Responsibility in Liberal Thought*. op. cit., стр. 4.

14 Seglow, J. „Associative Duties and Global Justice.“ *Journal of Moral Philosophy*, 7, 2010, стр. 55-57.

По Сигал Бен-Порат (Sigal Ben-Porath), концептуална констелација по којој је патриотизам асоцијативна врлина повезана са захвалношћу повукла је за собом различите облике критиковања.¹⁵ Наиме, ради се о томе да док су друге грађанске врлине описане и оправдане преко „гледања“ унапред, патриотизам је дефинисан преко окренутости ка прошлости. Поред тога, друге грађанске врлине се третирају и као средство за генерисање пожељне јавне сфере. Ерго, постоје врлине које то јесу и у контекстуалном и у инструменталном смислу: пожељне су уколико су развијене у демократском друштвеном контексту и уколико подржавају и повећавају могућност стабилног грађанског друштва и демократске управе. Ако, дакле, патриотизам поставимо као на будућност усмерену врлину изниклу на привржености заједничком националном пројекту, он онда може фунгирати као део сфере либералних грађанских врлина (попут јавног духа, узајамног поштовања и сл.), то јест- правилно развијени и манифестовани патриотизам може подржати неке од циљева демократске заједнице, попут толеранције, бриге за јавно добро или поштовања права.

Као што је напоменуто, с обзиром на чињеницу да се ради о грађанској врлини, патриотизам је зависан од демократског окружења, у смислу да је квалитет његовог испољавања условљен уважавањем постулата демократске власти. То свакако одудара од тврдње Марте Нусбаум (Martha Nussbaum) да је стављање нагласка на патриотски понос и морално опасно и субверзивно за неке од циљева ка којима је патриотизам усмерен (на пример - циљ националног јединства повезан са привржености моралном идеалу правде и једнакости): идеја је да се тим циљевима (правди и једнакости) боље служи преко идеала који је одговарајући за било коју ситуацију у савременом свету (универзалистички или космополитски приступ).¹⁶ По Симон Келер (Simon Keller), патриотизам представља облик лојалности који није утемељен на неутралној процени да објект на који је усмерена

15 Ben-Porath, S. „Civic virtue out of necessity: patriotism and democratic education.“ op. cit., стр. 46.

16 Nussbaum, M. C. „Patriotism and cosmopolitanism.“ у Cohen, J. (yp.) *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*, Beacon Press, Boston, 1996. стр. 4.

име вредне карактеристике, већ се базира на претпоставци да тај објекат има вредне карактеристике на основи којих се доносе релевантне моралне одлуке.¹⁷ Другим речима, патриотска лојалност захтева одређена убеђења о објекту на који је усмерена, а да није заснована на независном расуђивању о тим уверењима као истинитим, што резултује квалификовањем властите земље на сасвим другачији начин у односу на доношење судова који се тичу других земаља са немогућношћу признавања те тенденције.¹⁸ Услед такве констелације, по Келеровој, патриотизам пре треба сматрати маном него врлином.¹⁹

По Џорџу Катебу (George Kateb), патриотизам је по себи грешка. Претпоставка је да је најуобичајеније схватање патриотизма оно које га одређује као љубав према властитој земљи, то јест да је његова најзначајнија манифестација спремност да се умре или убије за властиту земљу.²⁰ Међутим, Катеб држи да је „властита земља“ апстракција, она је, као и за Бенедикта Андерсона замишљена заједница,²¹ заједница која је имагинативно или естетски индукована, она наравно располаже са одређеним „материјалним“ елементима (територијом, географским местом, градовима, историјским споменицима и сл.), али је превасходно утемељена на друштвеним везама које су невидљиве или имперсоналне.²² Ерго, патриотизам је спремност да се умре или убије за апстаркцију, за продукт имагинације који доводи до перманентно политизованог (маскулинистичког) концепта живота, где се тако постављена апстракција не може изједначити са принципом, јер принцип је универзалан, док апстракција може имати било који обим.²³ Додајмо овоме и промишљања Лава Николајевича Толстоја по коме је руски сељак потпуно одвојен од емоционалног стања патриотизма, као градског

17 Keller, S. „Patriotism as bad faith.“ *Ethics*, 115(3), 2005, стр. 590.

18 Keller, S. *The Limits of Loyalty*. Cambridge University Press, Cambridge, 2007, стр. 92.

19 Ibidem, стр. 93.

20 Kateb, G. *Patriotism and other mistakes*. Yale University Press, New Haven, 2006, стр. 7.

21 Види Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. Verso, London, [1983] 2006.

22 Kateb, G. *Patriotism and other mistakes*. op.cit., 2006, стр. 8.

23 Loc. cit.

феномена који је за многе вештачки „испровоцирано“, синтетичко осећање (патриотизам се, дакле, не може одредити као, политичко-публицистички дефинисана, носећа снага било које нације). На тој линији, мит о патриотизму, јединственој вредности, невиности и рањивости нечије земље суочене са „снагама зла“, је измишљен зарад економских и друштвених привилегија на нивоу очувања и повећања моћи влада и класа које спроводе одређени поредак власти, па би без њега оптерећења и страхови популације неке земље, како у рату тако и у миру имала нулту толеранцију.²⁴ Разоткривањем лажи патриотизма, његове „глупости и неморалности“, у смеру универзалне етике Хришћанства, отворио би се простор за анулирање хипнотисаности маса, докинуо би се разлог за ратовање, а отворио простор за спасење људи, не толико једних од других колико од њих самих (схваћених као јединке).²⁵

Савремени поборници политике грађанске врлине наглашавају да грађанска врлина једино може бити одржана преко визије добра повезане са неком посебном заједницом, то јест посебном културом, она је могућа само ако је партикуларна. Приврженост јавном добру је скопчана са љубављу према, тачно спецификованој, земљи-уникуму: њеном језику, њеној специфичној етничкој детерминисаности и њеној историји.²⁶ Међутим, идентификација са оваквом врстом патриотизма више штети него што помаже узроку грађанске врлине. Иако љубав према властитој земљи значи љубав према заједничким етничким и језичким особеностима, према заједничком виђењу доброг живота или заједничкој визији националне судбине, што у стицају несумњиво значи и подупирање посвећености заједничком добру, она такође охрабрује и презир и нетрпељивост према расној, културној и политичкој различитости на унутрашњем и спољном плану. На тој линији, сасвим је могућа, а многобројним примерима и потврђена, грађански оријентисана позиција која неког појединца (грађанина) може истовремено учинити спремним за

24 Gallie, W. B. *Philosophers of Peace and War: Kant, Clausewitz, Marx, Engels and Tolstoy*. Cambridge University Press, Cambridge, 1978, стр. 122-123.

25 Loc. cit.; и Tolstoy, L. N. *Tolstoy's Writings on Civil Disobedience and Nonviolence*. New American Library, New York, 1968, стр. 75, 107.

26 Viroli, M. *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism*. Clarendon Press, Oxford, 1995, стр. 11.

највеће жртве за отаџбину али и за негацију мањинских права, религијских слобода или културног плурализма. Ради се дакле о уско постављеном патриотизму утемељеном на ексклузивистички профилисаној љубави према земљи.²⁷

Да би се избегла таква конјункција, по Маурицију Вирилију (Maurizio Viroli), треба се окренути ка републиканској политичкој теорији, која грађанску или политичку врлину дефинише као љубав према властитој земљи еманциповану од повезаности са културним, етничким или религијским јединством људи, а усмерену ка заједничкој слободи и институцијама које је подржавају.²⁸ Нема сумње да се овде ради о партикуларистичкој поставци, о љубави према заједничкој слободи одређене групе људи, потпомогнутој институцијама које, са посебном историјом и посебним значењем за ту групу, надахњују одређени начин живота и културни склоп (и бивају подржане истим), али таква врста љубави је инклузивна, врло лако се може проширити ван националног простора и претворити не само у разумевање већ и у солидарност. И мада се аргументација за љубав према отаџбини (републици) може водити у смеру слободе или јединства, републикански патриотизам ставља акценат на слободу, он не представља захтев за културним, моралним или религиозним јединством, већ за политичким јединством подржаваним повезаношћу са идеалом републике, где се република не третира као имперсонална творевина утемељена на универзалним вредностима слободе и правде, већ манифестује посебну републику са специфичним начином живота у слободи, обележену заједничком културом и историјом посвећености слободи, друштвеном критицизму и отпору према опресији и корупцији.²⁹

Патриотизам у републиканском контексту представља моралну врлину грађанске дужности служења заједници. Ова грађанска дужност одбацује „окретање леђа“ земљи и онда када чини погрешне поступке, републикански патриота показује непоштовање према властитој земљи која је починила неправду, али не напушта друштво према коме увек показује лојалност. Стога, републикански патриотизам обухвата и дељење стида због неморалног понашања земље, што ниу-

27 Ibidem, стр. 12.

28 Loc. cit.

29 Ibidem, стр. 13.

ком случају не значи и аутоматско преузимање кривице. Патриотизам слободе се, дакле, може одредити као алтернативна поставка како рационалистичком приступу, који намерава да трансцидира политику етичком заснованошћу оријентисаном ка формулисању критеријума за решавање политичких конфликта преко процедура дефинисаних од стране културно неутралних, неинтересних и непристрасних појединаца (позивом да негују културу слободе, заинтересованост за републику и љубав према општем добру), тако и националистичком приступу који политичко делање ограничава на преполитичке сфере етничитета, културе и религије (покушајем да се посебна повезаност између људи који су културно слични трансформише у посвећеност добру или одређеној републици, где се задржава партикуларност и републике и људи, те уважава чињеница да таква позиција може бити манифестована обухватањем културних различитости).³⁰ Идеја је, како то формулише Вироли, да се патриотизмом отвори и задржи отвореним простор између идеалног света моралних агената и непристрасних посматрача и стварног света ексклузивистичких и уско постављених пасија или пристрасности.³¹ На тој линији, патриотизам слободе, који је партикуларистички али еманципован од нелибералних атрибута (зато што је патриотизам без национализма), има две карактеристике: (1) мада може израсти из етнокултурног јединства, он је несумњива манифестација политичке културе слободе, која апострофира грађански активизам и грађанске врлине; и (2) он је критичка љубав према земљи, љубав која је усмерена на највише стандарде специфичне традиције и идеале на, ако је то нужно, штету самог јединства.³²

По Јиргену Хабермасу (Jurgen Habermas), републикански идеал добровољне нације грађана представља ваљану основу за демократску легитимност, док идеја преполитичке националне заједнице изражава потребу за друштвеном интеграцијом повезаном са све већом мобилношћу људи, која прати процесе урбанизације и економске модернизације. Идеја заједничке националне освешћености произашла на заједничким прецима, језику и историји генерише уједињене субјекте у једну политичку заједницу, као чланове који осе-

30 Ibidem, стр. 16.

31 Ibidem, стр. 17.

32 Ibidem, стр. 161, 175-176, 183-184.

ћају одговорност једни према другима.³³ Имајући ово на уму, посебно чињеницу да преполитичка заједница почива на миту који се може одржати једине преко супресивности усмерене ка хетерогеним деловима популације, функционални одговор на фузионисање нације грађана са етничком нацијом, као главним задатком модерне државе, се изналази у форми грађанског национализма и, више апстрактног, конституционалног патриотизма, који се не односи на конкретни тоталитет нације, већ на апстрактне процедуре и принципе, те се поистовећује са политичким правом и уставним начелима.³⁴ Ерго, култура већине, изједначена са националном културом, се мора ослободити од своје историјске идентификације са општом политичком културом да би се сви грађани могли под једнаким условима идентификовати са политичком културом властите земље (анулирање дискриминације или фаворизовања неке субкултуре).³⁵ До оног степена до ког ово раздвајање већинске културе и политичке културе успе, солидарност грађана ће се преусмерити од преполитичких ентитета нације, етноса или породице ка конституционалном патриотизму, то јест ка фундаменталним начелима обухваћеним политичком културом и уставом.³⁶ Саобразно томе, припадност нацији грађана се не везује за заједнички језик или заједничко етничко или културно порекло, већ манифестује заједничку политичку културу установљену на либералним конституционалним стандардима.

Рецимо још да када говоримо о разликовању између крајњег национализма и индивидуалног либералног национализма, онда заправо говоримо о разликовању између себичности и индивидуализма. Себичност представља слеђење властитих интереса без уважавања интереса других, док индивидуализам представља доктрину по којој неко може следити властите интересе под истим оним условима који важе и за друге, слободне да следе своју „варијанту или комбинаци-

33 Habermas, J. „The European Nation State: On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship.“ *Public Culture*, 10(2), 1998, стр. 404.

34 Ibidem, стр. 407.

35 Habermas, J. *The Postnational Constellation*. The MIT Press, Cambridge, 2001, стр. 74.

36 Loc. cit.

ју“ сета интереса.³⁷ Иако либерални национализам сугерише да појединци имају оправдање да форсирају благостање припадника своје заједнице пре него што почну да разматрају интересе оних који не припадају њиховој заједници (стартна претпоставке је да се посвећеност либералним вредностима повезује са националном државом која је њихов носиоц), овај аргумент је ситуиран у оквиру универзалне теорије. Уколико одређено патриотско испољавање штети човечанству, онда свакако од њега треба одустати.³⁸ Припадност одређеној заједници је бесмислена уколико појединци не науче да је третирају као директно повезану са властитим идентитетом и уколико остале чланове не третирају као саучеснике у заједничком начину живота и партнере на које се могу ослонити. Оваква емоционална конструкција обезбеђује појединцима разлоге за примарност потреба и интереса других чланова заједнице, а занемаривање моралне снаге произашле на оваквим осећањима може резултовати колапсом друштвене структуре и стањем изолованих појединаца и апстрактне хуманости.³⁹

За либералне националисте, национална пристрасност је дозвољена само онда када је тако постављена да узима у обзир фундаменталне дужности правде међу људима на планетарном нивоу, однос између националних захтева и глобалне правде је аналоган односу између личних захтева и правде која се тиче домаће сфере. Као што ограничења која намеће начело правде на домаћем нивоу резултује одређеним степеном непристрасности (патриотизам је ограничен демократским или либералним вредностима), исто тако национални захтеви бивају ограничени (непристрасношћу) глобалне правде: оно што дугујемо компатриотама је лимитирано (избалансирано) оним што дугујемо онима који нису наши „земљаци“. Ерго, либерални национализам имплицира да инсистирање на националној хомогености (нпр. рестри-

37 Barry, B. M. „Nationalism.“ у Miller, D., Coleman, J., Connolly, W. и Ryan, A. (yp.) *Blackwell Encyclopedia of Political Thought*. Blackwell, Oxford, 1987, стр. 354.

38 Recchia, S. и Urbinati, N. (yp.) *A Cosmopolitanism of Nations: Giuseppe Mazzini's writings on democracy, nation building, and international relations*. Princeton University Press, Princeton, 2009, стр. 92.

39 Tamir, Y. *Liberal nationalism*. Princeton University Press, Princeton, 1993, стр. 115-116.

ковање имиграције) може бити оправдано само онда када су испуњене глобалне обавезе оријентисане ка једнакости између свих нација.⁴⁰ При томе, треба разликовати једнаке слободе и једнаку вредност слободе, где је вредност слободе за групу или индивидууме сразмерна њиховим капацитетима да подигну властите циљеве на виши степен путем средстава загарантоване слободе: када се појединац из сиромашне зеље определи да своје животне перспективне унапреди одласком у друштво где ће бити мањина, он је свакако мотивисан одређеним инструменталним квалитетима, а мање жељом за асимилацијом у нову културу (то није културни избор у смислу одрицања пеава на национално самоопредељење).⁴¹ Грађански патриотизам, за разлику од конституционалног, афирмише постојање културних идентитета (преко танког партикуларизма) без негације шире универзалистичке димензије, он наглашава мотивационе услове демократског управљања, форсира потребу за очувањем постојећих кооперативних улагања (манифестованих творевином попут националне државе) и ургира да постојећа политичка култура буде демократски преобликована и контролисана у смеру повећане инклузивности.

Чарлс Тејлор (Charles Taylor) сматра да је, са једне стране, немогуће избећи патриотизам у модерном свету због тога што она слободна и демократска друштва која желе да се створе захтевају јаку идентификацију од стране својих грађана (укључујући ту чак и негативну слободу и индивидуална права), где учествовање у томе заједничком демократском пројекту (базираном на самоуправи) подразумева и посебан осећај повезаности међу ангажованим људима.⁴² Другим речима, слободна република захтева грађанску идентификацију са самом републиком, добровољна партиципација мора проистицати из патриотизма грађана, који представља солидарност између компатриота у функционисању републике засноване на осећају заједничке судбине.⁴³ Са друге стране, модерна држава захтева већи степен мобилизације, која је

40 Ibidem, стр. 161.

41 Loc. cit.

42 Taylor, C. „Why Democracy Needs Patriotism.“ у Cohen, J. (yp.) . *For Love of Country?* Beacon Press, Boston, 1996, стр. 119-120.

43 Taylor, C. *Philosophical Arguments*. Harvard University Press, Cambridge, 1995, стр. 192.

увек повезане са заједничким идентитетима њених грађана. У већини случајева, ствар није у опредељења за заједнички идентитет, већ у томе који ће од два или више могућих идентитета „привући“ њихову оданост, на начин да буде отворен према космополитској солидарности.⁴⁴ Тејлор закључује како морамо да будемо и патриоте и космополите, што директно значи борбу за ону врсту патриотизма која је пријемљивија идеји универзалне солидарности.⁴⁵ За Еми Гатман (Amy Gutmann), патриотизам је пре осећај него морална перспектива,⁴⁶ осећај који нужно мора бити позициониран као део шире слике праведног друштва. Међутим, поред тога што имамо дужност поштовања права свих људских бића на свету, то не значи да смо „грађани света“, то јест ми имамо могућност да одбијемо верност било којој актуалној заједници и да признамо важност оснаживања статуса слободних и једнаких грађана истинске демократске заједнице (политеје).⁴⁷ Људи свакако имају потребу за припадности одређеној заједници где ће бити третирани као слободни и једнаки, па тако и потребу за образовањем у смеру вештина, схватања и вредности који омогућавају пуну партиципацију и потпуно идентичну егалитарну позицију. Но, било како било, наша примарна морална оријентисаност, дакле, није усмерене ка заједници (људима у нашем свету или нашем друштву), већ ка правди (чињењу исправних ствари), што не може бити редковано на лојалност или припадност било којој егзистирајућој групи људи, нама, заправо, треба образовање које ће охрабривати грађане да разматрају правду као део властите политичке културе, правде која ће обухватати како припаднике властитог друштва тако и грађане других друштава.⁴⁸

По Кваму Ентонију Апијаху (Kwame Anthony Appiah), космополитске патриоте дозвољавају могућност света у коме ће сви бити космополите са „кореном“, повезани са властитим земљама као културним посебностима и позитивно отворени за постојање других места као „партикуларности“

44 Taylor, C. „Why Democracy Needs Patriotism.“ op. cit., стр. 121.

45 Loc. cit.

46 Gutmann, A. *Democratic Education*. Princeton University Press, Princeton, 1999, стр. 312.

47 Gutmann, A. „Democratic Citizenship.“ у Cohen, J. (yp.) . *For Love of Country?* Beacon Press, Boston, 1996, стр. 68.

48 Ibidem, стр. 69, 70.

различитих људи. Космополитске патриоте прихватају грађанску обавезу неговања културе и политике властитих земаља, а због велике покретљивости у данашњем свету, која подразумева и измештање културне праксе, свака локална форма људског живота представља резултат дуготрајног и постојаног процеса културне хибридизације.⁴⁹ По њему, перспективни, одрживи космополитизам мора помирити (пледирати за) одређену врсту универзализма са легитимношћу макар неких облика пристрасности (космополитизам мора узимати у разматрање вредност људског живота и вредност партикуларних људских живота, живота који су људи створили за себе у заједници која даје значај таквим животима).⁵⁰ Људи остварују најбољу варијанту живота у мањим формама организовања, у мањим облицима заједница, почев од државе, округа, града, улице, професије или породице, као ужим круговима од најширег људског хоризонта (потенцијалне светске државе), као сферама од моралне важности, па стога сваки космополита треба да брани право других да живе у демократској држави, која омогућава широк избор удруживања са другима унутар и ван њених граница, држави која као таква оставља простор за сасвим оправдан патриотизам властитих грађана.⁵¹

Као што је већ сугерисано, можемо да разликујемо: (1) традиционалну варијанту патриотизма, слепи патриотизам (псеудо-патриотизам или патриотизам незнања и ирационалности), где се тотално покораване дужности (саможртвовање које не уважава стандарде властитог „здравог разума“) третира као симбол патриотске оданости, чак и онда када је то, у екстрему, скопчано са ризиковањем властитог живота; те (2) умерену или конструктивну варијанту патриотизма, аутентични патриотизам (базиран на критичком разумевању националних вредности) или патриотизам разлога и неслагања, одређен приврженошћу или лојалношћу која не води у иморалне акције.⁵² Може се рећи да слепи патриоти-

49 Appiah, K. A. „Cosmopolitan Patriots.“ у Cohen, J. (yp.) . *For Love of Country?* Beacon Press, Boston, 1996, стр. 22-23.

50 Appiah, K. A. *The Ethics of Identity*. Princeton University Press, Princeton, 2005, стр. 222-223.

51 Appiah, K. A. „Cosmopolitan Patriots.“ op. cit, стр. 29.

52 Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E, Levinson, D. J., и Sanford, R. N. *The autho-*

зам подразумева: (1) презир било какве критике упућене ка властитој земљи, ово се посебно односи на критику земље као јединствене културно-историјске целине и на неуважавање астрактног, симболичког представљања земље (на пример- химне или националних споменика);⁵³ (2) политичку пасивност и добровољно политичко незнање; (3) перцепцију угрожености националне културе и националне безбедности (позитивна корелација са национализмом);⁵⁴ и (4) дефинисање друштвених карактеристика преко појмова генеалогije и примордијалног порекла генерисаних унутар националне историје. Са друге стране, конструктивни патриотизам подразумева: (1) пропитивање компатибилности патриотског делања са групним друштвеним циљевима; (2) висок ниво политичког ангажовања и тежњу ка шире постављеном решавању друштвених проблема; (3) одбацивање примарности националног идентитета које често завршава са одбацивањем идеје националне супериорности; и (4) формирање друштвених граница преко грађанских процедура и заједничких политичких структура. Увећавање слепог патриотизма се може очекивати у моментима када је друштво обележено сложеним животним условима, било да су они спољне (на пример- рат) или унутрашње (на пример- радикалне друштвене промене или економске кризе) провенијенције, док се за конструктивни патриотизам може рећи да је у порасту када ширира друштвена ситуација није обележена претходним карактеристикама, то јест када је одговор на слепи патриотизам генерисан побројаним условима.⁵⁵ Овој подели се може додати рашчлањивање конструктивног патриотизма на: (1) политички конструктивни патриотизам- онај чији је критичизам ослобођен етичке или моралне мотивације; и (2) морално конструктивни патриотизам- онај чије се критиковање битно ослања на „неприкосновености“ правде и правичности.

ritarian personality. Harper, New York, 1950, стр. 107.; Nathanson, S. „In Defense of Moderate Patriotism.“ *Ethics*, 99(3), 1989, стр. 538.; и Somerville, J. „Patriotism and War.“ *Ethics*, 91(4), 1981, стр. 573, 574.

53 Schatz, R. T., Staub, E. и Lavine, H. „On the Varieties of National Attachment: Blind versus Constructive Patriotism.“ *Political Psychology*, 20(1), 1999, стр. 170.

54 Ibidem, стр. 169.

55 Ibidem, стр. 169.

Закључак

Потпуно се слажем са идејом да припадност одређеној нацији представља конститутивни елемент личног идентитета, те да се способност појединца за вођење задовољавајућег живота и стицања поштовања других манифестује могућношћу да се одреди као припадник неке вредне (националне) заједнице.⁵⁶ У том смислу, ако пристрасност патриотизма ставимо у контекст одређеног националног пројекта (а не третирамо га као примарни морални захтев), ако га ставимо у функцију „идеала“ демократске самоуправе који захтева подједнаку партиципацију наших компатиота и тежњу ка идеалу правде, ако љубав према нашој земљи представља и љубав према слободи, њеним вредностима и институцијама које су је омогућиле, ако је патриотизам индивидуални (критички) избор најбоље националне традиције саобразне демократским вредностима (избор који укључује и национални понос и национални стид), онда можемо говорити о патриотизми који није ексклузијски, ни на нивоу мржње, антагонизма и поништавања усмерених према другима нацијама (шовинизам или цингоизам), ни на нивоу монополизације патриотизма, разврставања припадника властите нације на патриоте и непатриоте арбитрарношћу неке идеологије или политике, сета вредности, циљева или норми, онда заправо можемо говорити о инклузијском патриотизму са универзалистичким димензијама, о патриотизму који је комплементаран космополитизму, о космополитском патриотизму. У том смислу индикативна су размишљања Ђузепе Мацинија (Guiseppe Mazzini): „Ваше прве дужности, не у смисли редоследа него важности, су оне према Човечанству. Све дотле док се не разумеју те примарне дужности, остале се не могу испунити на задовољавајући начин... Они који теже ка подучавању морала преко ограничавања дужности на оне према властитој породици или земљи, подучавају вас више или мање уском егоизму који штети и другима и вама.“⁵⁷

56 Tamir, Y. *Liberal Nationalism*. Princeton University Press, Princeton, 1993, стр. 73.

57 Mazzini, G. „On the Duties of Man.“ у Recchia, S. и Urbinati, N. (yp.) *A Cosmo-*

Djordje Stojanovic

*DIFFERENT CONCEPTUAL APPROACHES
TO THE PHENOMENON OF PATRIOTISM*

Summary

The paper analyzes the different conceptualizations of the phenomenon of patriotism. The author attempts to identify the elements that determine the patriotism, the relationship between exclusive and inclusive understanding of patriotism, the relationship between universalistic and particularistic dimensions as limits of patriotism, and to analyze its extreme positions (chauvinism or jingoism), and finds his place in the functioning of modern democratic systems. The paper concludes by supporting the idea of cosmopolitan patriotism, where local is an „instrument“ for the realization of a universal, a situation that can be characterized as a „partial cosmopolitanism“.

Keywords: patriotism, cosmopolitanism, nationalism, identity, liberalism, democracy.

Литература

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., и Sanford, R. N. *The authoritarian personality*. Harper, New York, 1950.
- Appiah, K. A. *The Ethics of Identity*. Princeton University Press, Princeton, 2005.
- Appiah, K. A. „Cosmopolitan Patriots.“ y Cohen, J. (yp.) . *For Love of Country?* Beacon Press, Boston, 1996, стр. 21-29.
- Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. Verso, London, [1983] 2006.

politanism of Nations: Guiseppe Mazzini's Writings on Democracy, Nation Building, and International Relations. Princeton University Press, Princeton, 2009, стр. 88, 89.

- Appiah, A. *The ethics of identity*. Princeton University Press, Princeton, 2005.
- Bar-Tal, D. и Staub, E. „Patriotism: Its Scope and Meaning.“ у Bar-Tal, D. и Staub, E. (yp.) *Patriotism in the life of individuals and nations*. Nelson-Hall Publishers, Chicago, 1997, стр. 1-19.
- Bar-Tal, D. „The monopolization of patriotism.“ у Bar-Tal, D. и Staub, E. (yp.) *Patriotism in the life of individuals and nations*. Nelson-Hall Publishers, Chicago, 1997, стр. 246-270.
- Ben-Porath, S. „Civic virtue out of necessity: patriotism and democratic education.“ *Theory and Research in Education*, 2007, 5(1), стр. 41-59.
- Berns, W. *Making patriots*. The University of Chicago Press, Chicago, 2001.
- Blum, L. „Best traditions patriotism: A commentary on Miller, Wingo and Ben-Porath.“ *Theory and Research in Education*, 5(1), 2007, стр. 61-68.
- Cohen, J. (yp.) . *For Love of Country?* Beacon Press, Boston, 1996.
- Gallie, W. B. *Philosophers of Peace and War: Kant, Clausewitz, Marx, Engels and Tolstoy*. Cambridge University Press, Cambridge, 1978.
- Gutmann, A. „Democratic Citizenship.“ у Cohen, J. (yp.) . *For Love of Country?* Beacon Press, Boston, 1996, стр. 66-72.
- Gutmann, A. *Democratic Education*. Princeton University Press, Princeton, 1999.
- Habermas, J. *Between Facts and Norms: Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge, 1996.
- Habermas, J. „The European Nation State: On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship.“ *Public Culture*, 10(2), 1998, стр. 397–416.
- Habermas, J. *The Postnational Constellation*. The MIT Press, Cambridge, 2001,
- Huntington, S. P. *Who Are We: The Challenges to America's National Identity*. Simon & Schuster, New York, 2004.
- Kateb, G. *Patriotism and other mistakes*. Yale University Press, New Haven, 2006.

- Keller, S. „Patriotism as bad faith.“ *Ethics*, 115(3), 2005, cтp. 563–592.
- Keller, S. *The Limits of Loyalty*. Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Kleinig, J. „Patriotic Loyalty.“ y Primoratz, I. и Pavkovic, A. (yp.) *Patriotism: Philosophical and Political Perspectives*. Ashgate, Aldershot, 2008, cтp. 37-55.
- Lewis, C. S. *The Four Loves*. Harcourt Brace, New York, 1960.
- MacIntyre, A. „Is Patriotism a Virtue?“ y Primoratz, I. (yp.) *Patriotism*. Humanity Books, Amherst, 2002, cтp. 43-59.
- Mazzini, G. „On the Duties of Man.“ y Recchia, S. и Urbinati, N. (yp.) *A Cosmopolitanism of Nations: Giuseppe Mazzini's Writings on Democracy, Nation Building, and International Relations*. Princeton University Press, Princeton, 2009, cтp. 80-109.
- Miller, D., Coleman, J., Connolly, W. и Ryan, A. (yp.) *Blackwell Encyclopedia of Political Thought*. Blackwell, Oxford, 1987.
- Muller, J. *Constitutional patriotism*. Princeton University Press, Princeton, 2007.
- Nathanson, S. „In Defense of Moderate Patriotism.“ *Ethics*, 99(3), 1989, cтp. 535-552.
- Nussbaum, M. C. „Patriotism and cosmopolitanism.“ y Cohen, J. (yp.) *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*, Beacon Press, Boston, 1996. cтp. 3–21.
- Primoratz, I. „Patriotism and Morality: Mapping the Terrain.“ y Primoratz, I. и Pavkovic, A. (yp.) *Patriotism: Philosophical and Political Perspectives*. Ashgate, Aldershot, 2007, cтp. 17-37.
- Primoratz, I. и Pavkovic, A. (yp.) *Patriotism: Philosophical and Political Perspectives*. Ashgate, Aldershot, 2007.
- Recchia, S. и Urbinati, N. (yp.) *A Cosmopolitanism of Nations: Giuseppe Mazzini's writings on democracy, nation building, and international relations*. Princeton University Press, Princeton, 2009.
- Seglow, J. „Associative Duties and Global Justice.“ *Journal of Moral Philosophy*, 7, 2010, cтp. 54-73.

- Somerville, J. „Patriotism and War.“ *Ethics*, 91(4), 1981, стр. 568-578.
- Tamir, Y. *Liberal Nationalism*. Princeton University Press, Princeton, 1993.
- Стојановић, Ђ. „Однос етике и политике: од реалистичког ка пост-структуралистичком приступу проблему.“ *Српска политичка мисао*, 30(4), 2010., стр. 11-28.
- Schatz, R. T., Staub, E. и Lavine, H. „On the Varieties of National Attachment: Blind versus Constructive Patriotism.“ *Political Psychology*, 20(1), 1999, стр. 151-174.
- Scheffler, S. *Boundaries and Allegiances: Problems of Justice and Responsibility in Liberal Thought*. Oxford University Press, New York, 2001.
- Tamir, Y. *Liberal nationalism*. Princeton University Press, Princeton, 1993.
- Tan, K. *Justice without Borders: Cosmopolitanism, Nationalism, and Patriotism*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Taylor, C. *Philosophical Arguments*. Harvard University Press, Cambridge, 1995.
- Taylor, C. „Why Democracy Needs Patriotism.“ у Cohen, J. (yp.) . *For Love of Country?* Beacon Press, Boston, 1996, стр. 119-122.
- Tolstoy, L. N. *Tolstoy's Writings on Civil Disobedience and Nonviolence*. New American Library, New York, 1968.
- Turner, B. „Cosmopolitan Virtue, Globalization and Patriotism.“ *Theory, Culture & Society*, 19(1-2), 2002, стр. 45-53.
- Turner, B. „Democracy in One Country? Reflections on Patriotism, Politics and Pragmatism.“ *European Journal of Social Theory*, 7(3), 2004, стр. 275-289.
- Violi, M. *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism*. Clarendon Press, Oxford, 1995.

Resume

In general, we can define patriotism as love of one's own country, as well as loyalty that is not solely based on the geographical determination, but was also focused on a particular political entity. Full awareness of a particular social group belonging is the very core of patriotic loyalty, in terms of overcoming personal connections and the existence of an intense sense of connection to a particular community. In addition, patriotism can be determined as loyalty to a particular set of ideas, principles, and exclusive truth connected with own country, even as loyalty to certain ideals that are not directly related to the „vertical history of patria“. It is important to note that the fundamental difference between patriotism and nationalism, which is often equated, manifested through two differentiated sets of values: while the nationalistic love is exclusive, patriotic love is inclusive.

If we put the partiality of patriotism in the context of a national project (and not treat it as a primary moral claim), if we put it to serve the “ideal” of democratic self-government which requires equal participation of our compatriots and striving for the ideal of justice, if the love of our country represents the love of freedom, its values and institutions, if the patriotism of the individual (critical) selection of the best national traditions in conformity with democratic values (which includes a selection of national pride and national shame), if patriotism is the individual (critical) selection of the best national traditions compatible with democratic values (which includes a national pride and national shame), then we can talk about patriotism which is not exclusive, it is not based on hatred and antagonism toward other nations, then we can actually talk about an inclusive patriotism with the universalistic dimensions, about patriotism that is complementary to cosmopolitanism, the cosmopolitan patriotism.

*Александра Мировић**

ЗНАЧАЈ И ОДРЖИВОСТ НАЦИОНАЛОГ ИДЕНТИТЕТА У САВРЕМЕНИМ ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИМ И ИНТЕГРАЦИОНИМ ПРОЦЕСИМА

Сажетак

Аутор указује на изванредан феномен који данас постоји између таквих феномена какви су национални идентитет и савремена држава, те сматра да то рађа нужну потребу за њиховим сталним аналитичким разматрањима и стављањем проблематизације њиховог односа у фокус пажње научне и стручне јавности. Полазећи са тог становишта, у овом раду акценат је управо и стављен на одређене проблеме који настају или се, пак, тек могу јавити на том идентитетском пољу услед савремених, све интензивнијих, све гушћих и дубљих процеса глобализације и с њима повезаних процеса регионализације који, у европском случају, подразумевају и економску и политичку интеграцију, за сада још увек транснационалног карактера, али са извесним тенденцијама ка супранационалности. Истиче се да је питање овог типа колективног (групног) идентитета најтешње повезано са таквим врстама друштвене глобализације које се означавају као политичка, културна, политичко-културна и тзв. цивилно-друштвена глобализација. У оквиру тога, посебна пажња је посвећена тенденцији глобалног ширења оног политичког или, како се још назива, грађанског идентификационог обрасца,

* Институт за политичке студије, Београд

карактеристичног за један посве специфичан модел нације, каква је америчка нација, а који је теоријски данас уобличен кроз концепт тзв. конституционалног патриотизма. Заступници овог концепта сматрају да он омогућава изградњу једног постконвенционалног ја-идентитета који много више одговара савременим глобализацијским, а по некима већ и постнационалним условима. Но, инсистирање на потпуном раздвајању етноса и демоса, односно принципа етничитета и принципа цивилитета, води развоју једне нове врсте политичке идеологије коју називамо грађанизмом. Настоје се издвојити одређени узрочни фактори који стоје иза таквих тенденцијских кретања ка декомпоновању партикуларних, националних идентитета, путем захтева за потискивањем или, чак, потпуним уклањањем његових етничко-културних елемената. Насупрот томе, аутор пледира за то да се етничко-културни и грађанско-политички идентитети морају посматрати и развијати као комлементарни делови националног идентитета. То посебно добија на значају ако се има у виду да се овај концепт уставног патриотизма и на њему заснован посебан тип политичке интеграције виде не само као пожељно решење за појединачне државе, већ и као једино могуће решење за транснационални, европски ниво организовања; дакле, као решење које би омогућило изградњу европског наднационалног идентитета.

Кључне речи: Национални идентитет, глобализација, евроинтеграције, етничко-културни идентитет, политички или грађански идентитет, либерална демократија, политичке институције, транснационалност, супранационалност, конституционални патриотизам, национализам, грађанизам, европски идентитет, YU-идентитет

Пре свега, треба истаћи да већ и сам назив ове конференције имплиците указује на извештан набој који данас постоји између таквих феномена какви су национални идентитет и савремена држава, те да нас позива да их аналитички размотримо и проблематизацију њиховог односа ставимо у фокус наше пажње. Стога ће у овом излагању акценат и бити стављен на одређене проблеме који настају или се, пак, тек могу јавити на том идентитетском пољу услед савремених, све интензивнијих, све гушћих и дубљих процеса глобализације

и с њима повезаних процеса регионализације који, у европском случају, подразумевају и економску и политичку интеграцију, за сада још увек транснационалног карактера, али са извесним тенденцијама ка супранационалности. Показаћемо да је питање овог типа колективног (групног) идентитета данас најтешње повезано управо са друштвеном глобализацијом, која представља само једну од постојећих димензија савременог глобализацијског процеса (пored те друштвене, овај процес има и друге димензије у којима се јавља, попут економске, војне и околине глобализације). Или, да будемо још прецизнији, то идентитетско питање је првенствено везано за оне врсте друштвене глобализације које се означавају као политичка, културна, политичко-културна и тзв. цивилно-друштвена глобализација. Наиме, данашњи процес глобализације, у овој својој друштвеној димензији и поменути њеним подврстама, огледа се у:

- глобалном ширењу, све чешће путем наметања, па некад чак и оружаном силом, одређеног типа уставног аранжмана, оличеног у једном, данас доминантном моделу либералне демократије западног профила, као и у интензивирању међународних интеграција и развоју интернационалних, транснационалних и настајућих наднационалних институција (што све спада у политичку глобализацију);
- потом, у глобалном ширењу одређених културних образаца уопште, дакле, оних културних вредности, представа и идеја које су карактеристичне за једну посебну, тзв. западну цивилизацију, а што за последицу има све већу хомогенизацију културе (културна глобализација, која се пре свега остварује путем развоја глобалне потрошачке културе и која се неретко, због доминантног америчког утицаја, назива и „мекдоналдизацијом“);
- али, такође, и у таквом ширењу, у глобалним размерама, одређеног политичко-културног обрасца, односно једног корпуса либерално-демократских вредности и политичких принципа, с тенденцијом стварања „глобалне грађанске културе“, па и „глобалног цивилног друштва“ (политичко-културна и

цивилно-друштвена глобализација).¹ Нераскидиви пратилац овог и других, горепоменутих и с њим повезаних процеса, јесте и ширење једног посве специфичног модела идентификације савременог човека унутар (пост)модерног друштва (заснованог на грађанском, тј. искључиво политичком принципу), као и развој својеврсног наднационалног идентитета у оквиру регионалних интеграција, попут европског идентитета на простору евро-интеграције.

Ови, али и други такви међусобно подстичући и, по својим размерама, планетарни процеси (нпр. у економској и војној сфери), посебно у свом кумулативном ефекту, довели су до крупних промена у савременом свету. Оне су манифестоване пре свега у односима на међудржавном нивоу, што се, између осталог, огледа у десуверенизацији националних држава; али, такође, присутне су и тенденције ка трансформацији односа унутар ових ентитета, то јест односа између државе и самих њених грађана, у правцу његове денационализације. Парадоксално, наспрам глобалистичких тежњи ка ширењу демократије, то јест повећању броја таквих уставних поредака у свету, једна од последица поменутих процеса је управо и сам процес дедемократизације, у смислу да демократија данас све више губи на свом квалитету. Овде, наравно, не можемо дубље улазити у ту проблематику, због ограничености наше теме, али важно је указати бар на неке њене аспекте. Пре свега, та дедемократизација савремених друштава огледа се у постојећем и растућем легитимизацијском дефициту у процесима доношења политичких одлука, услед њиховог измештања са националног на транснационални ниво, и то захватајући све шири круг питања из различитих области друштвеног живота. Тиме су сужене потенције јавности унутар националних арена, односно могућности грађана појединачних држава да управљају стварима од ви-

1 Више о овим подврстама савремене друштвене глобализације, као и о другим димензијама овог процеса (економској, војној и околиној глобализацији) и њиховим последицама, видети: Александра Мирковић, „Глобализација: Ризици и могућности“, у: Александра Мирковић, Петар Матић, *Изазови и парадокси глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 11-78; посебно одељке: „Појмовно одређење и димензије глобализације“, *ibid*, стр. 29-39; и „Ризици и могућности“, *ibid*, стр. 48-75.

талног значаја за њих саме, или макар да утичу на њих преко својих националних влада. На тај начин, како је то Улрих Бек (Ulrich Beck) оценио, „глобализација означава процесе након којих ће националне државе и њихов суверенитет бити попречно повезани путем транснационалних посредника, те ће тако њихове прилике за влашћу, њихова оријентација, идентитети и мреже бити обуздани“.² Но, оно што се често код заступника ових глобализацијских процеса свесно или несвесно пренебрегава, а код заговорника глобалистичких тежњи тј. идеолога глобализма и тенденциозно замагљује, јесте чињеница да су национални идентитет и национална држава модерни феномени који су међусобно повезани и који, као такви и упркос свему, и даље опстају. И не само то, већ се исто тако често превиђа или прикрива још једна значајна чињеница - да постоји генетичка повезаност између националне државе и саме либерално-представничке демократије, јер су оне, као што Јирген Хабермас (Jürgen Habermas) на једном месту сликовито каже, „сестре рођене у сенци национализма“³.

Већ и на основу овога што је до сада речено, може се уочити постојање неколико значајних фактора који су утицали на развој тенденција да се савремени процес глобализације усмери и ка денационализацији, то јест деетнификацији партикуларних идентитета, а све под плаштом нужне демократизације савремених друштава. Један од узрока видимо у поменутој преминацији утицаја Сједињених Америчких Држава, која није везана само за њихову војну моћ, већ и за политичку, као и ону културну или тзв. меку моћ (*soft power*). То је, наиме, свакако утицало и на глобално ширење једног специфично америчког модела нације и њему одговарајућег обрасца националне идентификације, уз њихово разумевање као универзално применљивих и општеприхватљивих за сва модерна друштва. Други узрок лежи управо у настојању да се та супрематија САД-а, али и других западних центара мо-

2 Ulrich Beck, „Što je globalizacija?“, у: Reading Materials: *Unaffected Globalization, Globalization: Towards One World*, selected by Obrad Savic, International Summer School for Democracy, Perast, 2001, стр. 66.

3 Нав. према: Маурицио Вироли, „Патриотизам без национализма“, *Пенублика*, ⁶⁹. 153-154, 1-31. децембар 1996; интернет: www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/96/153/153-42.html.

ћи, у међународној констелацији снага одржи; јер, јасно је да се ублажавањем осећања везаности за своју етничко-културну заједницу код припадника других народа, потискивањем или чак укидањем њихове аутентичности и посебно њихове свести о томе, отвара већи простор за уплив страних утицаја и, тиме, за ефикаснију контролу тих друштава. Коначно, када је реч о европским интеграционим процесима, формулисање захтева за слабљењем, односно, у овом случају адекватније речено, омекшавањем етничко-културних компоненти националног идентитета, уз истовремено јачање оних политичких или, како се још називају, грађанских елемената, мотивисано је и жељом за постизањем веће социјално-политичке и културне кохезије међу грађанима европских земаља, како би се њихова интегрисаност могла даље унапредити, према неким мишљењима, можда чак и у правцу развоја једне супранационалне заједнице и њој одговарајућег заједничког, европског наднационалног идентитета.

Овај процес деетнификације или, боље рећи, декомпоновања партикуларних националних идентитета долази до изражаја кроз тежњу, за сада, чини се, још увек снажније испољену у теоријском но у практично-политичком пољу, да се држава поима не више као држава-нација, већ као „нација-грађана“ (*Staatsbürgernation*), а што, заправо, јесте ништа друго до оно што се већ означава као *civitas* или *patria*. То би значило да се у поимању и саморазумевању савремене државе највише може ићи до појма отаџбине, али не у смислу његове примордијалистичке утемељености на вези крви, тла и религије, него искључиво у смислу онога што означава и сам појам *res publica*, дакле, у смислу чисто политичког заједништва као јавног добра. Главна порука коју заступници таквог гледишта шаљу гласи, наиме, да оно што треба модерним, веома комплексним и плурализованим друштвима није нација, него демократска, грађанска република. По овим схватањима, у новим глобализацијским условима, које неки већ виде као „постнационалну констелацију“⁴, припадници

4 Тај израз је увео Ј. Хабермас, управо разматрајући питање националног идентитета и грађанства, као и питање националне државе и демократије, у условима савремених глобализацијских изазова. Видети: Јирген Хабермас, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002.

савремених друштава, приликом изградње и развоја сопствених идентитета, за предмет свог идентификовања не би требало да узимају свој *ethnos*, као заједницу језика и етнокултуре, већ апстрактне и отуд универзалистичке, конституционалне (уставне) политичке принципе слободе и демократије, то јест вредности демократског грађанства, на којима је утемељена њихова политичка заједница. Из тога онда произлази закључак да су грађани савремене државе некакви апстрактни грађани, а да је интегришући фактор њихове заједнице искључиво међусобно склопљени друштвени уговор којег оличавају устав и основни закони. Јер, како каже Ненад Димитријевић: „Демократија није, нити је икада била, ‘природно’ својство политичке заједнице. Демократија не почива на емоцијама и саморазумљивим колективним везама, него на рационалном споразуму о начину заједничког живота.“⁵

У савременој друштвеној и политичкој теорији ово схватање је добило посебно на својој популаризацији кроз концепт тзв. конституционалног или уставног патриотизма. Тај тип патриотизма требало би да представља један, како би Маурицио Вироли (Mauricio Viroli) рекао, „патриотизам без национализма“, односно чисто политичку љубав грађана према својој политичкој заједници и њеним утемељујућим принципима и вредностима. Сматра се да би успостављање и развој таквог патриотизма омогућили признавање и прихватање постојања различитих култура унутар републике, уз обезбеђивање пуне легитимности и моралног достојанства тим културним различитостима и из њих проистеклим различитим стиливима живота. Но, међу самим заступницима ове идеје, има и оних који признају да за грађане неке конкретне републике (политичке заједнице) конституционални патриотизам ипак мора да има и једно посебно значење. Тако, на пример, Ј. Хабермас, иначе један од утемељивача овог концепта, који инсистира на томе да је то и једини могући патриотизам у Немачкој после Аушвица, сматра да се та врста осећања лојалности и припадности не може схватити само као приврженост вредностима и принципима демократије који чине саставни део Устава, институција и политичких докумената Савезне Републике Немачке, већ да она мора за

5 Nenad Dimitrijević, „Samoreferentni ustav i ustavni patriotizam“, *Zarez*, br. 47, 18.1.2001.

немачке грађане имплицирати и понос што су успели да изграде и очувају демократске институције које трају дуже од нацизма. Наглашавајући на тај начин да и сама немачка демократија, „рођена из пепела Аушвица“, мора имати посебно значење за Немце, овај теоретичар каже: „... то посебно значење се не сме заборавити, јер без посебних садржаја политички принципи не живе“.⁶

И поред овог Хабермасовог посредног уважавања значаја партикуларног идентитета већинског, титуларног етноса, код њега, као и у већини других варијаната овог концепта, тежи се потпуном раздвајању и чак супротстављању етноса и демоса, односно принципа етничитета и принципа цивилитета, а то је за последицу имало и предоминантно концептуално уобличавање дихотомне типологије на релацији етничко-културни идентитет *vis a vis* политички тј. грађански идентитет. Тиме се додатно учвршћује и она већ стара, тзв. Конова (Ханс Кон /Hans Kohn/) дихотомија на линији „добар или позитиван“ западноевропски тип национализма наспрам „лошег или негативног“, источноевропског типа. Но, реч је о, по нашем мишљењу, погрешном посматрању поменутих идентитетских категорија као посебних и међусобно искључујућих врста националног идентитета, при чему се онај везан за *ethnos* смешта у контекст традиционализма, док се овај други, политички, третира као нераздвојни део (пост)модерности. На тај начин се ствара и једна лажна дилема формулисана као оптирање између традиције и модернизације.⁷ Ово инсистирање на развоју некаквог „чисто“ политичког идентитета, као супротстављеног оном претполитичком који има етничко-културни карактер, у суштини, означава тежњу за симулирањем оног идентитетског обрасца карактеристичног за америчко друштво. Заправо, како је то Мајкл Волцер (Mic-

6 Нав. према: Маурицио Вироли, „Патриотизам без национализма“, *op. cit.*, интернет: www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/96/153/153-42.html. Више о самом овом Хабермасовом концепту видети: Александра Мировић, „Хабермасов концепт конституционалног патриотизма“, *Политичка ревија*, вол. 14, бр. 2-4/07, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 527-548.

7 О том искривљеном, дихотомном поимању националног идентитета и ексклузивистичком раздвајању традиције и модерности, видети наш рад: Александра Мировић, „Етнички и/или грађански идентитет, традиција и/или модерност“, *Политичка ревија*, вол. 18, бр. 04/08, ИПС, Београд, 2008, стр. 1383-1428.

hael Walzer) објаснио: „Нација за Американце никада није била предмет ангажовања и лојалности, јер америчко друштво нема културно, етничко и религиозно јединство које национална оданост захтева. Једини тип ангажовања компатибилан са плурализмом америчког друштва јесте ангажовање за републику: то је политичка оданост.“⁸ Овај теоретичар истиче и да би јачање патриотизма у америчком друштву, уз редуковање тамошњег плурализма, било не само немогуће, већ такође и опасно. И Џон Х. Скар (John H. Schaar) подржава ту идеју да једини могући и пожељан патриотизам у САД јесте политички патриотизам. Слично Волцеру, и Скар сматра да патриотизам Американаца није и не може бити приврженост отаџбини схваћеној као завичај или родни крај. Обраћајући се Американцима, он каже: „Ми не волимо и не можемо волети ову земљу (САД – прим. А.М.) на начин на који су Грци и Навахо волели своју. Зацело, гробови наших предака јесу овде, али би многи од нас уложили велики напор да одговоре на питање ‘где су гробови ваших прадедова’“.⁹

Међутим, успешност тог модела идентификације у једном друштву које се, управо због своје особености у националном погледу, и назива *melting pot* друштвом (у метафоричком смислу, „казаном за претапање нација“), још увек не значи могућност и успешност његове универзалне применљивости. То посебно долази до изражаја када је реч о „старим“ националним државама у којима постоји већинска, титуларна етничка група, која је ову историјски и конституисала као своју државу-нацију. У таквим друштвима, поменути идентитетска политика може довести до тога да се наспрам једне врсте екстремизма, екстремистичког национализма, развија друга врста екстремизма, оличена у тзв. грађанизму који је, као и сви други изми, такође једна посебна идеологија, и то која исто тако има политички карактер. Ту се ради, наиме, о настојању да се оне неједнакости инхерентне националистичким концептима државе-нације као заједнице искључиво припадника једне одређене етничке групе и њених интереса, уз дискриминисање интереса етничких мањина, супституишу другом врстом неједнакости у коју се

8 Наведено према: Маурицио Вироли, „Патриотизам без национализма“, *op. cit.*, интернет: www.yurope.com/zines/republika/arhiva/96/153/153-42.html.

9 *Ibid.*

сад ставља етничка већина и њени културни, језички, верски и други национални интереси. До тога долази јер се онај класично-либерални концепт етничке неутралности државе према свим својим грађанима, када су у питању њихова индивидуална, социјо-економска, грађанска и политичка права, искривљено тумачи и као нужна етничка неутралност и равнодушност државе према већинској етничкој заједници и њеним интересима, али зато неретко уз посебно уважавање мањинских етницитета и њихових колективних права, идентитета и интереса.

Можемо запазити да је ширење ове нове идеологије нашло посебно плодно тле у оним друштвима, попут рецимо српског или немачког, чији један део припадника жели да се на тај начин дистанцира од неких компромитујућих делова своје националне историје. Када је, пак, реч о српском друштву, око ових екстремистичких идеолошких оса (националистичке и грађанистичке) створене су нове и веома дубоке линије подела између, грубо сведено, такве две групације као што су, с једне стране, тзв. конзервативни националисти, а с друге, они, назовимо их, наводно либерално-грађански оријентисани (а)националисти.¹⁰ Таква идеолошко-политичка подела на ове екстремне, међусобно супротстављене и искључиве групације има тенденцију да прерасте у општедруштвену поделу, са свим опасним импликацијама које

10 Више о тим актуелним поделама у српском друштву, али и уопште о теоријским, идеолошким и практично-политичким споровима око питања нације, националног идентитета и национализма, видети: Александра Мировић, „Национални идентитет, национализам и либерална демократија: О теоријским контроверзама и идеолошко-политичким поделама“, *Српска политичка мисао*, год. 15, вол. 21, бр. 3, 2008, стр. 187-210. Но, треба нагласити да, међу домаћим ауторима, постоје и другачији називи за две горепоменуте екстремистичке струје у нашем друштву; тако их нпр. Слободан Дивјак именује као „ортодоксни традиционалисти“ и „антитрадиционалисти“ (видети: Слободан Дивјак, „Померање идејно-вредносних оријентација наше интелектуалне елите: Од марксизма до капитализма и либерализма“, у: исти аутор, *Проблем идентитета: Културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 272-4). Такође, има и разлишитих становишта по питању самих националистичких оријентација у Србији, те се дају и њихове различите типологије; рецимо, В. Илић издаваја три различита облика српског национализма: левичарски, либерални и конзервативни национализам, истичући да су они присутни и у другим балканским национализмима (в. Владимир Илић, *Sociological Study of the Political Subsystem in Yugoslavia*, Open Society Institute, Budapest, 1999, стр. 109).

отуд произлазе. Јер, како кажу С. Антонић и Д. Павловић, објашњавајући тезе које су изнели у једној од својих новијих студија: „У оба случаја, екстремисти се према делу грађана желе понашати, или се већ понашају, сликовито речено – као окупатори. Грађанистичка нетрпељивост, па и мржња, према неким од главних саставница српског националног идентитета – културној историји, традицији, православљу, ћирилици, косовском миту... - најбољи је показатељ својеврсне ‘окупаторске’ логике српских грађаниста.“¹¹

Но, ако и оставимо по страни ове тенденције када су у питању појединачне државе и њихов однос према својим грађанима, питање одрживости националног идентитета добија на значају и услед постојања сличних тенденција у процесима транснационалних интеграција. Наиме, концепт уставног патриотизма и на њему заснован посебан тип политичке интеграције виде се не само као пожељно решење за појединачне државе, већ и као једино могуће решење за транснационални, европски ниво организовања. У томе је, можемо рећи, пронађен кључ за изградњу једног заједничког, европског наднационалног идентитета. Ту се отварају два питања: прво, да ли је уопште могуће развити ту врсту наднационалне идентификације, а посебно као један постојани и дугорочно одрживи идентитет; и друго, ако постоји таква могућност, какве последице би то произвело по националне идентитете, то јест да ли би то значило њихову нужну разградњу.

У теорији је већ релативно дуже времена присутан спор по питању могућности постојања нечега као што је европски идентитет. Тако се, с једне стране, могу чути они аргументи скептичара који иду у прилог тезе да такав идентитет може бити само утопијско-спекулативног карактера. Први међу њима је да Европа, то јест европски народи немају заједничка сећања, заједничку прошлост, споменице и друго што карактерише идентитете постојећих етничких заједница, те да се услед тога, како истиче Едгар Морен (Edgar Morin), изградња европске наднационалности и могла базирати само на једном изразито антиратном ставу, што је отпочело после Другог светског рата. Но, по мишљењу овог познатог

11 Душан, Павловић, Слободан, Антонић, „Одговор на критике“, у: Душан Павловић (ур.), *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године: Годину дана после*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 160.

француског филозофа, социолога, антрополога и културолога, неопходно је ипак да се Европа поима као један комплекс чија је специфична карактеристика да нераздвојно повезује такве разноликости попут највећих различитости и противности, и то на начин који искључује њихово асимилирање или било какво стапање, већ подразумева обликовање одређеног јединства многострукости које нужно остаје плуралистичко и противречно.¹² Реч је, наиме, о теоретичару који је, по сопственом признању, у свом самоидентификовању прешао пут од „грађанина света“, односно једне космополитске оријентације, до „нео-Европљанина“, како је почео да се изјашњава након 1970. године када је увидео, како каже, да Европа више нема империјалистички карактер, већ да је управо и сама постајала „плен нових империјализама“, какав је овај данас преовлађујући амерички хегемонистички империјализам, али такође и онај, тада још увек снажан, совјетски империјализам. Неки други ће, међутим, додати да не постоје ни неке посебне европске вредности на којима би се темељио некакав наднационални европски идентитет. Тако је, на пример, Агнеш Хелер (Agnes Heller) истакла да нема неких заједничких европских достигнућа или европске уметности, већ само оне са националним предзнаком, попут француске, немачке и других партикуларних уметности. У том контексту негације европских универзалних вредности, па и самог европског хуманизма као таквог, интересантне су речи, изнете на веома саркастичан начин, нашег песника и писца Љубомира Мицића који је био оснивач једног авангардног покрета и специфичног правца у култури и уметности – тзв. зенитизма, и који је важио за некога ко би се, данашњом терминологијом, могао означити као велики евроскептик, али који је, живећи и стварајући у Паризу, засигурно представљао и доброг познаваоца европских прилика које је овако оценио: „Трговина у сновима, трговина у стварности, трговина у душама и људским телима, трговина идејама и пријатељствима, трговина љубављу и патриотизмом, трговина! ...трговина! ...сва та трговина ме је на велику срећу дехуманизовала... Она ме је потпуно излечила од хуманизма“.¹³ Свим овим и

12 О томе видети у: Edgar Morin, *Kako misliti Evropu*, Svjetlost, Sarajevo, 1989, стр. 19-20.

13 Наведено према: дискусија „Европски идентитет“, уводничар Саша Хрњез;

другим сличним констатацијама о непостојању елемената за развој заједничког европског идентитета жели се истаћи да, како каже Дитер Грим (Dieter Grimm), не постоји нешто као што је „европски народ“ који би могла да конституише једна европска држава.

Насупрот томе, у том дискурсу око будућности европских интеграционих процеса, постоје и релативно јаки аргументи у прилог могућности изградње једне „европске нације“ и извесности одређеног наднационалног идентификовања с таквом врстом заједнице. Реч је о аргументацији која се углавном ослања на ону модернистичку парадигму и њену тезу о нацији као једном артифицијалном и конструктивистичком феномену. Може се, наиме, рећи да је Ернест Гелнер (Ernest Gellner) – као утемељивач ове парадигме, који се иначе сврстава у тзв. класичне модернисте – својим, како га је сам назвао, „креационистичким“ приступом (ставом да су нације настале као резултат стваралачких модернизацијских процеса) извршио велики, такорећи суштински обрт у поимању и тематизацији не само феномена нације и национализма него и (над)националног идентитета. Тако, на пример, Хабермас, следећи ту линију резоновања приликом разматрања могућности даљег унапређења евро-интеграција, заузима позицију тзв. офанзивне варијанте „трећег пута“ која, поред осталог, подразумева и федеративно јачање ЕУ, уз проширење њене моћи политичког деловања, као и проширење саме легитимацијске основе европске политике и одлучивања. Он поменути концепт уставног патриотизма види као применљиво и пожељно решење не само на нивоу појединачних држава, већ и на, по њему, могућем наднационалном нивоу европског организовања. Према овом мишљењу, дакле, чвршћа социјално-политичка европска интеграција може се спровести путем општег прихватања и формализовања заједничким уставом универзалних демократских принципа и вредности, са којима би се европски грађани политички идентификовали и, тиме, развили осећање привржености тој пројектованој европској савезној држави, независно од контингентне околности њиховог националног идентитета. Штавише, подвлачи се да то омогућује сама инклузивна природа демократског

друштва. Хабермас оповргава оне скептичне тврдње о немогућности изградње једног „европског народа“, истичући да народи настају када се државно устроје. Полазећи од тога да је демократија уставно-правно посредовани облик политичке интеграције и да је она упућена на одређену политичку културу која је заједничка свим грађанима, изводи се теза да је могуће, на основу заједничког европског устава и заједничке демократске политичке културе европских грађана, успоставити јединствен демократски поредак европске федеративне државе, као и сам европски идентитет њених грађана. Указујући на чињеницу да су национална свест и грађанска солидарност и у случају појединачних европских држава стваране тек постепено и вештачким путем (почевши од XIX века), помоћу националних историографија, масовне комуникације и војне обавезе, што значи историјским померањем од локалне ка националној и демократској свести, Хабермас сматра да нема разлога за сумњу да се тај историјски процес може наставити и даље, превазилажењем националних граница.¹⁴

И многи други аутори придружују се овом мишљењу да су компоненте националног идентитета артифицијалне творевине, из чега онда произлази да их је могуће конструисати и у случају европског идентитета. Тако чак и Ентони Смит (Anthony Smith), теоретичар који је у теорији националног идентитета и, уопште, у изучавању етницитета и национализма формулисао један аутентичан приступ, назван „етносимболизмом“, који се често погрешно (ре)интерпретира и означава као примордијалистички, иако је то својеврстан комбиновани приступ који се, по нама, пре може третирати као „перенијалистички модернизам“¹⁵, тврди да је *заједничко*

14 Видети о томе у: Јирген Хабермас, „Европска национална држава под притиском глобализације“, прев. Александра Костић, Ђорђе Вукадиновић, *Нова српска политичка мисао*, вол. VII (2000), бр. 3-4, стр. 140-50.

15 До тог погрешног тумачења и квалификовања Смита долази услед поистовешивања перенијализма (као вере у древност и вечитост нација) и примордијализма (веровања у њихов природни, тј. онтолошки карактер). Смит, међутим, иако верује у древно етничко порекло нација, мада не и у њихову вечитост, већ пре у њихову дуготрајност, ипак сматра и да су оне нужно модерне (више о његовом изворном приступу видети нпр: Ентони Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 1998; Anthony Smith, “Nations and their pasts”, *The Warwick Debates*, 24. октобар 1995, интернет: <http://www.lse.ac.uk/collections/gellner/Warwick.html>; Anthony Smith, “Memory and modernity: reflections on Ernest Gellner’s theory of nationalism”, *The Ernest Gellner*

сећање нешто што се може конструисати, уколико постоје извесни услови за то: на пример, могуће је издвојити одређене догађаје у историји када су се поједини европски народи заједно борили за европске вредности (попут, рецимо, неких њихових заједничких битака против османлијских освајача). Но, Ненси Вуд (Nancy Wood), такође једна савремена ауторка, иде још даље када каже да је, попут сваког сећања, и национално, заједничко сећање (тзв. колективна меморија народа) уобразиљни конструкт, ма какве биле стварне историјске одреднице постојања одређене нације. И Бенедикт Андерсон (Benedict Anderson), утемељивач постмодернистичке парадигме у теоретизацији нације, на тој је линији мишљења када износи став да „прошлост која се не може призвати памћењем, мора да се приповеда“.¹⁶ Овде се акценат ставља на виртуелност појаве каква је нација, односно она се третира као једна „замишљена заједница“¹⁷; слично као и код још једног познатог теоретичара нације и национализма, Ерика Хобсбаума (Eric J. Hobsbawm), по коме су нација и традиција „измишљене“ творевине.¹⁸

Можемо сматрати да је ово засигурно тачно када је реч о било којој супранационалној творевини, па и оној евентуалној европској којој, видели смо, неки теже, као што је то тачно и у случају сваког, па и европског наднационалног идентитета. Другим речима, по нашем мишљењу, заједнички европски идентитет је могуће развити и ојачати по моделу уставног патриотизма; дакле, у форми једног политичког или грађанског идентитета. Уосталом, сам еволутивни историјски

Memorial Lecture, London School of Economics and Political Science, European Institute, март 1996, интернет: <http://members.tripod.com/GelnerPage/SmithLec.html>; Anthony Smith, "The poverty of anti-nationalist modernism", *Nations and Nationalism*, Vol. 9, No. 3, 2003, стр. 357-370.

16 Нав. према: Ненси Вуд, „Памћење и цивилно друштво“, у: Вукашин Павловић (ур.), *Потиснуто цивилно друштво*, Еко центар, Београд, 1995, стр. 169.

17 Видети: Бенедикт Андерсон, *Нација: замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998.

18 Е. Хобсбаум и Ренцер Теренс (Ranger Terence) су приређивачи познатог зборника из 1983. године који носи назив *Измишљање традиције (The Invention Tradition)*. Но, понегде у домаћој литератури овај наслов се помиње и с таквим преводом као што је *Стварање традиције*; на пример, видети: Ерик Хобсбаум, *Нације и национализам од 1780: Програм, мит, стварност*, прев. са енглеског Светлана Николић, „Филип Вишњић“, Београд, 1996, стр. 11.

пут европске идеје, која је већ прошла кроз више ступњева у свом развоју, показује да је могуће њено даље унапређење.¹⁹ Коначно, на могућност изградње политичког типа наднационалног идентитета упућују и неки историјски случајеви, попут југословенског или совјетског, без обзира на то што су ту утемељујући политички принципи и вредности потицали из једне другачије идеологије. Но, ови случајеви указују и на још неке аспекте те проблематике, а отварају и питање постојаности и одрживости на дуги рок таквих политичких заједница и према њима оријентисаних идентитетских оријентација. У сваком случају, иако је изградња супранационалног идентитета у политичком смислу могућ пројекат, то не значи *a priori* да је он засигурно и успешан пројекат. Али је зато извесно да трансформација, Хабермасовом терминологијом речено, конвенционалног ми-идентитета у постконвенционални ја-идентитет подразумева један дуготрајан и истрајан процес, јер она значи промену саме структуре личности и стања свести код људи, што се тешко и споро мења. Такође, оно што маркирамо као једну од главних препрека за развој неког јачег европског идентитета и где се са Хабермасом слажемо, јесте чињеница да је још увек европско јединство само, или поглавито, системски постављено, без њему одговарајућег и дораслог друштвеног јединства, у смислу постојања политички зрелог „европског цивилног друштва“ и заједничке политичке јавности европских грађана. Наиме, тек то би омогућило да се солидарност која је до сада постојала само на националној равни, као солидарност између грађана националне државе, прошири и на грађане Уније, као солидарност европских грађана. А без грађанске солидарности и саосећања, тешко да се може развити заједнички идентитет, ма био он и само политичког карактера.

19 По Волфгангу Шмалеу (Wolfgang Schmale), појам Европе је, пре него што је почео да се узима за одређени идентитет, а што је започело од Другог светског рата, већ био прошао у свом развоју кроз два претходна историјска ступња: први, који је трајао све до XVIII века, када се тај појам везивао преважно за тело тј. женско обличје, у складу са грчким митом о отмици феничанске принцезе Европе у коју се заљубио Зевс; а потом, од доба просветитељства па надаље, када се Европа већ поимала и као одређени културни образац. Више о томе видети: Волфганг Шмале, *Историја европске идеје*, издавачка кућа Клио, Београд, 2003.

Поред свега реченог, питање развоја европског наднационалног идентитета отвара и питање последица тог процеса по постојеће националне идентитете, односно питање граница докле се у томе може ићи и да ли то треба да значи разградњу партикуларних, етничко-културних идентитета. Сматрамо да је посебно важно истаћи да, насупрот неким разумевањима, посебно у друштвима која су, попут српског, у процесу приближавања Европској унији, оно прво никако не треба да имплицира ово друго, и то из више разлога. Прво, разградња партикуларних идентитета или, како се то данас софистицирано каже, превазилажење традиционалних (уз не тако ретко изједначавање овог појма са „застарелашћу“) облика идентификације уопште и није у европском духу, јер један од основних мотоа европске политике јесте постићи јединство у различитости, односно Европа је свесна тога да је богатство њене културне различитости њена предност. То упућује на оправданост закључка да већ „и сама идеја о раздвајању и супротстављању ‘традиционалног’ и ‘новог’ у српском националном идентитету“, и то „произвођењем вештачке идеолошке напетости међу њима“, не само да није „нимало европска“ него је и „потпуно депласирана“.²⁰ Друго, то потискивање и укидање националних и етничких партикуларности могло би носити и неке негативне, па и опасне импликације, на шта упућује и поменуто искуство *ex*-југословенских народа, а пре свега српског.

Наиме, у оквиру *ex*-Југославије, то јест СФРЈ, постојала је интензивна пропагандна делатност која је била усмерена, у складу са комунистичком идеологијом и интернационализмом као њеним саставним делом, на разградњу партикуларних националних идентитета њених грађана, вршећи тако денационализацију (деетнификацију) ових идентитета. Комунистички леви радикализам, тежећи заснивању друштва на новим, револуционарним темељима, захтевао је раскид са властитом прошлостју, властитом историјом и традицијом као наводно антиреволуционарним, а што је уједно значило и прекид властитог памћења и потискивање традицио-

20 Такву оцену је изнела др Гордана Живковић, у: „Европска унија и национални идентитет“, *Православље*, бр. 1040, 2010; интернет: <http://pravoslavje.spc.rs/tekst.php?t=2855>.

налног, културно-етничког идентитета.²¹ То није, дакле, био неки природни, већ један насилни и принудни дисконтинуитет са својим партикуларним колективним идентитетом. Додуше, ово насилно стварање југословенског наднационалног идентитета и пропагирање југословенства није био неки оригинални изум комунистичке идеологије. Тај пројекат заправо потиче још из монархистичког међуратног периода, а добио је свој формални карактер онда када је напуштена идеолошка реторика о троплеменом народу или народу са три имена – Срби, Хрвати и Словенци (остали тада нису били ни признати као конститутивни народи) и када је објављено да су сви Југословени. Но, комунисти су у томе били далеко успешнији. Показало се да је тај процес нашао најплодније тло на простору две бивше југословенске Републике – Србије и Црне Горе, односно међу њиховим грађанима и политичким елитама, који су били, како показују нека истраживања, па чак и појединих страних стручњака, најсклонији томе да потисну своје националне посебности и своје традиционалне обичаје и вредности у корист новог, југословенског идентитета.²² А овај ју-идентитет био је заправо једна врста супранационалног идентитета који се, како смо истакли, заснива на тзв. политичком или грађанском идентитету, а не на оном етничко-културног карактера. Он је подразумевао управо оно што се данас често назива конституционалним (уставним) патриотизмом, а то је идентификација са темељним уставним политичким принципима и начелима, који су уједно и конституент одређеног уставног устројства и на ње-

21 О томе је говорио Слободан Дивјак у свом тексту: „Посткомунизам и нови екстремизам“, *Борба*, 16. јул 1991. године; видети о томе исто и Додатак „Србија и либерално-демократски принципи и институције“, у: Слободан Дивјак, *Проблем идентитета: Културно, етничко, национално и индивидуално*, *op. cit.*, стр. 231.

22 На пример, до таквих закључака је дошао и један амерички историчар словенских књижевности и професор словенских језика, Ендрју Б. Вахтел (Andrew Baruch Wachtel), који је истраживао идеју југословенске нације, бавећи се њеним стварањем и разарањем или, како још каже, „вртоглавим успоном и суновратом мултинационалне Југославије“, а у оквиру тога посебно утицајем који су имали језик и књижевност, као и културна и образовна политика, на јачање национализма у појединим југословенским републикама, што је произвело и неминовне друштвено-политичке импликације које су касније наступиле (видети о томе: Ендрју Барух Вахтел, *Стварање нације, разарање нације: књижевност и културна политика у Југославији*, Стубови културе, Београд, 2001, посебно стр. 214-32).

му засноване политичке заједнице. Овде се, дакле, радило о идентификовању са једном широм политичком заједницом и њеним конститутивним начелима. Стога, онда када је дошло до распада Југославије, као те шире политичке заједнице, нестао је и основ овог идентитета. Но, проблем који се ту јавио, мада не са истим интензитетом на читавом *ex-југословенском* простору, већ је посебно био изражен, из горепоменутих разлога, код грађана Србије и Црне Горе, тицао се новонасталог идентитетског вакуума. Јер, услед ранијег потискивања и разградње оног партикуларног националног идентитета и недостатка неког новог идентификационог обрасца, није се имала с чим попунити та створена празнина у пољу колективне тј. групне идентификације и, тиме, задовољити једна од човекових најдубљих психолошких потреба – потреба за друштвеним или, у овом случају, националним припадањем. То је узроковало потребу за редефинисањем националног идентитета, а то је један спор и мукотрпан процес, јер су друштвене вредности и оријентације, у које спадају и оне с националним предзнаком, категорије које се тешко и дуготрајно мењају. Све је то довело и до разних странпутица и лутања у том процесу редефинисања овог типа идентитета, па и до произвођења оних његових радикалних и екстремних форми, као одраза одсуства саморефлексивности, односно критичког преиспитивања традиције, традиционалних вредности и националне прошлости у целини.²³

Треба рећи да до експлозије национализма није дошло само на простору *ex-Југославије*, већ да су националистичке тенденције захватиле и неке друге делове европског простора крајем 80-тих и почетком 90-тих година XX века, након слома комунизма у Европи, распада социјалистичког блока и нестанка хладноратовске биполарне поделе света, што је било пропраћено новим захтевима за национално самоопредељење и ревизију постојећих граница на европском и евроазијском тлу. То се огледало и у уједињењу Немачке, распаду, поред југословенске, и друге две источноевропске социјалистичке федерације са вишенационалном структуром (совјетске и чехословачке), те стварању на овим просторима но-

23 О свему томе смо говорили и у интервјуу на тему југо-носталгије и евро-интеграција за емисију „Документ: Памтим само срећне дане“, новинар Ержика Пап, ТВ Војводине, од 23. фебруара 2010. године.

вих држава. Но, поред СССР-а где су такође избили етнички и верски мотивисани оружани сукоби и грађански ратови, ипак у свом најогољенијем виду национализам се манифестовао на југословенском простору. Управо су сва та дешавања оповргала хобсбаумовску тезу о одумирању национализма као феномена прошлости или једног пролазећег феномена. Показало се, како закључује Мери Калдор (Mary Kaldor), да та теза не одговара постојећим структуралним условима, и то ће за критичаре бити и кључни доказ слабости (пост)модернистичке парадигме.²⁴

Но, и поред те експлозије национализма и националистичке еуфорије, којима су били захваћени, можда неки мање, а неки више, али дефинитивно сви југословенски народи, парадоксално, југословенски идентитет се у извесном степену одржао; и то је, макар када је реч о формалном изјашњавању грађана о својој националној припадности, баш и најизраженије код грађана Србије. Наиме, међу њима још увек постоји извештај проценат оних који се изјашњавају као Југословени, мада како показују резултати јавномнењских истраживања и подаци из пописа становништва, постоји тенденција смањивања те популационе категорије. Тако, рецимо, по попису становништва у Србији од 1991. године, а реч је о години разбуктавања југословенске кризе, 4,09 одсто становништва Републике Србије и даље је имало југословенску националну оријентацију; док је по попису из 2002. године тај проценат пао на 1,08%. Дакле, за десет година број Југословена је смањен за око 3%; али, такође, и дан-данас у истраживањима постоји одређен, додуше мали (испод 1%, односно 0,5%), али ипак присутан број оних који се тако изјашњавају. То је вероватно узроковано тзв. југо-носталгијом која, у последње време, чак постаје на неки начин и својеврсна „мода“, што ће рећи један општи тренд, присутан мање или више код свих народа бивше нам заједничке државе. Ваљда зато што су то народи који су увек, како објашњава др Шербо Растодер, „највише волели да живе од сећања“. „Заиста“, каже он, „њима је сећање тј. прошлост увек била лепша од садашњости, јер су је дорађивали у мери у којој нису могли да утичу на изграђивање своје садашњости“.²⁵

24 Према: Mary Kaldor, "Nations and Globalisation", *Nations and Nationalism*, 10 (1/2), 2004, стр. 166.

25 Шербо Растодер, „Однос националног и демократског кроз искуство југо-

У сваком случају, та релативно дуготрајна југословенска оријентација грађана Србије и њихова показана склоност ка прихватању наднационалног идентитета указују на то да и процес развоја европског наднационалног идентитета код њих не би изазвао неки превелики отпор, то јест да би они, условно речено, лако могли прихватити и усвојити такав идентификациони образац. Но, и поред те, у принципу, позитивне отворености и флексибилности српског националног идентитета, државне институције које би требало да се озбиљно баве националним идентитетом као једним од приоритетних националних интереса, као и сами друштвени и политички актери, морали би бити опрезни у креирању и спровођењу будуће идентитетске политике, како се једног дана не би опет нашли у неком „идентитетском вакууму“ који би могао довести до нове кризе идентитета. Наиме, успостављање и развој европског идентитета не мора и не сме значити разградњу и декомпоновање сопственог националног идентитета. Јер, заправо, истина је да – како је то истакао Волфганг Шмале, управо приликом своје посете Београду – „свако од нас има више идентитета и да је немогуће више живети у Европи, а не бити Европљанином“.²⁶ Поред тога, не може се игнорисати чињеница да су *locus* либерализма и либералне демократије и даље државе-нације, као и то да национална држава, и поред њене делимичне десуверенизације и извесних спекулисања у вези с тим, ипак не губи своју улогу, односно остаје значајан актер деловања и у новим, глобализацијским условима. Друго, не може се запоставити ни чињеница да се мањинска права, то јест права мањинских, етничких или националних група и њихових припадника, заснивају управо на партикуларистичком, националном (етничком) принципу. Поврх свега, ни код грађана земаља-чланица Европске уније партикуларни национални идентитети не само да нису маргинализовани, већ они и даље имају веома јака национална осећања. Неки ће рећи да, али то је тамо препознато као па-

словенских народа“, у: Далиборка Уљаревић (ур.) и група аутора, *21 прича о демократији*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 77.

26 С. Домазет, „Волфганг Шмале – гост Београда: Историја европске идеје“, *Данас*, 05.12.2003; интернет: http://www.knjigainfo.com/index.php?gde=@http%3A/www.knjigainfo.com/pls/sasa/bip.tekstovi_o_atoru%3Ftip%3D20%-26pid%3D11339@.

триотизам, а не национализам²⁷, што би требало да значи да се тај њихов осећај привржености сопственој нацији темељи искључиво на оном модернистичком облику политичког националног идентитета. Но, ипак се мора признати да су и у најразвијенијим европским државама још увек присутне, а негде и веома снажне, и оне тзв. етнонационалистичке тенденције. Реч је о томе да Хабермасов постконвенционални ја-идентитет очигледно још увек не одговара постојећој структури личности већине грађана европских земаља. Стога се и главни приговори који се упућују његовом концепту уставног патриотизма односе на неуважавање још увек снажне потребе и присутног захтева за националним идентитетом. Тако ће, на пример, Вироли, критикујући тај концепт, критички приметити да је и сам догађај немачког уједињења показао да за Немце бити Немац не значи само бити лојалан принципима намачког Устава.²⁸ Може се, дакле, рећи, да се уобичајен тип идентитета код грађана западноевропских држава заснива на једној синтези универзалистичких политичких принципа демократског грађанства и оних етнокултурних елемената претполитичког живота.

27 Нешто слично је истакао др Зоран Ђинђић у свом последњем предавању, које је одржао 21. фебруара 2003. г. на Бањалучком универзитету, желећи да укаже на потребу за развојем једног модерног обрасца српске националне идентификације: „Ако погледате Француску, Енглеску, Немачку, Аустрију, ви ћете видети већи степен национализма него код нас. Али то тамо није препознато као национализам. То је патриотизам... Хоћу да кажем да је наш хендикеп делимично у томе што ми свој национални интерес изражавамо на погрешан начин, везујући га за етничку припадност пре свега, за етничку разлику и једну статичну позицију, која је довела до одређених неуспеха. То не значи да сада треба да одбацимо национални интерес... Не. Ми морамо да редифинишемо начин испољавања свог колективног идентитета, на сличан начин на који су то урадиле нације које су успешне у одбрани својих националних интереса.“ Нав. према: Зоран Ђинђић, *Од национализма до патриотизма*, Бањалука, 21.02.2003; интернет: http://www.b92.net/info/misljenja/index.php?nav_id=498692 (18/03/2011).

28 Одговарајући на те приговоре, Хабермас признаје да је то неоспорно да су још увек знатни делови становништва у западним демократским земљама, услед погођености разним стресовима, неотпорни на национализам и ксенофобију, али истовремено истиче и да то не може да буде приговор против њега као теоретичара који само реконструише један захтев који је већ уграђен у саму демократску праксу тих земаља (в. Интервју с Хабермасом: „Рационалност и политика“, прев. Никола Цветковић и Ђорђе Вукадиновић, *Српска политичка мисао*, 1-4/1996, стр. 149).

* * *

Потребно је извући поуку из нашег не тако давног искуства, везаног за денационализацију и разградњу сопственог идентитета, и не направити исте грешке, већ настојати да се тај поново успостављени партикуларни, етничко-културни идентитет одржи, али и редефинише на бази једног модернијег обрасца и, тиме, усклади са захтевима савремености. Овим се жели указати на нужност демокаратизације и либерализације националног идентитета, и то тако што би се упоредо развијале и оне његове либералне компоненте, у виду тзв. грађанског или политичког идентитета, заснованог на прихватању и интериоризацији, тј. дубоком и трајном усвајању конституционалних вредности демократског грађанства, односно уставних принципа и начела своје уже политичке заједнице, што ће рећи сопствене националне државе. Ово, у условима савремених интеграционих процеса на тлу Европе, већ због самог њиховог карактера, за сва друштва која желе да буду њихов део, нужно значи и прихватање вредности и принципа саме ЕУ као шире, регионалне заједнице. То, пак, значи да је потребно остварити конструктивни спој између, с једне стране, критички вредноване традиције и, с друге, потреба и захтева савремености и њој иманентних процеса регионализације и глобализације. А то подразумева развијену и рационалну самосвест како о властитој посебности, тако и о вредностима и принципима који представљају тековине европске цивилизације, односно универзалне тековине људске цивилизације. Ово је од одлучујућег значаја, посебно у оним случајевима где су на делу процеси стварања модерне нације (тзв. *nation-formation* и *nation-building* процеси) и/или процеси редефинисања националног идентитета, попут самог српског друштва. Требало би, дакле, тежити изградњи и развоју својеврсног (транс)националног идентитета, који не би значео ни само неки ексклузивни, искључујући и затворен етничко-културни идентитет, нити само политичко-грађански тип идентитета, па макар овај био и у виду наднационалног европског идентитета, заснованог на искључивој привржености политичким принципима, начелима и вредностима

Европске уније и самоперцепцији припадништва некаквом европском грађанству, већ би управо представљао спој ових елемената. Он би, наиме, подразумевао поштовање принципа националног идентитета, посвећености и привржености нацији и националним вредностима, укључујући и мањинске националне идентитете и на њима заснована мањинска права, како индивидуална тако и нека колективна, уз нужно схватање националног идентитета као конструктивистичког и динамичког феномена, али исто тако и поштовање либерално-демократских вредности и принципа, као конститутивних принципа и сопствене државе и саме ЕУ. Тиме би се остварила и извесна комплементарност либералне демократије и мултикултурализма, то јест његове умерене варијанте, и тако превазишла сада уобичајена пракса да се ове оријентације узимају као међусобно искључујуће супротности. У трагању за начином како да то постигнемо, може нам помоћи један веома конструктиван предлог који даје Маурицио Вироли – да се политичке вредности демократског грађанства промовишу управо као вредности које су саставни део дотичне националне културе, а која за њене припаднике има, наравно, посебну лепоту и значај услед њихових посебних сећања и историје.

Порука коју желимо да дамо гласи да је, насупрот преовлађујућим симплификацијама, потребно једно комплексније гледиште које уважава то да очување властите традиције и етно-културе, само по себи, не мора да значи затвореност, предмодерност и традиционализам, као и то да прихватање ширих, регионалних и глобалних, односно универзалних вредности не мора да значи аутоматски и непоштовање или самозаборав оних традиционалних и националних. Јер – како је, расправљајући о проблему идентитета, рекао наш познати стручњак и аутор, већ поменути Слободан Дивјак – „Одисеј се после великог пута по свету, ипак вратио кући!“²⁹

Такав комбиновани тип колективног идентитета који, због аргументације коју смо изнели, по нама, јесте оно што је и најадекватније развијати на идентитетском пољу код припадника савременог друштва које се нашло у новим глоба-

29 Слободан Дивјак, „Померање идејно-вредносних оријентација наше интелектуалне елите: Од марксизма до капитализма и либерализма“, *op. cit.*, стр. 275.

лизацијским условима, може бити и темељ једног пожељног и потребног патриотизма саосећања и слободе. То је управо оно што је давно истакла Симон Вајл (Simone Weil) у свом есеју *Укоренењавање (L'enracinement)* из 1943. године. Подстакнута француским отпором у Другом светском рату, ова антифашисткиња се тада обраћала Французима, апелујући на њих да развију патриотизам саосећања и слободе, који би био инспирисан хришћанском етиком и духом 1789. године. Ова ауторка, заправо, указује на то да патриотизам грађане чини захтевним према отаџбини, али и према самим себи, подстичући их да у националној историји пронађу оне гласове који су захтевали слободу и правду и да их извуку из заборава времена, незнања и предрасуда, јер баш у њима леже разлози и мотивације за јачање ангажовања за слободу. Такав патриотизам саосећања и слободе нас мотивише да држимо очи добро отворене и на величине и на беде, и на прошлост и на садашњост наше земље, захтевајући да јој останемо духовно блиски, чак иако је то веома мучно. То је, како објашњава Вајлова, снага која се не смањује када се нађемо пред мучним злочинима, скандалима, неправдама и лажима. У таквим случајевима, ми се као патриоти стидимо, али не скрећемо поглед на другу страну и не одричемо се нашег држављанства нити, додајмо, наше националности. „За саосећање“, каже она, „и злочин је мотив не за удаљавање, већ за приближавање, да бисмо поделили не кривицу, већ срамоту“.³⁰ Сведоци смо да ова, тако уверљива и упозоравајућа разматрања Симон Вајл нису изгубила ни мало од своје актуелности ни данас, односно да она могу бити веома значајна и за савремена друштва и земље, а посебно када је у питању наше друштво.

30 Нав. према: Маурицио Вироли, „Патриотизам без национализма“, *op. cit.*; интернет: www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/96/153/153-42.html.

Aleksandra Mirovic

*SIGNIFICANCE AND SUSTAINIBILITY OF
NATIONAL IDENTITY WITHIN MODERN
GLOBALIZATION AND INTEGRATIONAL
PROCESSES*

Summary

In this text author underlined a certain tension existing between such phenomenons as national identity and modern state. In the focus of the author's attention are certain problems which have emerged or are about to emerge in this identity field due to modern processes of globalization and regionalization processes that are connected with them. In the case of Europe they imply both both economic and political integration that still hold trans-national character, but have certain tendencies toward supra-nationality. In the text it is particularly underlined that insisting on total division of ethnos and demos, that is a principle of ethnicity and principle of civility, lead to a development of one new kind of political ideology – so called civilism (civilianism). In the text there are presented certain causative factors for such tendencies and direction toward de-composition of particular national identities by the means of demands for suppression or even total abolishment of their ethnic-cultural elements, which is in particular expressed in the case of identity of a majority dominant ethnicity in transitional societies such is Serbian society. In contrast to it, the author of the text pleads for a standpoint that ethnic-cultural and civil-political identities must be observed and developed as complementary identity categories.

Key Words: national identity, globalization, Euro-integrations, ethnic-cultural identity, political or civil identity, liberal democracy, political institutions, trans-nationality, supra-nationality, constitutional patriotism, nationalism, civilism, European identity, Yu-identity

ЛИТЕРАТУРА:

- Андерсон, Бенедикт, *Нација: замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998.
- Beck, Ulrich, „Što je globalizacija?“, у: Reading Materials: *Unaffected Globalization, Globalization: Towards One World časopis*, selected by Obrad Savic, International Summer School for Democracy, Perast, 2001.
- Бенет, Џејмс К., „Умрежавање држава-нација: Долазећи инфонационални поредак“, *Национални интерес*, год. I, vol. 1, бр. 1/05, ИПС, Београд, 2005.
- Dimitrijević, Nenad, „Samoreferentni ustav i ustavni patriotizam“, *Zarez*, br. 47, 18.1.2001.
- Дискусија „Европски идентитет“, уводничар Саша Хрњез; интернет: <http://gerusija.wikispaces.com/Evropski+identitet> (18/9/2010).
- Дивјак, Слободан, „Померање идејно-вредносних оријентација наше интелектуалне елите: Од марксизма до капитализма и либерализма“, у: С. Дивјак, *Проблем идентитета: Културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Дивјак, Слободан, „Посткомунизам и нови екстремизам“, *Борба*, 16. јул 1991; исто и: Додатак „Србија и либерално-демократски принципи и институције“, у: С. Дивјак, *Проблем идентитета: Културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Домазет, С., „Волфанг Шмале – гост Београда: Историја европске идеје“, *Данас*, 05.12.2003; интернет: http://www.knjigainfo.com/index.php?gde=@http%3A//www.knjigainfo.com/pls/sasa/bip.tekstovi_o_autoru%3Ftip%3D20%26pid%3D11339@.
- Ђинђић, Зоран, *Од национализма до патриотизма*, Бањалука, 21.02.2003; интернет: http://www.b92.net/info/misljenja/index.php?nav_id=498692 (18/03/2011).
- Gellner, Ernest, „The coming of nationalism and its interpretation: The myths of nation and class“, у: Gopal Balakrishnan (ed.), *Mapping the Nation*, Verso, London, 1996.

- Гелнер, Ернест, *Нације и национализам*, Матица српска, Нови Сад, 1997.
- Habermas, Jiergen, "Citizenship and national identity", у: Omar Dahbour, Micheline R. Ishlay (eds.), *The Nationalism Reader*, Humanites Press, New Jersey, 1995.
- Хабермас, Јирген, „Европска национална држава под притиском глобализације“, прев. Александра Костић, Ђорђе Вукадиновић, *Нова српска политичка мисао*, vol. VII (2000), бр. 3-4.
- Хабермас, Јирген, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002.
- Хобсбаум, Ерик, *Нације и национализам од 1780: Програм, мит, стварност*, „Филип Вишњић“, Београд, 1996.
- Плић, Vladimir, *Sociological Study of the Political Subsystem in Yugoslavia*, Open Society Institute, Budapest, 1999.
- Интервју с Хабермасом: „Рационалност и политика“, прев. Никола Цветковић и Ђорђе Вукадиновић, *Српска политичка мисао*, 1-4/96, ИПС, Београд, 1996.
- Kaldor, Mary, "Nations and Globalisation", *Nations and Nationalism*, 10 (1/2), 2004.
- Купер, Роберт, *Распад нација*, „Филип Вишњић“, Београд, 2007.
- Михајлов, Михајло, „Потрага за идентитетом као светски проблем“, у зборнику: *Идентитет као основа транзиције*, Европски покрет у Србији, Fridrich Ebert Stiftung, Београд, 2004.
- Мировић, Александра, „Етнички и/или грађански идентитет, традиција и/или модерност“, *Политичка ревија*, vol. 18, бр. 04/08, ИПС, Београд, 2008.
- Мировић, Александра, „Глобализација: Ризици и могућности“, у: Александра Мировић, Петар Матић, *Изазови и парадокси глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Мировић, Александра, „Хабермасов концепт конституционалног патриотизма“, *Политичка ревија*, vol. 14, бр. 2-4/07, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Мировић, Александра, „Национални идентитет, национализам и либерална демократија: О

- теоријским контроверзама и идеолошко-политичким поделама“, *Српска политичка мисао*, год. 15, vol. 21, бр. 3, 2008.
- Morin, Edgar, *Kako misliti Evropu*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
- Норис, Дејвид, *Балкански мит: Питања идентитета и модерности*, Геопоетика, Београд, 2002.
- Павловић, Душан, Антонић, Слободан, „Одговор на критике“, у: Душан Павловић (ур.), *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године: Годину дана после*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Пап, Ержика, Интервју са Александром Мировић на тему југо-носталгије и евро-интеграције, за емисију „Документ: Памтим само срећне дане“, ТВ Војводине, од 23. фебруара 2010. године.
- Растодер, Шербо, „Однос националног и демократског кроз искуство југословенских народа“, у: Далиборка Уљаревић (ур.) и група аутора, *21 прича о демократији*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.
- Schildkraut, Deborah J., “Defining american identity in the twenty-first Century: How much ‘there’ is there?“, *The Journal of Politics*, Vol. 69, No. 3, August 2007.
- Shulman, Stephen, “Challenging the civic/ethnic and West/East dichotomies in the study of nationalism”, *Comparative Political Studies* 35 (5), 2002.
- Смит, Ентони, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 1998.
- Smith, Anthony, “Memory and modernity: reflections on Ernest Gellner’s theory of nationalism”, *The Ernest Gellner Memorial Lecture*, London School of Economics and Political Science, European Institute, март 1996; интернет: <http://members.tripod.com/GelnerPage/SmithLec.html>.
- Smith, Anthony, “Nations and their pasts”, *The Warwick Debates*, 24. октобар 1995; интернет: <http://www.lse.ac.uk/collections/gellner/Warwick.html>.

- Smith, Anthony, "The poverty of anti-nationalist modernism", *Nations and Nationalism*, Vol. 9, No. 3, 2003.
- Шмале, Волфганг, *Историја европске идеје*, издавачка кућа Клио, Београд, 2003.
- Шнапер, Доминик, *Заједница грађана: О модерној идеји нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996.
- Вахтел, Ендрю Барух, *Стварање нације, разарање нације: књижевност и културна политика у Југославији*, Стубови културе, Београд, 2001.
- Вироли, Маурицио, „Патриотизам без национализма“, Република, бр. 153-154, 1-31. децембар 1996; интернет: www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/96/153/153-42.html.
- Вуд, Ненси, „Памћење и цивилно друштво“, у: Вукашин Павловић (ур.), *Потиснуто цивилно друштво*, Еко центар, Београд, 1995.
- Живковић, Гордана, „Европска унија и национални идентитет“, Православље, бр. 1040, 2010; интернет: <http://pravoslavljje.spc.rs/tekst.php?t=2855>.

Resume

In this text author underlined a certain tension that exists between phenomenons such as national identity and modern state and in this context the author also underlined a necessary need for htier continuous analytical research and placing problematization of their relations into a focus of attention of relevant scientists and experts. Starting from this point of view, the author placed focus of the analysis on certain problems that are in the stage of emerging or, on the other hand, are about to emerge on this field of identity due to modern intensifying, denser and more in-depth-becoming processes of globalization and regionalization processes that are connected with them. In the case of Europe, they imply both economic and political integration that still have trans-national chacarter, but also have certain tendencies toward supra-nationality. In the text it is underlined that the issue of such type of collective (group) identity is as tightly as pos-

sible connected with such kinds of globalization that are labeled as political, cultural, political-cultural and so-called civil-social globalization. Within such point of view a special consideration is dedicated to a tendency of global spreading of that political or, as it is also called, civil identification pattern which is characteristic for one completely specific model of a nation such American nation is, and which is nowadays theoretically determined (configured) as a concept of so-called constitutional patriotism. Supporters of such concept hold opinion that it provides for establishment of one post-conventional "I" – identity which is more suitable for modern globalization environment, and in opinion of some, even modern post-national environment. However, insisting on total division of ethnos and demos, or a principle of ethnicity and principle of civility, leads to a development of one new sort of political ideology which we call civilism (civilianism). In the text there are presented certain causative factors for such tendencies and directions toward de-composition of particular national identities by the means of demands for suppression and even total abolishment of their ethnic-cultural elements. In contrast to it, the author pleads for a standpoint that ethnic-cultural and civil-political identities should be considered and developed as complementary parts of national identity. This gains in importance in particular taking into consideration that this concept of constitutional patriotism, and a particular type of political integration that is based upon it, are not only a desirable solution for certain separate states but also as the only solution for trans-national European level of organization – that is, as a solution which could provide for establishment of European supra-national identity.

Овај рад је примљен 25. фебруар 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. априла 2012. године.

Ђуро Бодрожич*

СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ: ИЗВОРИ И ОСНОВИ

Сажетак

Никада, када је о нацијама реч, не треба заборавити чињеницу да је нација заједница, а заједнице су, у својој суштини, ирационалне. Везе које појединачне људе окупљају у једну целину могу бити историјске, верске, племенске, засноване на заједничком искуству и заједничким вредностима. У свим временима религија и веровања су кључни чинилац идентитета. Највећа је илузија веровати да се људи првенствено руководе рационалним разлозима у којима доминантно место заузимају интереси.

Сви велики ломови, како показује историја, стављали су на дневни ред питање идентитета. Људи најпре морају одговорити на питање ко смо ми, а тек потом позабавити се оним што морају чинити. Или, како се то данас воли рећи: питањем својих интереса.

Кључне одлуке које је један народ донео у својој историји никад нису произишле из рационалне интересне рачунице. Напротив, увек су то биле одлуке које су биле противне националним интересима. То су биле одлуке које су произишле из националне историје, одлуке којима се потврђује идентитет.

Мит о пореклу, дакле, тренутак или догађај уз који је дан народ везује свој постанак на најбољи начин казује како тај народ разуме себе.

* Институт за политичке студије, Београд

Своје историјско време Срби рачунају од Немање који је започео обједињавање расцепканих српских племена. Немањином снагом и вештином уједињен је значајан део народа, али ни у том политички уједињеном народу није било заједничке мисли која би га у целости прожела и била основ унутрашњег јединства. Сваки народ, да би представљао целину и одржао се као целина, мора имати духовну копчу која га држи на окупу. Ту духовну копчу створио је Свети Сава.

Кључне речи: Срби, идентитет, Српска православна црква, Светосавље, косовско предање.

Пуком деобом у племена која се разилазе и настајују различита пространства, губе везу међу собом и међусобно се отуђују – не настају нови народи. И у новим крајевима, по свему различитим од старе постојбине, задржавају се карактерне особине. Деоба је разбила целину, створила делове, али истоврсне делове. Историја то показује. Показује, исто тако, и другачије примере: да се припадници једног народа, једног племена, не мичући се с родног тла, раздељују у различите делове, али разноврсне. Део се препознаје као целина и постаје крвни непријатељ оном с ким је дотад би једно.

Како то бива, који су разлози? Свакако да нису спољашњи.

Народи не настају природним током, природним разрастањем. Исто тако, ни насилним спољашњим разбијањем. Расцеп треба тражити у другој сфери – у области духа. И код нестајања народа узроке ваља тражити на истом месту. Физичка насиља могу биолошки осакатити и „материјално разорити неки народ али му не могу отети његово предање, његово сећање, читаву његову прошлост...“¹

Деобна сила која разбија човечанство у разноврсне делове никад није спољашња. Спољашњи узроци могу разгнати народ у више делова, али ти делови увек остају истоврсни и међусобно се не искључују.

У свим временима религија и веровања су кључни чинилац идентитета. Највећа је илузија веровати да се људи првенствено руководе рационалним разлозима у којима доминантно место заузимају интереси. „Људи не живе руководећи се једино разумом. Они не могу да калкуишу и делују

1 Ф. В. Ј. Шелинг, Философија митологије, Београд, Опус, 1988, стр. 118

рационално док не дефинишу своје сопство. Политика интереса – каже Хантингтон – претпоставља идентитет.“²

Мит о пореклу, дакле, тренутак или догађај „који један народ доживљава као свој почетак много говори о његовом најтемељнијем разумевању самог себе“.³ Предање је непрекидно, у њему није само прошлост, већ и садашњост у којој је већ започела будућност. То је жива сила која се може схватити „као самосвест јединственог организма у коју је укључен читав његов претходни живот“.⁴

Светосавље

Срби рачунају своје историјско време од Немање, Великог жупана који „и сад још светли из таме као дивна, наша, балканска, манастирска фреска“.⁵ Тачније, од дана кад је он, у цркви Св. Петра и Павла, био крштен по православном обреду 1143. године.

Сва претходна историја: паганска и време кад су били под сенком латинског крста избрисано је из историјског сећања. А то не говори ништа друго до колики је значај православне вере и да је она с народношћу срасла.

С Немањићима је започела и српска државност и српска култура. И једно и друго, да се не зна шта је теже, тешко је и започети, а камо ли обдржати, на овом, увек крвавом, делу земљиног шара. То што је и једно и друго претекло говори о чврстини темеља на које је постављено и намеће питање: од чега је дошла та чврстина?

Сваки народ, да би представљао целину и одржао се као целина, мора имати духовну копчу која га држи на окупу. Није довољна природна веза и сродство засновано на пореклу, крви, језику. „Само мисао једна, која народом овлада и општом постане, постаје копчом сродства, јединства, целине; само је идеја кадра одржати свезу, често и између оних, који нису и иначе природно сродни, било да та мисао поникне на чувственом, било на умном пољу духовног живота људског.“⁶

2 С. Хантингтон, Сукоб цивилизација, Подгорица, ЦИД, 1998, стр. 107.

3 Р. Н. Бела, Погажен завет, Београд, XX век, 2003, стр. 28.

4 С. Булгаков, Православље, Нови Сад, Књижевна заједница Новог Сада, 1991, стр. 82.

5 М. Црњански, Свети Сава, Београд, Луча, 1934, стр. 15.

6 С. Милетић, Изабрани чланци, Нови Сад, Просветно издавачка задруга

Сви народи који су постојали или постоје имали су заједничку идеју, заједничко духовно начело, које их је држало на окупу и спречавало да се не атомизирају и прелију у друге народе. Тако је и са српским народом: „Кад се запитамо, шта је у нас та основа, та душевна копча била, и нехотице, интуитивно долазимо на Светог Саву и његов значај.“⁷ Дело обједињавања српског народа започео је Стефан Немања. Његовом снагом и вештином уједињен је значајан део народа, али ни у том политички уједињеном народу није било заједничке мисли која би га у целости прожала и била основ унутрашњег јединства. Ту мисао отелотворио је баш Свети Сава, „а та је мисао била – мисао православља, као котве унутрашњег јединства и народне самосталне цркве, као стожера спољашње државне самосталности“.⁸

„Државна идеја ствара се увек извесним деловањем њених носилаца физичке и интелектуалне снаге. Српску државну идеју немањићке династије створио је физички Немања, а интелектуално Сава. Расцепкане српске државе гложиле би се и сатирале међусобно и даље, да их није сјединила енергична воља Немањина; али, да није било Савина рада, оне би се опет, после престанка Немањина, вратиле у стари вртлог и бориле се до новог Немање и тако даље. И што је најопасније – указује Ђоровић – оне би стално остале подељене у та два елемента православља и католичанства, византизма и латинизма, јаз би временом бивао све већи, нарочито кад се узме у обзир стално деловање папства и силни развитак угарско-хрватске државе у XIV веку. Могло би се, чак, догодити и то, да православни део, ослабљен, припадне у знатној маси држави силног Асена, а да се католички идентификује са елементом Приморја млетачке и угарске управе.“⁹

Савиним радом Немањина творевина је добила обједињавајућу моралну силу и постала органска заједница. Оном што је Немања створио Сава је удахнуо душу.

Аутокефалну српску цркву, добивши приволу никејског патријарха и цара, у складу с канонима православне цркве, засновао је 1219. године Свети Сава. Установио ју је и организовао тако да се она може ширити и на друге области,

«Змај», 1939, стр. 148.

7 Исто, стр. 149.

8 Исто, стр. 150.

9 В. Ђоровић, Покрети и дела, Београд, Геца Кон, 1920, стр. 23, 24.

ван државног оквира тадашње Србије, уколико у њима живи истородан народ. Стога, казаће Владимир Дворниковић, „стварањем и организовањем српске народне цркве Св. Сава је у ствари оснивач српске нације“.

Свети Сава је постао и првим српским архиепископом, а њега је наследио син његовог брата, краља Стевана Првовенчаног, Предислав који се замонашио и постао архиепископ под именом Саве II. Од највећег је значаја што су први архиепископи српске цркве потицали из владајуће династије. „И они међу потомцима Немање, за које заиста не може да се каже да су црквеног васпитања, а још мање биготног владања, и они у своме животу, пре или после, подлежу предању и сили успомена на првог архиепископа српског, брата и стрица крунисаних глава.“¹⁰

„Ова тиесна свеза – запазио је Перо Гавранић – владачке породице с народом у стварима вјерозакона доприниела је много, *да се је у Србији вјера развила као главна покретна сила народнога бића.*“¹¹

„Тако је положен темељ оној тиесној свези, која се код Срба развила мало по мало међу црквеним и политичким односима тако, *да је код Срба религија постала народном вјером, да су се вјера и народност слиле у један појам.*“¹²

Организаторски рад Светог Саве био је одлучан како би та црква била и остала православна, али и српска. Уочљиво је да је од самог почетка Свети Сава наступио одлучно и с намером да цркви коју организује да национални карактер и обележје.

Не обазирјући се на протесте грчке јерархије, која је оспоравала и канонску ваљаност српске аутокефалности, он скида грчког владику којег је затекао у Призрену и поставља Србина. У складу с националним начелом и државном потребом, он организује своје епископије с јасним циљем да створи „јединствену веру у јединственој националној држави, искључујући унапред сваку могућност онаквих верских сукоба какви беху између Вукана и Стевана“.

10 М. Црњански, Исто, стр. 133, 134.

11 P. Gavrančić, *Politička povjest hrvatskog naroda: od prvog početka do danas*, Zagreb, Štamparija i litografija C. Albrechta, 1895. str. 282, 283.

12 Исто, стр. 281.

Свети Сава је био у стању да прилагоди византијско православље, на ком се и сам васпитао, карактеру и потребама тог истог народа. Јер је „био и учен теолог, али и песник“ који је био у стању да својом проповеди такне у душу његовог народа. Није претио вечним мукама и паклом. „Срби су се – рећи ће Радован Самарцић – од Светог Саве заиста почели радовати.“¹³

Свети Сава је у потпуности био свестан да државног јединства нема без јединства у вери. И у том правцу он је усмерио сву своју енергију. Свесност његовог рада виљива је по томе што он у српској јерархији жели само Србе, као и из односа према према оним Србима који су подлегли иновѣрним учењима: католицизму и богумилству. „Дакле, систематска акција, да се православље стопи са идејом српске државе.“¹⁴

Архиепископијски престо Сава је наместио у Жичи. Ту је освећивао епископе и одређивао им епископије, смењивао Грке и постављао Србе. „Епископијама својим он је оцртао географску карту српског елемента на Балкану и кад је под Турцима српска држава пропала, народ се склонио у његову цркву, једини кров над главом. Његова црквена организација показала се трајнија од свих других дела људских руку“.¹⁵

Својим животом, духовним искуством и моралним аскетизмом он је упознао сву дубину патње, окусио је обест насилника којима је падао у руке, упознао тежину беде најнижих друштвених слојева. И зато је затражио правду и за њих, нарочито кад су „своје крви“. А да шта је друго, по својој суштини, идеја нације до позив за признање „ништих“.

„Чистоћа православног учења и строго чување источног богослужења на народном језику, била су – бележи Никодим Милаш – основна обележја светосавске цркве, исто као што је обиљежје њезиним било и то, да једина господујућа вјера међу Србима смије бити само православна вјера.“¹⁶

Хришћански православни идентитет српски је народ почео стицати од времена кад су се словенски апостоли Ки-

13 Р. Самарцић, Косовско опредељење, Београд, Српска књижевна задруга, 1990. стр. 54.

14 В. Ђоровић, Исто, стр. 21, 22.

15 М. Црњански, Исто, стр. 93.

16 Н. Милаш, Православна Далмација, Нови Сад, Издавачка књижарница А. Пајевића, 1901, стр. 123.

рил и Методије отиснули на мисионарски рад међу словенским народима, па и Србима. После су дошли њихови ученици да током десетог века наставе започету мисију. У току два века плодови њиховог рада били су видљива, на пољу духовне и материјалне културе, християнизација српског народа. Али, тек, с појавом Светог Саве српски народ ће у потпуности заокружити свој православни идентитет. Уз све оно што је оставио у наслеђе српском народу, посебно место припада самосталној Српској цркви чији је био зачетник и организатор, а „која је битно допринела учвршћивању српске националне и државне свести и самосталности. Од Светога Саве се код Срба хришћанска вера и Црква идентификују са народом, а јеванђеоска духовност постаје етика читавог народа. Она је код Срба судбински одредила народну историју кроз векове“.¹⁷

Значај његовог лика није се урушио нестанком средњовековне српске државе, него се још више учврстио, оживео. И то захваљујући цркви коју је основао, организовао и усмерио. Српска православна Црква надживела је средњовековну српску државу и као институција представљала је једини континуитет с предтурским освајање и једину институционалну везу која је држала на окупу целокупним српски народ у доба османске окупације.¹⁸

Хронике и житија владара нису били намењени само црквено-властеоским круговима, него су се, посредством калуђера, проносиле у прост народ и тиме постале окосницом народне историје и историјске традиције, које су се после дохватили народни певачи. Они су, после, према потребама времена, додавали или испуштали детаље и обликовали легенду у складу с приликама и потребама народа – преображавали је. У могућности легенде да се преображава показује се њена истинитост, њен живот.

Величајући прошлост, оличену у држави Немањића и Немањићима самим, уздижући култ и ширећи легенду о Светом Сави, српска црква их је учинила баштином целог народа.

17 А. Јевтић, Свети Сава и косовски завет, Београд, Српска књижевна задруга, 1992, стр. 238, 239.

18 Ђ. Слијепчевић, Историја Српске православне цркве, Београд, БИГЗ, 1991, стр. 188.

Народ се није одрекао царства већ царева, који закон погазише. Смисао своје историје и своју улогу у њој српски народ је „почео налазити оног часа кад је, сагласно идеји светосавља која је сачињавала основу његовог духовног живота, почео схватати да је царство на њему остало и да он, као наследник баштине Немањића, има за њу преузимати све већу бригу“.¹⁹ Тиме се један народ преобразио у нацију, у смислу и значењу које је овај појам добио у каснија времена. Обичан народ препознао је себе у идеји о држави коју, с призивом на стару, има обновити, баштинити и о њој се старати. У чему ће Радован Самарџић пронаћи основ за тезу: „Срби су постали један од првих народа на старом континенту који су образовали своју националну свест.“²⁰

Под окриљем Пећке патријаршије, васпостављене 1557. године, нашла се територија која је простором превазилазила површину Душановог царства. Под њеном јурисдикцијом стајале су се и области ван граница Турске, у Аустрији и Млетачкој Републици.²¹ У многим стварима, до укидања 1766. године, надомештала је својим деловањем одсуство државне организације. Њеним успостављањем, и за све време трајања, Косово и Метохија постали су средишње место у целокупном историјском, а не само духовном и морално-психолошком, збивању српског народа. Из тог разлога, платиће и највећу цену и поднети највећу патњу, доживети погром, искусити шта је безакоње и сила.

Грци су пристали на обнову Пећке патријаршије и стога што су увидели да ће српско православље, лишено своје цркве, у беди и запуштености, лако постати плен Римске курије која је тих година кренула, широким замахом, у процес католичке обнове. У грчким црквеним круговима су се присетили, а црквено памћење броји векове, оних времена кад су латински крсташи узели Цариград, намерни да до краја униште Византију и искорене православље. Сетили су се да је управо тад, а ради одбране од римске напасти, српска црква уздигнута у ранг аутокефалне архиепископије.

Васпостављање патријаршије, за шта је Макарије Соколовић уложио великог труда, ишло је за тим да спречи

19 Р. Самарџић, Исто, стр. 36.

20 Р. Самарџић, Идеје за српску историју, Београд, Југославијапублнк, 1989. стр. 239.

21 Р. Самарџић, Косовско опредељење, стр. 79.

како пропадање српске цркве тако и њене пастве, која се у сталном сељењу, без вођа и водича, разливала и губила по широким просторствима. Путевима српских сеоба кретала се, сустопице с народом, и српска црква. Једино је она знала докле је тај народ стигао. Поставши врховна самоуправна институција српског народа под султановим суверенитетом црква је, према приликама и потребама тренутка, вршила своју мисију. Мере које су предузете добро су промишљене и показале се целисходним. Њена јурисдикција није се омеђила на простор бивше државе, нити ограничила на границе турског царства. Подручје свога деловања и делокруг своје надлежности патријаршија је везала за области насељене српским народом да би га окупила и њиме управљала. Принцип своје јурисдикције црква је одредила према начелу националне припадности и националне распрострањености. Никада ниједна српска институција није распрострарила своје ингеренције на толики простор, већи него што је било Душаново царство, но што је то учинила Пећка патријаршија. Она је успела „да све српско подручје узме под своју стару немањихку власт и својим народним језиком, у опреци према фанариотима, и својим националним наслеђем постаје свестан носилац идеје народне заједнице“.²²

Током друге половине XVI и у XVII веку српско православе се приближило свом коначном уобличењу. Предузета реформа није тежила новотаријама и претресању питања која би се тичала верских догми и црквене организације. Циљ је био извршити консолидацију и конституисање оног чим се располагало, а сматрало се довољним за обнову српске цркве као организација која би, прилагођавајући се новим условима, била у стању прикупити народ истог имена. У том времену остварена је симбиоза патријархалног менталитета, православног односа према суштини егзистенције и хришћанског православног морала, свакидашње обичајности у чије је паганске облике утиснут хришћански садржај.²³ На тај начин, с призивом средњовековног наслеђа и традиције, оно је постало доступно најширим слојевима народа и постало истинска народна вера.

22 В. Ћоровић, Исто, стр. 42.

23 Р. Самарџић, Усмена народна хроника, Нови Сад, Матица српска, 1978, стр. 125.

Народна традиција, кроз поистовећивање цркве и државе, народа и вере – српска вера – борбу за државну независност или, после, за национално ослобођење, поистоветила је са борбом за своју веру. Том убеђењу умногоме је допринела и чињеница што су непријатељи и поробљивачи били припадници других вера.

Кроз народну песму косовски јунаци ће своју борбу представити као жртву за своју веру. Народна песма „с нарочитом горљивошћу истиче и наглашава ту везу сјаја државе са сјајем цркве“.²⁴ А гуслари ће јој дати свесни израз казујући да је то борба *за крст часни и слободу златну*. Тиме је казано да је борба за своју веру уједно и борба за своју нацију. Одрећи се своје вере значило је бити издајником сопствене нације, свога рода и племена, бити слабић и кукавица – изрод. Проверити, значило је одрећи се све народне традиције, одбацити све народно предање, примити нешто сасвим туђе од чега је страдало целокупно племе и против чега се борило: *затворити себе у туђина*. Једном речју: ко поклекне и провери, носиће жиг вечите срамоте којим ће обележити и себе и свој род. А, с друге стране, не узмакнути, одржати се у својој вери, држано је за чин достојан највеће хвале и славе који обезбеђује место међу митским прецима. И стога су људи подносили патњу и страдање да би се узнели до народне песме и постали предметом гусала.

Канонизовање одређене личности, код српског народа и његове цркве, није увек везано уз чуда која су везивана уз њихово име већ, исто тако, и уз историјску улогу и значај у народном житију. Како је запазио Радован Самарџић: „Срби су родољубиву жртву схватили као богоугодно дело.“²⁵

Подсећајући на једно место, доста често у дебатама о односу цркве и државе, где се расправља: не да ли црква има постати државом, него држава црквом, Владимир Ћоровић ће казати: „У нас се, међутим, догодило нешто необично, нешто што је у основи најближе правом Хришћанству, а ипак тако ретко; у нас је, ето, по тим општим схватањима црква постала народ, а народ црква, истина – вели Ћоровић – не у теолошком и моралистичком него у национално-политичком

24 В. Ћоровић, Исто, стр. 35.

25 Р. Самарџић, Косовско опредељење, Београд, СКЗ, 1990. стр. 147, 148.

смислу. Наше православље, „српска вера“, постало је оваплоћење наше национално-државне традиције, а наша национална психа дала је митологисаној вери елементе веровања.“²⁶

Кад припадник неког народа на Западу напусти римску цркву он не забацује ништа национално, најмање колевку своје нације. Он се не одриче народне традиције, јер му она том црквом није дата.

Римска црква сконцентрисала је сву власт на једном месту, централизовала је и дала читавој организацији јединствену шему и јединствен, за све обавезан, латински језик. Сва јерархија била је потчињена Риму и имала се равнати према упутствима која су отуд долазила. Рим се руководио идејом светске владавине и наступао је с космополитских позиција не хајући за националне и државне формације. Воља Рима имала се, од стране јерархије, спроводити безусловно и бескомпромисно.

Римска црква предвођена папом, представљала је, стога, најјачу антинационалну силу у Европи. По самом начелу утканом у њену организацију, старим римским начелом светске владавине, она је тежила аутократији насилним стапањем читавог хришћанског света у једну велику теократију са папом на челу, којем су подложни сви, па и европски монарси. Римокатолички универзализам није могао бити окриље под којим би се могла развити и наметнути национална идеја. Најјаче средство којим је римска црква располагала било је упорно одржавање латинског језика као општег језика читавог католичког света. Уз опстанак овог већ мртвог језика, она је везала и свој духовни и политички примат. Док је год аутократска моћ папства обезбеђивала монопол латинском језику, није могло бити ни говора о настанку некакве националне литературе и књижевности. Без тога није се могло ни помислити да би национална мисао могла ухватити замајац и почети своје ширење. Борба папства и царства омогућила је настанак различитих народности на Западу. „Да су се те две власти сложили и споразумјеле, постале би таквим господарима на западу, да би дуго времена заприечавале постанак разних народа.

Папинство заиста неће ни да чује, ни да мари за народностне разликости.

26 В. Ћоровић, Исто, стр. 39, 40.

Једини рат, који је у његовим очима оправдан и увиек облигатан, јесте рат против невјерника, херетика и изобћеника из цркве.²⁷

Живот православне цркве био је другачији. Цариградски патријарси нису дошли на идеју светске власти и зара на су се помирили с идејом да су они само поглавари цркве. Њима је постала блиском идеја да црквеним ауторитетом подижу и ауторитет државе, очекујући да и држава својим ауторитетом подупре ауторитет цркве. Стога је она, водећи се државним разлозима, могла допустити постојање самосталних цркава и у овој ствари показати попустљивост каква је у Риму незамислива.

У Цариграду се сматрало сасвим природним да се словенским народима тумачи јеванђеље на њиховом језику и да службу Божју слушају на своме језику. У Риму се, у исто време, такво нешто држало као акт богохуљења, усмерен против саме цркве.

Освештане традиције, везане за стару државност и култ Немањића, црква је преносила у све делове српског народа укључујући и оне који јој раније нису припадали, као што је случај са средишњим и западним крајевима Босне, Далмацији, Војној Крајини. „И тамо се, утицајем цркве, развија интерес за летописе и родослове „српске госпде“ – „који по ком и колико царствова, обнавља се успомена на њих и са народном песмом ствара се њихова славна жива хроника. Цар Лазар је општа „српска круна златна“, као што су Немањићи једини прави владари наши у традицији народној. Ниједан од босанских владара, са Твртком заједно, не ушавши у црквену традицију, није ни у самој Босни ушао ни у народну, као што је случај са много мањим витезовима онога круга, чије је деловање спојено са немањићком државом. Захваљујући томе, у народу је нестало политичке свести о првашњим појединачним државним областима и господствима а нова јединственост се израђивала верском кохезијом и преставом о једној и јединственој бившој држави.“²⁸

Баштињење истих верских и национално-државних традиција немањићке државе довело је до свести о истовет-

27 Р. Gavranić, Исто, стр. 30.

28 В. Ћоровић, Исто, стр. 42.

ности судбине свих делова српског народа, ма где био и коме робовао, и свесне тежње „да се једнога дана та свесност изрази и државном творевином“.²⁹

Косовски мит

А у средишту свега, укупне црквено-народне традиције, као чворишна тачка националног идентитета, стоји епска слика Косовског боја, најдрагоценије благо српског народа. „Заиста – каже Радован Самарџић – косовско опредељење најдубље је усечена црта која обележава заједнички карактер Срба. Ако се том народу, као што се више пута хтело, из његове историјске свести силом избаци предање о Косову, то неће више бити исти народ. Он ће остати духовни богаљ. Чини се, међутим, да је корење српске самосвести толико, расплићући се, урасло у косовско тле да ће, и после најдубљег преоравања, понека жилица ипак надживети и то потоње зло и избацити нове изданке.“³⁰

Епска песма казује о Косову као о преломној тачки српске историје. Она у њој тражи етички смисао, морално начело и врлину без које се не опстаје. Један догађај се уздише у митску сферу како би добио функционално место у народној повесници.

Српски владари-свечи, о којима говоре ранија житија, свој живот су завршавали повлачењем у манастире и тамо су као монаси окајавали своје грехе. И тако су подвижничтвом задобијали посвећење. У житијима и слову о кнезу Лазару види се један нови приступ: појављује се култ јунака који својом херојском жртвом стиче вечни живот. У Даниловом *Слову о кнезу Лазару* (1392-1393) такав приступ је најизраженији и најснажнији: „Боља нам је смрт у подвигу него живот у срамоти; боље нам је у борби смрт од мача примити него плећа непријатељима нашим подати.“ Славећи херојски подвиг Лазарев, хагиограф је уздиже до начела: „Умримо да вечно живи будемо.“ – „У свом опредељењу на Косову за Царство небеско српски је народ испољио свој хришћански, православни идентитет. То косовско опредељење Србаља постало је историјска судбина тог народа, јер је пресудно одре-

29 Исто, стр. 42, 43.

30 Р. Самарџић, Косовско опредељење, стр. 30.

ђивало свенародно понашање у кључним моментима тешке али славне српске историје.³¹

Косово је она тачка у националној повесници коју је народ светковао често и не знајући зашто, осим што је знао једно и поуздано: да се ту нема зашта стидети. Народ је не-погрешиво осећао да је Косово оно место које га одваја од других народа који су подлегли агарјанском ропству, подлегли „без Косова и без аманета“. Само би спомен на издају, на Вука Бранковића, био разлог да се на тренутак погне глава. Али, само на тренутак. У сваком се народу нашло издајника, а Обилић није сваком дан. На Косову Срби нису учинили оно што би са становишта земаљске конјуктуре било корисно, већ оно што је исправно

Указујући на место Куликовске битке у историји и свети руског народа, руски аутори указују како су на Кулково поље отишли Новгородци, Псковци, Рјазањци..., а отуд су се вратили као Руси. Заборављање заједничке хероике и опште епске приче доводи до обнављања племенских сепаратизама.

Почетком XX века, нарочито због пораза у руско-јапанском рату 1905, који је потресао руско друштво из темеља, у Руској Царевини започели су многи процеси од далекосежног значаја по будућност Русије и руског народа. У те процесе, у почетку готово неприметне, спада и појава племенских национализама. Све до тог доба Белоруси су, као и Малоруси и Великоруси, сматрани као део „тројства руског народа“. Сама идеја тројства указивала је на разлике, али никад у смислу некакве народносне посебности. Белоруски језик, и за саме Белорусе, био је само дијалекат руског језика.

Да би се објаснила ова појава, па и идеја да Белоруси нису само једна од грана руског народа већ посебан народ, треба се вратити у раздобље од краја XIV до краја XVIII века, у време пољског утицаја у овим крајевима. У то доба староруско епско наслеђе избисано је из свести белоруског сељака, Племићи, који вршили све функције везане за заштиту отаџбине, такође су забацили староруску хероику и, полонизујући се, све више усвајали пољски хероички пантеон.³²

31 А. Јевтић, Свети Сава и косовски завет, стр. 237.

32 А. Гронски, „Белоруски интелектуалци почетка XX в. као неимперијална елита“, Национални интерес, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010. стр. 90-92.

У историји српског народа није било боја на чије би поприште дошли Шумадинци и Далматинци, Црногорци, Војвођани... , а одатле се вратили као Срби. Али, оно што није учинила историја учинила је поезија.

Или како то песник каже:

*Откако га турски оков свеза
Он по гласу своје душе приста
Да Косово и косовског кнеза
Стави испред Голготе и Христа*

...

*С Косовом се и у цркви дичи
И највише воли свеца који личи
На витеза Страхинића Бана.*

Без обзира одакле долазио, сваки Србин у себи носи Косовски завет. Или није Србин. „То је она заједничка идеја која је српски народ одржавала вековима, која му је дала крила да се у тешким ратовима ослободи, због које су – пророчки каже Радован Самарџић – потом узели да му та крила ломе и спутавају, која му, најзад, једина може послужити као језгро поновног окупљања да преживи.“³³

О петстотој годишњици Косовског боја, док је Косово још стајало неосвећено, Јаша Томић ће записати: „Косово је тужно, велико гробље српско, али је то јуначко гробље увек подсећало Србина, да колевка слободе српске може само да се заљуља на другом крвавом пољу.

Свето Косово! Откуд би Србин без тебе црпео примера у својој великој, вековној несрећи...

Свето Косово! Шта би Србин да му тебе није!“³⁴

У свему по чему ће нас историја памтити, у свему великом што смо учинили као народ и појединачно, налази се одјек косовског завештања. Или, како би то рекао Андрић, пишући о Његошу: „рефлекс косовске крви у погледу“. А Исидора Секулић би казала да је у томе „наша трагична косовска лепота“.

Само они Срби који су веровали да су Немањићи њихови једини владари и духовни очеви и да су се њихови преци,

33 Исто, стр. 70.

34 Ј. Томић, После пет стотина година – разматрања о Косовској битци, Нови Сад, Српска штампарија дра Светозара Милетића, 1889, стр. 6, 7.

по крви, борили у Косовском боју за крст часни и слободу златну, остали су Срби. Сви које је напустило такво веровање остали су то су само по имену, а велики број је забацио и српско име, постајући му крвник.

Djuro Bodrozic

SERBIAN NATIONAL IDENTITY: ITS SOURCES AND FOUNDATIONS

Summary

Talking about nations, one should never forget a fact that a nation is a community and the communities are irrational in their essence. Connections which tie people to each other into one community may be historical, religious, tribal one, also those based on collective experience and common values. In all times religions and believes are key factors of identities. A greatest illusion is a belief that people are primarily led by rational reasons with interests holding dominant place in it. As history shows, all great turning points put into a focus the identity issue. Before other questions, people need to respond to a question „Who are we?“ and then deal with what they need to do, or in other words, deal with what their interests are.

Throughout history one people's key decisions have never derived from a rational and calculative starting point. On the contrary, they have always been decisions that are in contrast to national interests. These have been decisions deriving from national history and decisions for confirmation of identity.

A myth of the origins or a moment or an event by which a nation defines its origin is a best way to explain how the nation comprehends itself.

Serbs have counted their historical time since the time of Nemanja who started unification of divided Serbian tribes (dukedoms – knezevine / tribes – plemena – molim misljenje nekog iz Instituta kako da se ovo prevede, da li da se ostavi kako je autor napisao) and united a significant part of the nation with his strength and political skill. However, in such politically united people there were not a collective thought which could encompass them and make a basis for their inner unity. In order to present a

unity and survive as such, each nation must have a spiritual clasp binding it together. Such spiritual clasp was made by Saint Sava.

Key Words: Serbs, identity, Serbian Orthodox Church, cult of Saint Sava, saga on Kosovo

ЛИТЕРАТУРА

- Ф. В. Ј. Шелинг, *Философија митологије*, Београд, Опус, 1988.
- С. Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, Подгорица, ЦИД, 1998.
- Р. Н. Бела, *Погажен завет*, Београд, XX век, 2003.
- С. Булгаков, *Православље*, Нови Сад, Књижевна заједница Новог Сада, 1991.
- М. Црњански, *Свети Сава*, Београд, Луча, 1934.
- С. Милетић, *Изабрани чланци*, Нови Сад, Просветно издавачка задруга «Змај», 1939.
- В. Ћоровић, *Покрети и дела*, Београд, Геца Кон, 1920.
- Р. Gavranic, *Politička povjest hrvatskog naroda: od prvog ročetka do danas*, Zagreb, Štamparija i litografija C. Albrechta, 1895.
- Р. Самарцић, *Косовско опредељење*, Београд, Српска књижевна задруга, 1990.
- Р. Самарцић, *Идеје за српску историју*, Београд, Југославијапублик, 1989.
- Р. Самарцић, *Усмена народна хроника*, Нови Сад, Матица српска, 1978.
- Н. Милаш, *Православна Далмација*, Нови Сад, Издавачка књижарница А. Пајевића, 1901.
- Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, Београд, БИГЗ, 1991.
- А. Јевтић, *Свети Сава и косовски завет*, Београд, Српска књижевна задруга, 1992.
- Ј. Томић, *После пет стотина година – разматрања о Косовској битци*, Нови Сад, Српска штампарија дра Светозара Милетића, 1889.
- А. Гронски, „Белоруски интелектуалци почетка XX в. као неимперијална елита“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

Живковић, Гордана, „Борба за нови српски идентитет“, Српска политичка мисао бр. 3/2011, стр. 47-60.

Resume

By creation of national church, Saint Sava made also a foundation of Serbian nation. The Church which was created by Saint Sava and organized in the way that it could be spread on all regions where the nation lived, outlived the Serbian medieval state. With the disintegration of medieval Serbian state, significance of Saint Sava's personality did not perish, but instead of it it became even stronger and livelier thanks to the Church that Saint Sava established, organized and gave directions to. The Serbian Orthodox Church outlived Serbian medieval state and as an institution it represented an only continuity with pre-Turkish conquest and the only one institutional connection which encompassed and bid together whole Serbian nation in times of Osman Turkish occupation.

The Church spread the sacred tradition connected to former statehood and cult of the Nemanjics to all parts of the Serbian nation, including those which have not belonged to it before, such is the case with central and western parts of Bosna, Dalmacija and Vojna Krajina.

By glorification of the past, personified in the state of the Nemanjics and the Nemanjics themselves, honoring the cult and spreading the legend on Saint Sava, the Serbian Church made them to become a heritage of whole nation. The church and folk tradition have become one. In this way, relying on the medieval heritage and tradition, the Serbian Orthodoxy has been embraced by all parts of national masses and it has become a true national faith to which survival historical destiny (of the nation) became attached to.

National folk saga (songs and stories), even when it cannot be documented with historical testimonies, represent a biggest treasure, as it shows customs and morality and national character of a nation it belongs to. In them there is presented history of national soul and the soul is more important than the body which history based on historical documents describes.

Different regions and different historical circumstances have left a visible trace on the mentality of Serbian people, but they have not had a crucial role in shaping of their character. It is the people's believes that shape the people's character and not geo-climatic conditions and historical circumstances. External life of the people have been changing the forms, directions and policies, the states and regimes, but their inner life with their believes, hopes and fears have remained unchanged and in its place. Ideals of the Serbian people are described in their national songs, told in their folk stories, expressed in their national proverbs; from them one can find out about the mentality and character of the Serbian people, get to know their national sanctities and discover their believes, shortly, the people themselves.

Modern definitions of a myth always underline that it is a "traditional" story. For a myth to become tradition, it has to be accepted by a social group and re-told from one generation to another, considering and transferring it as a part of their cultural heritage.

A myth is a story which gives paradigmatic meaning to one event and an exemplary character to a person. The event in which the personalities, having a guiding idea, go forward to the end not paying attention to obstacles nor the price they have to pay, becomes glorified. The epic story on the Battle on Kosovo field has become a central point in historical records of time of Serbian nation.

Душан Вучићевић, Петар Матић***

ТРАДИЦИОНАЛИЗАМ И МОДЕРНИЗАМ – КАРАКТЕР ДРУШТВЕНИХ РАСЦЕПА У СРБИЈИ

Сажетак

Базични циљ овога рада је да укаже на карактер и природу друштвених расцепа у Србији. Основна хипотеза аутора је да се линије сучељавања друштвених група одвијају на матрици идеолошко-политичких опредељења. То умногоме отежава процесе модернизације, друштвене трансформације и демократске консолидације, јер је кључна претпоставка њихове успешне реализације постојање најширег друштвеног консензуса око најважнијих државних и националних питања. Блиска историја на овим просторима и заостаци ксенофобичног национализма и даље су присутни, а симболика карактеристична за то време и даље егзистира у свести грађана. Однос модерног и традиционалног, заступљеност одређених идеја и вредности, као и ставови грађана о питањима демократског преображаја, интеграција и унутрашњег консензуса показују да је пред нашим друштвом и носећим политичким институцијама сложен задатак превазилажења супротности и поларизације на идеолошко-политичким основама.

Кључне речи: друштвени расцепи, друштвене групе, модерно, традиционално, национализам, демократ-

* Институт за политичке студије, Београд

** Институт за политичке студије, Београд

*ска консолидација, политичке институције,
елите, грађани, консенсуална демократија.*

*Теоријско-термилошко одређење основних
и сродних појмова*

Основни циљ овога рада је да укаже на карактер расцепа у Србији и заступљеност и (са)однос традиционалних и модерних вредности у српском друштву. Као основа се узима неколико индикатора и варијабли помоћу којих је могуће мерити карактер и суштину друштвених сучељавања на линији поменутих разлика у нашем друштву.

Најопштија метода која ће се користити у овом раду је индуктивна, јер ће се путем више индикатора упоређивати ставови грађана према питањима која су у протеклом периоду била од изразитог значаја за развој друштва и државе. На самом крају, компарацијом и уопштавењем на основу квантитавних података релевантних емпиријских истраживања, доћи ће се до закључака квалитативног карактера. Од посебних метода је неопходно истаћи статистички метод, којим ћемо се у овом раду руководити зарад прикупљања одговарајуће емпиријске грађе. Употреба статистичке методе и садржај овога научно-истраживачког рада неизбежно имплицирају и употребу аналитичког метода.

Да би се овај рад могао смислено попунити, у овом делу ћемо се бавити теоријским и термилошким раграницењем основних појмова модерног и традиционалног, као и читавог низа сродних феномена.

У најопштијем смислу, термин модерно представља нешто „што се у свакодневном говору користи насупрот застарелом и традиционалном“, док се модернизација види као најшири друштвени процес којим се постојећи систем вредности коригује и усклађује са утврђеним цивилизацијским токовима.¹ У том смислу, промена у систему вредности кроз призму модернизацијских процеса садржи у себи значајне импликације у свим сферама друштвеног живота. Међусобни однос модерног и традиционалног, модернизације, тра-

1 Цит. према, Ранковић, Миодраг, „Модернизација“ у Матић, Милан, Становчић Војислав, ур., *Енциклопедија политичке културе*, Савремена, Београд, 1991, стр. 456

диције и ретрадиционализације указују да иако суштински супротстављени феномени, модерно може у себи садржати традиционално и *vice versa*.²

Идејна исходишта модернизације могу се пронаћи у епохи просветитељства, подстицањем прогреса и филозофијом рационализма, афирмацијом приватног власништва и „природног права“, политичке и друштвене еманципације личности, демократске отворености и надметања у економској и политичкој сфери. На тим идејама утемељује се вишевековни развој западног грађанског друштва (епоха модерне), који протиче у знаку секуларизације (ослобађање од религијских и традицијских догми), рационализације (афирмације разума) и свих видова ефикасности, односно сталног увећања људске моћи над природом и друштвеним процесима (иновације, научна, техничка и технолошка рационалност, организација производње и управљање радом итд.).

Актуелни модернизацијски процеси у Србији са собом носе и сигнификантне последице које се испољавају у многим сегментима, а унутрашњи друштвени расцепи се одвијају на матрици поменутих процеса. Једне од маркантних последица су, свакако, политичке, а трансформацију политичког поретка у Србији прате многобројне дихотомије и непостојање базичног консензуса око круцијалних друштвених и државних питања. Чак и друштва и системи са увреженим демократским и плуралистичким вредностима не могу трансцендирати по себи, а сами грађани тешко могу разумети парадигму модернизације, што последично води дезоријентацији, осећају немоћи, алинејацији и незаинтересованости за политичке процесе. Аутентична, демократска модернизација поседује два лика: први се односи на модернизацију политичког система, док је друго лице друштвено, оно које би требало да одреди правац и циљ реформи. Многобројни примери и искуства модернизације, показују да су кроз трансформацију најуспешније прошле државе које су у систем унеле иновације које одговарају менталитету, политичком обрасцу и културним карактеристикама грађана. Тако, капацитет грађана да разумеју смисао и суштину реформи, да их заједнички усме-

2 Видети, рецимо, Inglehart, Ronald, Welzel, Christian, *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge University Press, 2005; Lerner Daniel, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, New York University Press, 1985.

ре и пруже им подршку, чине критични елемент политичких слобода.³ С друге стране, улога политичких елита и актера, њихова компетентност, когнитивни капацитет (разумевање друштвених процеса, историјских кретања и трајекторија, предикција дешавања која следе итд.) и њихова демократска социјализација, такође имају специфичну тежину. Сложени захвати рационализације, диференцијације, индивидуализације и инструментализације захтевају учешће грађана, а са друге стране ефикасно и ефективно доношење одлука.⁴

Модернизација је у основи позитивна и неопходна парадигма, посебно код земаља у развоју. Успешност модернизације, а у ужем смислу и транзиције, може бити посматрана низом показатељима, као што су: економски развој, културни напредак, свесно управљање процесима, индустријализација и урбанизација, дезидеологизација и секуларизација, институционална стабилност и ефикасност, технолошке иновације и информатизација, активирање сопствених развојних ресурса, сузбијање друштвених конфликта и патологије и ублажавање екстремних неједнакости социјалним мерама државе.

Прокламовани циљеви садашњег таласа модернизације и друштвене трансформације у Србији су усвајање широког спектра вредности чије би коначно исходиште требало да буде формирање грађанског друштва, примена начела владавине права, консолидација демократије и креирање демократске политичке културе. Пракса развијених политичких система је показала да друштва са умањеним социјалним расцепима и раслојавањем по различитим основама показују далеко боље резултате од оних са израженијим друштвеним сучељавањима.⁵

3 Blokland, Hans, *Modernization and Its Political Consequences: Weber, Schumpeter and Manheim*, Yale University Press, 2006, стр. 2.

4 Дејвид Истон дефинише државу знатно другачије од Макса Вебера. Он истиче да је основно обележје државе да управља, усмерава и коригује друштвене вредности. С обзиром да политички актери чине спону између грађана и државе, очигледно је да они имају пресудну улогу у друштвеним променама, Easton, David, „An Approach of the Analysis of Political Systems“, *World Politics*, vol. 9, no. 3, The John Hopkins University Press, 1957, стр. 383-400.

5 Компаративне студије политичких система показују да у заједницама са високим нивоом политичке еманципације, мађусобног поверења и у којима постоји најшира друштвена сагласност око најзначајних политичких питања, функционишу неупоредиво боље од оних где су поделе базиране на идеоло-

Друго значајно питање је природа друштвених расцепа, а поједини аутори указују на неколико тачака помоћу којих их је могуће мерити и анализирати. Крисберг уводи неколико категорија евалуације друштвених расцепа и сукоба.⁶

Идеолошко-политички расцепи чине у Србији чине основу рада, што неизбежно са собом повлачи и феномене друштвеног и идеолошког идентитета. Социолошки приступ истраживању идеолошко-политичких расцепа датира од Лазарсфелда, који говори о три предуслова групног гласања:

1. Друштвена диференцијација која води материјалном и симболичком формирању друштвених група;
2. Одржање друштвених група кроз генерације, одн. трансфер знања и поменутих симболичких и материјалних вредности;
3. Услов физичке и друштвене блискости и контакти њихових чланова кроз време.⁷

Када је реч о друштвеном и групном идентитету, најпре је неопходно истаћи да је тај феномен у непосредној и узрочно-последичној вези са карактером друштвених акција у одговарајућем социо-психолошком контексту.⁸ У том смислу је неопходно истаћи да је историјски контекст формирања нових друштвених група у Србији ишао у правцу расцепа не искључиво на основу класних разлика, већ пре свега идеолошко-политичких. Формирању идеолошких разлика

шким и националним основама. Слично показују и истраживања о социјалном капиталу, видети, рецимо Putnam, Robert, ed, *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford University Press, 2002.

- 6 Као основне димензије друштвеног конфликта аутор наводи свест о постојању супротстављене групе (са различитим интересима и циљевима, интензитет конфликта који зависи од привржености чланова групе поменутих циљевима, регулацију, одн. институционализацију и артикулисање конфликта и „чистоту“, као процену ширине поља и усмереност на сарадњу супротстављених група. Видети, Kriesberg, Louis, *The Sociology of Social Conflicts*, Prentice-Hall, Eaglewood Cliffs, 1973, стр. 1-10.
- 7 Lazarsfeld, P., Berelson, B. and Gaudet, H. *The People's Choice*, Columbia University Press, 1944, цит. према, Andersen, Robert, Heath, Anthony, „Social Identities and Political Cleavages: The Role of Political Context“, *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (Statistics in Society)*, vol. 166, no. 3, 2003, стр. 303.
- 8 Reicher, Stephen, „The Context of Social Identity: Domination, Resistance and Change“, *Political Psychology*, vol. 25, no. 6, International Society for Political Psychology, 2004, стр. 921.

претходили су и расцепи на линији етничких сукобљавања, са наглашеном мобилизацијом националних група. Такви трендови, присутни су и данас, а природа тих расцепа умногоме отежава процесе демократске трансформације и консолидације. У делу истраживања који следи, на бази емиријских показатеља и у наведеном контексту, подробно ће се анализирати карактер идеолошко-политичких расцепа око магистралних друштвених и државних питања.

Идеолошко-политички расцепи – препрека демократској консолидацији у Србији

Док се у развијеним демократским друштвима основни политички сукоб тиче прерасподеле дохотка и имовине, у младим и непостојаним демократијама уобичајени друштвени расцепи су политичке и идеолошке (за и против режима, за и против неке политичке личности, за и против неке политике или идеологије која одређује будућност земље) или културне природе (друштвене групе окупљене око супротстављених етничких, религиозних, језичких, културних идентитета). Отуда се у њима води политика симбола која позива на тај посебан идентитет и способна је да мобилише велике групације становништва које свој идентитет виде угроженим од стране једне или више супарничких група. Како темељно питање у земљама јаким идеолошких и симболичких расцепа није више или мање (нпр. да ли порез на додатну вредност треба да износи 18% или 20%) већ или-или, постоји намера да се противник искључи, демократски ако је могуће, а ако није и недемократским средствима. Због тога у државама у којима доминира политика симбола постоји већа могућност да се демократија уруши.

Политика знамења није карактеристика Србије само у последњих 20 година, већ је симболички расцепи прате од успостављања модерне српске државе (Карађорђевићи/Обреновићи, монархисти/републиканци, четници/партизани, итд.). Након слома социјализма подељеност српског друштва настављена је, али у другачијој форми. Подела на патриоте и издајнике, националисте и мондијалисте, режимлије и демократе која је карактерисала деведесете године прошлог века,

добила је у новом миленијуму и ново рухо. Темељно питање, које је током деведесетих година 20. века било у средишту политичко-идеолошког расцепа тичало се односа према старом (новом) режиму и будућег развојног правца српске државе.

Прва линија поделе је постојала и у првим годинама 21. века, додуше у реформисаном облику, као однос према периоду владавине Слободана Милошевића, али је она протоком времена потиснута. Друга оса поделе опстаје и данас. С једне стране имамо „евроинтегристе“, а са друге, њима супротстављене „суверенисте“. Сукоб водећих политичких снага око оваквих питања не представља никакво изненађење јер је карактеристичан за расцепе унутар постсоцијалистичких друштава које у политикологију уводи Клаус Фон Бајме (Klaus von Beume). Оно што одступа од наведене матрице јесте њихова снага и трајање. Обогаћујући теорију социјалних расцепа Липсета (Seymour Martin Lipset) и Рокана (Stein Rokkan) који утврђују расцепе по 4 линије карактеристичне за старе демократије (центар – периферија; држава – црква; село – град; рад – капитал) и поделу на материјалисте и постматеријалисте Роналда Инглхарта (Ronald Inglehart), фон Бајме установљава три нова расцепа: стари поредак – прототрансформацијски поредак; окцидентализам – национализам; централизам – децентрализам.⁹

Први расцеп заснован је на односу према старом режиму и карактеристичан је за прве године транзиције социјалистичких држава. У Србији се он показао виталнијим, додуше у нешто другачијем облику. Однос према комунистичком режиму преузео је друго рухо и претворио се у однос према Милошевићевом режиму који је дуго, чак и после Милошевићеве смрти, делио политичке снаге на режимлије и демократе. Други, расцеп на окциденталисте и националисте јесте наставак „сукоба западњака и националиста који је био традиционалан у 19. веку поглавито у земљама православне

9 Фон Бајме, Клаус, *Трансформација политичких странака*, Факултет политичких знаности, Загреб, 2002, стр. 82-85. О расцепима које установљавају Липсет и Рокан, и Инглхарт видети у: Lipset, Seymor Martin, Rokkan, Stein, „Cleavage Structures, Party System, And Voter Alignments“ у: Mair, Peter (ed.), *West European Party Systems*, Oxford University Press, 1990; Inglehart, Ronald, „The Nature of Value Change“ у: Mair, P. (ed.), нав. дело; Inglehart, R., „From Class-Based to Value-Bases Politics“ у: Mair, P. (ed.), нав. дело

вере“.¹⁰ Овај расцеп доминира српском политичком сценом у првој деценији двадесетог века и рефлектује се на сва значајна спољнополитичка питања: однос према Европској Унији, НАТО, САД, Русији, Кини и посредно на дилему очување националног идентитета и/или укључење у глобалне токове који могу „расрбити“ Србију. Трећи расцеп централизација – децентрализација се појављује последњих година. Сукоби настали у вези са давањем већих овлашћења АП Војводина су пре свега последица наслеђених, (не)оправданих страхова из прошлости (распад СФРЈ, проглашење независности Косова) и претварају одлуку да ли сте за централизацију или децентрализацију Србије у питање да ли сте за или против даље разградње српског државног и националног простора.

Под идеолошко-политичким расцепом, чију ћемо дубину испитати, подразумевамо расцеп између националистичке и грађанске оријентације унутар српског друштва. Он се прелама кроз различита питања: однос према српском националном питању и државним границама; природа државе и однос према људским правима и слободама; однос према међународној заједници и ширим интеграцијама. Историјски је структурисан и представљаће снажан генератор подела и конфликта све док широким консензусом не буду отклоњена спорења око темељних принципа и вредности на којима ће бити засновано српско друштво и држава. Идеолошко-политички расцеп чини основну детерминанту политичких ставова на којим почива подела на централистичку, децентралистичку и аутономашку Србију. Са њим је повезан и културно-вредносни расцеп који свој израз добија у подели на традиционалистичку и модернистичку Србију.

Јован Комшић, Драгомир Пантић и Зоран Славујевић идеолошко-политички расцеп заснивају на различитим концептима друштвеног и политичког уређења и глобалним правцима развоја друштва, а његову суштину изражавају кроз позиционирање политичких партија и разврставање бирачког тела на оси левица – центар – десница. У њиховој визири, подела на националистичку и грађанску Србију била би део историјско-етничког расцепа.¹¹ По нама, историјско-

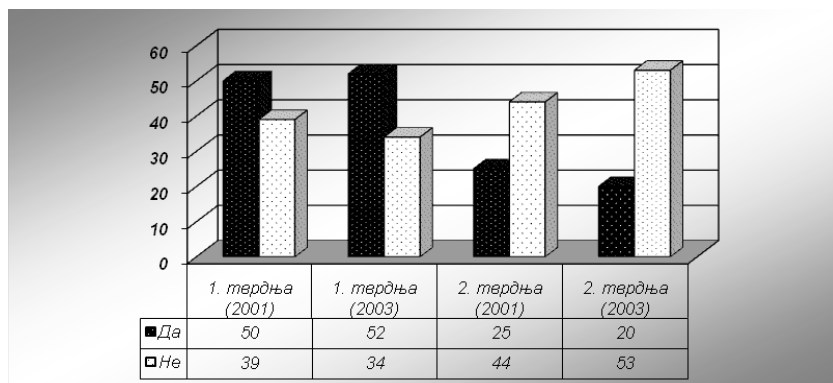
10 Исто, стр. 82.

11 Видети у: Комшић, Јован, Пантић, Драгомир, Славујевић, Зоран, *Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Ср-*

етнички расцеп обухвата сегментирање једног друштва на основу етничке припадности његових чланова, па неслагања у погледу будућег развојног правца српске државе која леже у основи поделе национално – грађанско, а постоје унутар већинске, српске нације представљају срж идеолошко-политичког расцепа.

Раширеност ксенофобичног национализма и етноцентризма међу грађанима Србије је изненађујуће велика и у првим годинама 21. века. На графикону 1 приказани су одговори грађана на две тврдње у два временска периода (2001. и 2003. године): 1. *Према другим нацијама треба увек бити опрезан и уздржан, чак и када су нам пријатељи*; 2. *Уједињење свих Срба са територије бивше Југославије оствариће се кад-тад*. Посебно је интересантно да и на тврдњу *боље бити сиромашан и свој него добро живети уз страну помоћ и мешање* 2003. године потврдно одговара 43% грађана, док тврдњу одбацује 38% испитаника, што нам говори о релативно већинској заступљности изолационистичко-суверенистичког становиштва, али и постојању јасна поделе на „суверенисте“ и „евроинтегристе“ међу српском популацијом.¹²

Графикон 1: Раширеност ксенофобичног национализма и етноцентризма (%)¹³

Напомена: Разлику до 100% чине одговори „Не знам“

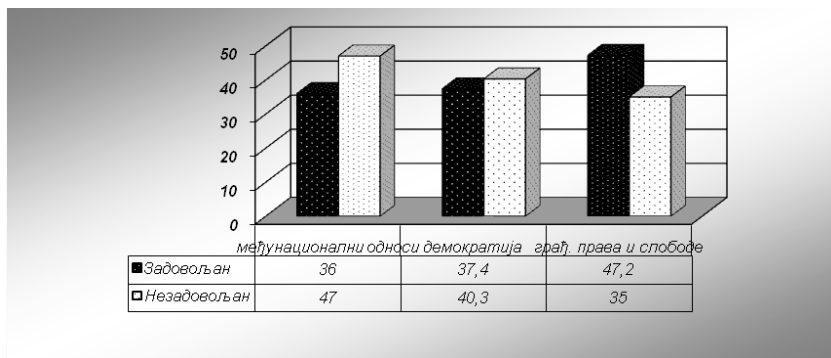
бији, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2003.

12 Исто, стр. 62-63.

13 Исто, стр. 62-63.

Постојање расцепа се уочава и када се размотре ставови грађана према стању међунационалних односа, демократије и грађанских права и слобода у Србији 2003. године.

Графикон 2: (Не)задовољство грађана међунационалним односима, развојем демократије и грађанским правима и слободама у Србији (%)¹⁴

Напомена: Разлику до 100% чине одговори „Не знам“

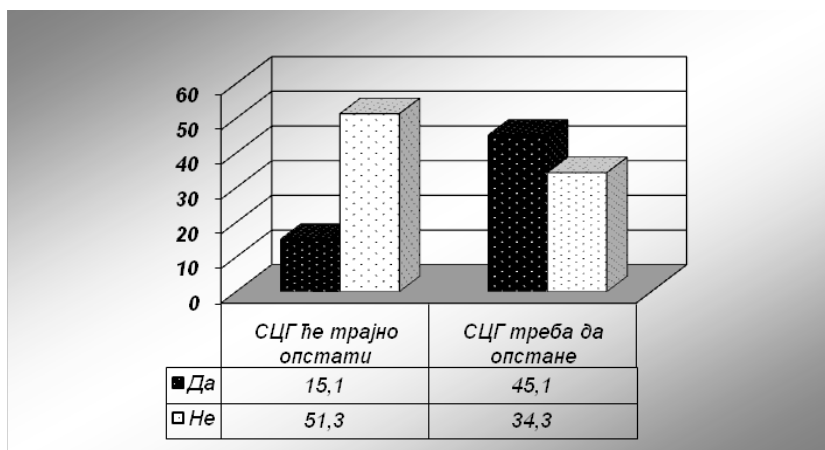
Осим тога, према подацима до којих је Центар за политиколошка истраживања јавног мњења Института друштвених наука дошао на основу истраживања обављеног јуна 2003. године на индексу националне-грађанске оријентације који је сачињен на основу 31 питања релевантних за диференцирање на овој оси видљиво је да је национална оријентација (слаба, умерена и јака) заступљена код 29,2% испитаника, грађанска оријентација (слаба, умерена и јака) код 36,6%, док мешаном типу припада 34,3% грађана. Расцепу Србије на два дела, национални и грађански, може се додати још један блок, подједнако бројан, али неопредељен, који се у зависности од ситуације и питања које је на дневном реду приклања једној од две супротстављених страна.

Амбивалентно стање друштвене свести читава се и у третману питања која се тичу политичко-државног идентитета и организације власти у Србији. Ту пре свега мислимо на ставове испитаника према Државној заједници Србије и Црне Горе (до коначног распада 2006. године), статусу Косова и Метохије и вертикалној организацији власти која се

¹⁴ Исто, стр. 64-66.

најбоље огледа у одређивању степена аутономије Војводине. Прва група индикатора добијена је посредством испитивања сагласности са тврдњом: „Заједничка држава Србије и Црне Горе трајно ће опстати“, и одговора на питање: „Да ли сматрате да Државна заједница Србија и Црна Гора треба да опстане“, што је приказано на графикону 3.

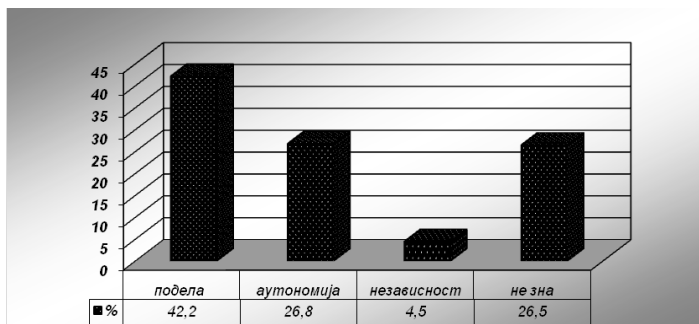
Графикон 3: Мишљења о перспективама
Државне заједнице СЦГ (%)¹⁵

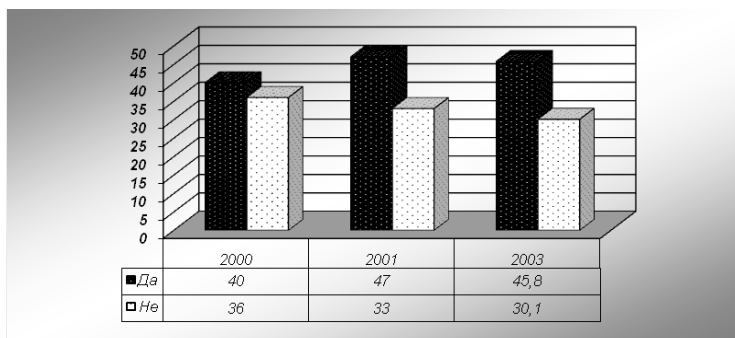
Напомена: Разлику до 100% чине одговори „Не знам“

Иако је већина испитаника (51,3%) оправдано сматрала да Србија и Црна Гора неће опстати као заједничка држава, индикативно је да је скоро половина грађана (45,1%) веровало да Државна заједница треба да опстане, око трећине (34,3%) је као најбоље решење истицало разлаз, док једна петина (20,4%) нема одговор на постављено питање. У истраживању спроведеном 2003. године, на питање: „Шта је, по Вашем мишљењу, најбоље трајно решење за Косово и Метохију“ релативна већина узорка (42,2%) сматра да је то подела на српски и албански део, око четвртине (26,8%) преферира широку аутономију, а само се 4,5% изјашњава за независност.

¹⁵ Исто, стр. 69.

Графикон 4: Мишљења о најбољем решењу будућег статуса Косова (%)¹⁶

Расцеп на оси децентрализација – централизација који фон Бајме истиче као трећи расцеп карактеристичан за пост-социјалистичка друштва, а који се појављују последњи такође се може прочитати у ставовима грађана. У јуну 2003. године на питање да ли би се сложили са тврдњом: „Нема економског напретка без јаке централне власти“, позитивно одговара 45,8% анкетираних, док 30,1% изражава несагласност. На графикону 5 су приказана мишљења грађана о (де)централизацији у периоду од 2000. до 2003. године. Додуше, скоро двотрећинска већина грађана (63,3%) се слаже да је власт у Србији исувише централизована и да треба проширити надлежности локалне самоуправе.

Графикон 5: Преференције грађана ка централизованој држави (%)¹⁷

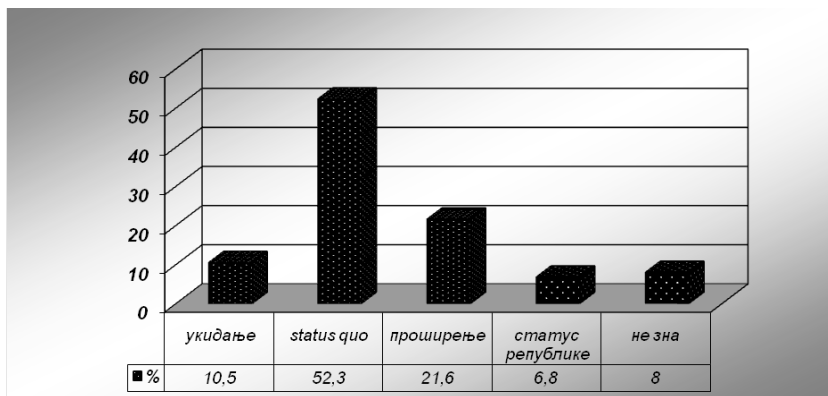
Напомена: Разлику до 100% чине одговори „Не знам“

16 Исто, стр. 70-71

17 Исто, стр. 71.

Када је реч о статусу Војводине већина испитаника (52,3%) се залаже за одржавање постојећег степена аутономије, нешто више од четвртине (28,4%) сматра да је она недовољна, а једна десетина (10,5%) да је аутономија преширока.

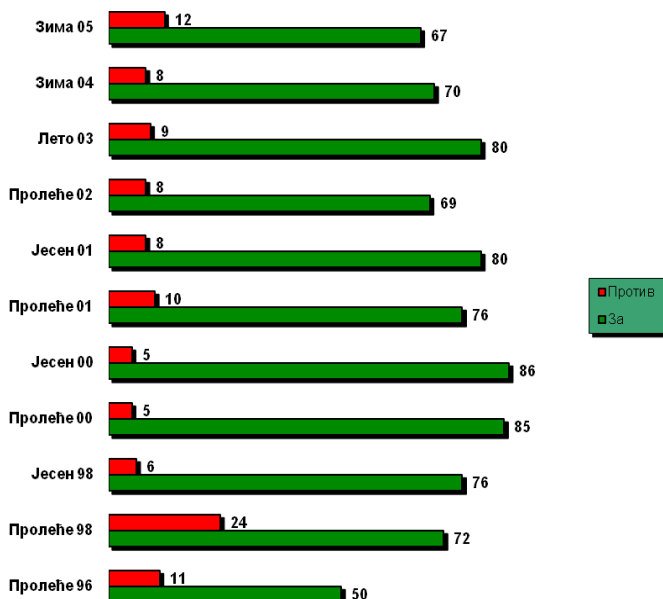
Графикон 6: Ставови грађана Србије о статусу Војводине (%)¹⁸

Подељеност грађана по наведеним питањима рефлектује се и на ставове који се односе на положај Србије у међународним односима и евроатлантске интегративне процесе. И док је становништво Србије изразито већински (50-86%) опредељено за улазак у Европску Унију у периоду од 1996. до 2005. године (графикон 7), велика мњејска располућеност постоји у погледу постојања поверења у европске институције, и то нарочито у периоду од 2000. до краја 2005. године (графикон 8). Расцеп је видљив и када се у разматрање укључи расположење грађана у погледу прикључења Северноатлантском савезу (графикону)

¹⁸ Исто, стр. 74.

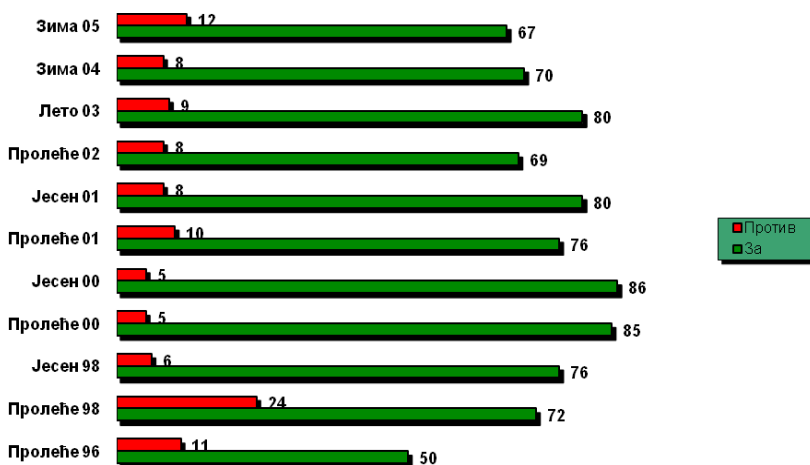
Графикон 7: Грађани Србије за и против уласка у ЕУ (%)

Напомена: Разлику до 100% чине neodлучни

Извор: Сондаже Центра за политиколошка истраживања и јавно мњење, ИДН, Београд

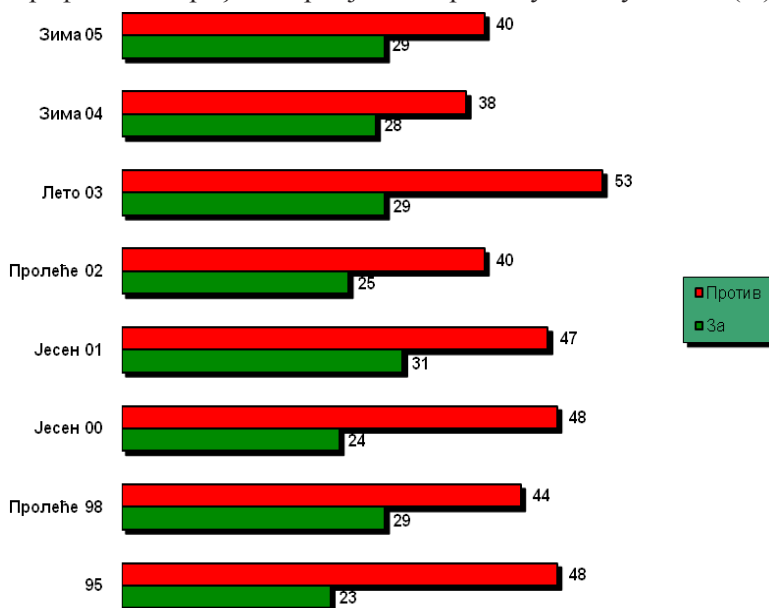
Графикон 8: (Не)поверење грађана Србије у ЕУ (%)

Напомена: Разлику до 100% чине они који и имају и немају поверења у ЕУ и одговори „Не знам“

Извор: Сондаже Центра за политиколошка истраживања и јавно мњење, ИДН, Београд

Графикон 9: Грађани Србије за и против уласка у НАТО (%)

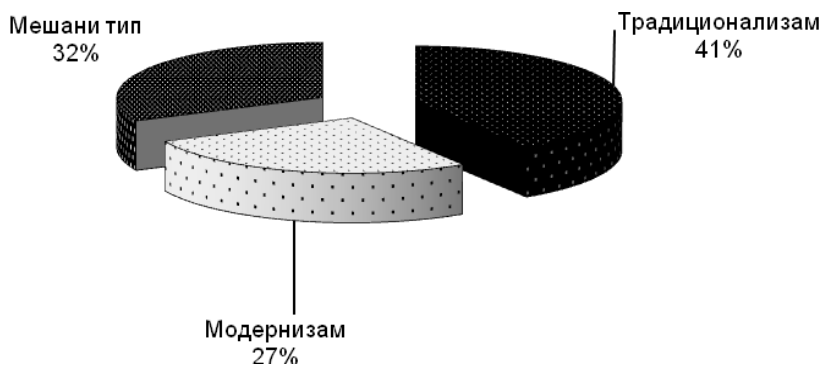

Напомена: Разлику до 100% чине неодлучни

Извор: Сондаже Центра за политиколошка истраживања и јавно мњење, ИДН, Београд

Идеолошко-политички расцеп, односно подељеност међу грађанима Србије која се односи на будући развојни правац српске државе – схватање суверености, етноцентризам и стање међунационалних односа, развој демократије и степен заштићености људских права и слобода, опстанак Србије и Црне Горе, независност Косова и Метохије, (де)централизација, аутономија Војводине, евроатлантске интеграције – како смо показали, опстаје и у првим годинама након петооктобарских промена. Он се истовремено може повезати и са културно-вредносним расцепом који се пре свега читава у подели на традиционалистичку и модерничку оријентацију унутар Србије. Индекс традиционализма – модернизма конструисан на основу 40 питања показује да средином 2003. године у Србији благо преовлађује (41%) традиционалистичка оријентација у односу на модернизам (27%), док сваки трећи испитаник припада мешовитом типу (графикон 10).

Графикон 10: Заступљеност традиционализма и модернизма код грађана Србије (%)¹⁹

Закључак

На основу свега изложеног, закључујемо да пред политичким елитама у Србији стоји деликатан задатак превазилажења дубоких идеолошко-политичких расцепа. Недоста-так базичног консензуса око темељних државних и нацио-налних питања представља препреку даљој демократизацији друштвеног и политичког простора Србије. Ипак, одређени помаци у виду увођења консенсуалних аранжмана и напуштања институција карактеристичних за већински модел демократије доприносе ублажавању друштвених подела.²⁰ Четвороделни изглед српског политичког поља, који Слободан Антонић утврђује применом Дивержеове поделе друштвених снага према захтевима за променом, иако интересантан, одговара изгледу партијске сцене Србије пре парламентарних избора из 2007. године. Јасно раздвајање реформско-грађанистичких крајњаша (ЛДП), реформско-грађанистичких умерењака (ДС, Г17+), национално-конзервативних умерењака (ДСС) и национално-конзервативних крајњаша (СРС, СПС) више није могуће.²¹ Данас је оштрица поделе међу пар-

¹⁹ Исто, стр. 98-110.

²⁰ Видети више у: Vučićević, Dušan, "Lijphart's Conceptual Map of Democracy: The Case of Serbia", *Serbian Political Thought, 1-2/2010*, Institute for Political Studies, Belgrade.

²¹ Антонић, Слободан, „Расцепи и странке у Србији“, у: *Идеологија и политичке странке у Србији*, Friedrich Ebert Stiftung, ФПН, Институт друштвених

тијским елитама блажа што је истовремено и узрок и последица промена насталих на политичкој сцени Србије распадом Српске радикалне странке, настанком Српске напредне странке и формирањем коалиционе владе у којој учествују некада непомирљиви непријатељи, Демократске странке и Социјалистичке партије Србије.

Као стартну тачку прекомпозиције партијске сцене и померања у политичком и друштвеном простору Србије у виду реконцептуализације принципа, циљева и средстава политичке акције издвајамо 2003. годину када подршку мањинској влади Војислава Коштунице даје СПС. Након тога је уследило усвајање новог Устава, 2006. године, до чијег се текста дошло широким консензусом скоро свих релевантних политичких партија. Линије подела су све блаже, а сарадња међу партијским лидерима и елитама интензивнија. Иако не постоји сагласност о свим питањима, чита је намера да се о већини горућих тема постигне компромис кроз преговоре и напуста схватање политике као игре „нултог збира“.

Уколико политичке партије схватимо као секундарне агенсе политичке социјализације очекивано дејство јачања сарадње међу српским странкама морало би да доведе до слабљења идеолошко-политичких расцепа код грађана Србије. Ипак, последња истраживања показују да расцеп на националистичку и грађанску оријентацију унутар српског друштва не јењава ни на крају прве деценије 21. века и он се може учити и у форми културно-вредносне поделе на „прву“ и „другу“, традиционалну и модерну Србију.²² Мењање ставова грађана ипак захтева више времена од промене стратешких политика, а на том путу биће значајно очување консенсуалних институција и на њима засноване политике сарадње и тражења компромиса кроз преговоре

наука, Београд, 2007, стр. 51-66.

22 Упореди: извештаји Центра за слободне изборе и демократију (септембар 2009, децембар 2009, фебруар 2010)

Vucicevic Dusan, Matic Petar

**TRADITIONALISM AND MODERNISM –
CHARACTER OF SOCIAL CLEAVAGES
IN SERBIA**

Summary

Primary objective of this article is to analyze nature of social cleavages in Serbia. Key hypothesis is that paths of social contestations are based on ideological and political attitudes. Above mentioned question of ideological and political clashes is permanent feature of political life in Serbia, making harder to achieve basic social and state goals. Processes of modernization, social transformation and democratic consolidation cannot be achieved without wide social consensus over crucial state and national questions. Recent history of Balkan nations, its clashes, and preservation of xenophobia and nationalism, both as symbols of that period still exists in collective and individual consciousness. Relation between modern and traditional, reception of different ideas and values, as well as citizen's attitudes on issues of democratic transformation, integrations and internal consensus shows that our society and key political institutions are confronting complex tasks for overreaching social polarization on ideological and political matrices.

Key words: Social cleavages, Social groups, Modern, Traditional, Nationalism, Democratic consolidation, Political institutions, Elites, Citizens, Consensus democracy

Литература

Andersen, Robert, Heath, Anthony, „Social Identities and Political Cleavages: The Role of Political Context“, *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (Statistics in Society)*, vol. 166, no. 3, 2003.

Антонић, Слободан, „Расцепи и странке у Србији“, у: *Идеологија и политичке странке у Србији*, Friedrich

- Ebert Stiftung, ФПН, Институт друштвених наука, Београд, 2007, стр. 51-66.
- Blokland, Hans, *Modernization and Its Political Consequences: Weber, Schumpeter and Manheim*, Yale University Press, 2006.
- Vučičević, Dušan, „Lijphart’s Conceptual Map of Democracy: The Case of Serbia”, *Serbian Political Thought, 1-2/2010*, Institute for Political Studies, Belgrade
- Inglehart, Ronald, Welzel, Christian, *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge University Press, 2005.
- Комшић, Јован, Пантић, Драгомир, Славујевић, Зоран, *Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији*, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2003.
- Kriesberg, Louis, *The Sociology of Social Conflicts*, Prentice-Hall, Eaglewood Cliffs, 1973.
- Lerner Daniel, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, New York University Press, 1985.
- Mair, Peter (ed.), *West European Party Systems*, Oxford University Press, 1990.
- Матић, Милан, Становчић Војислав, ур., *Енциклопедија политичке културе*, Савремена, Београд, 1991.
- Матић, Петар, „Политичка модернизација у ери глобализације“, *Српска политичка мисао*, бр. 1-4, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- Putnam, Robert, ed, *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford University Press, 2002.
- Reicher, Stephen, „The Context of Social Identity: Domination, Resistance and Change“, *Political Psychology*, vol. 25, no. 6, International Society for Political Psychology, 2004.
- Сондаже Центра за политиколошка истраживања и јавно мишљење, ИДН, Београд.
- Фон Бајме, Клаус, *Трансформација политичких странака*, Факултет политичких знаности, Загреб, 2002.
- Центар за слободне изборе и демократију – извештаји (септембар 2009, децембар 2009, фебруар 2010)

Resume

This article deals with issues of social and ideological cleavages in Serbia. Overcoming existing social, ideological and political divisions in Serbia is among main objectives of Serbian political elite in forthcoming years. First part of article provides some basic theoretical approaches about social and political contestations and cleavages. It broadly examines questions of differentiation between modern and traditional social values. Second part is contributed towards effects of social cleavages on process of democratic consolidation in Serbia. Several matrices of social cleavages and divisions have been located. Among them authors provide dataset on different lines of social cleavages in Serbia such as divisions related to attitudes about old regime, modern and traditional values, European and international integrations, ideological and political contestations etc. Finally, authors conclude that Serbian society still lack basic consensus on key issues and that it is crucial problem for further democratic development of Serbia.

Овај рад је примљен 18. јануар 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. априла 2012. године.

*Ирина Ковачевић**

МОДЕРНИ ПОГЛЕД НА СВИЈЕТ, МЕХАНИЦИСТИЧКА ПАРАДИГМА И ЕКОЛОШКА КРИЗА

Сажетак

Модерна, модерни поглед на свијет и њихова механицистичка парадигма (чији су само спољни и видљиви израз индустријализација и урбанизација) довели су до енормних еколошких проблема и деструктивне еколошке кризе. Они су произвели али и убрзали појаве везане за еколошке проблеме и еколошке кризу.

Теоретичари Модерне су утемељили поглед на свијет који је практички и производно повећао потрошњу, обим материјалних добара и услуга, скратио радни дан и повећао доколицу, подигао животни стандард милиона људи, али није успио побољшати квалитет живота и отклонити еколошке проблеме и еколошку кризу.

У овом раду смо указали на значај теме као предмета истраживања како у научном, тако и у друштвеном смислу, јер су еколошки проблеми производ механицистичке парадигме и њене културе (Модерне) као једног модела живота који ће и убудуће стварати још веће еколошке проблеме и још већу еколошку кризу. Зато сматрамо да је неопходно указати на значај другачије парадигме (холистичке, биоетичке и биоэколошке) која би обезбиједила већи квалитет живота и одрживост развоја садашњих и будућих генерација. Доминантни коперникански начин мишљења мора уступити

* Београд

мјесто антикоперниканском начину мишљења, Модерна – Антимодерни, а механицистичка парадигма – холистичкој, биоетичкој и биоколошкој парадигми.

Кључне ријечи: модерни поглед на свијет, механицистичка парадигма, еколошка криза,

Увод

Давне 1014. године је надбискуп Вулфстен рекао да је свијет „у хитњи и да се приближава своме крају“. Без обзира на теолошку позадину његовог става, што би тек он данас рекао након једног миленија и неколико стотина година послије утемељења модерне науке, механицистичког погледа на свијет, односно *Модерне* као узрочника еколошких проблема и еколошке кризе?

Неписмени човјек је хиљадама година посједовао нашу Планету прије појаве цивилизације. Проучавајући његову матаријалну културу и технологију може се стећи слика о марљивом појединцу који се служи умијећима којима обезбјеђује начин живота који му је у том периоду могућ. Помоћу технологије коју су направили људи од природне средине „с напором добивају намирнице, кров над главом, одјећу и оруђа, што све морају имати да би се одржали (Херсковиц).“¹

С модерним добом се однос према природи битно промијенио. Модерни поглед на свијет је поглед на свијет који се разликује од других погледа на свијет - античког или средњовјековног. Али, иако се међусобно разликују, ипак је за све њих карактеристичан један *амбивалентан* однос према природи и околини.

Утемељени на процесима рационализације, а под утицајем развоја процеса индустријализације, урбанизације и модернизације, та је амбивалентност још заоштренија када је у питању модерни поглед на свијет и његов изузетно инструментализовани однос према природи који је довео до огромних еколошких проблема и разорне еколошке кризе.

1 C. R. Walker, *Moderna tehnologija i civilizacija: uvod u ljudske probleme u doba strojeva*, Naprijed, Zagreb, 1968, str. 19.

*Модерни поглед на свијет
и однос према природи*

Средњи вијек има теолошки, а нови вијек секуларни однос према природи.

Познато је да XVI и XVII вијек представљају својеврсну прекретницу у *проучавању природе*. За материјалистичку филозофију XVII и XVIII вијека је карактеристично схватање да свијет полази од материје која је вјечна, неуништива и која се креће у складу са својим унутрашњим механичким законима.

У политичком, идеолошком и социјалном погледу то је било доба успона *младе буржоазије* и њене потребе за развијањем нових *капиталистичких производних односа* чији ће развој бити подстакнут *Модерном и механицистичким погледом на свијет*. Њој је био неопходан један сасвим нови поглед на свијет који ће срушити аутархичност феудализма и његов средњовјековни поглед на свијет и утемељити развој новог погледа на свијет и његове науке који ће служити практичној сврси нове друштвене класе.

Механицистичка парадигма је производ и тековина *револуције у начину мишљења* која се догодила већ у XV и снажно дошла до изражаја у XVII и XVIII вијеку. То је *коперниканска револуција*, мада има гледишта која истичу „да то није праведно“ и да је „боље и праведније“ ту револуцију у начину мишљења назвати *галилејанско-картезијанском револуцијом*. Међутим, пошто је назив *галилејанско-картезијанска револуција* теже изрећи, онда назив *коперниканска револуција* звучи „много боље“ (Ван Дорен). Коперниканска револуција је довела у питање теолошку концепцију према којој је Бог створио Земљу као средиште свемира а да је човек врховни предмет божанске пажње. У односу на астрономске величине које су показивала оптичка помагала науке, а телескоп посебно, човјекова се статуа од тада смањила и сада је наука, а не теологија, постала „јединим вјеродостојним извором аутентичног и поштованог знања.“²

2 L. Mumford, *Mit o mašini: Pentagon moći*, Grafički Zavod Hrvatske, Zagreb, 1986, t. II, str. 34.

Утемељење механицистичке парадигме везано је за развој *модерне науке*. Научна ренесанса се развијала са постепеним нестајањем феудалног средњовјековног вјеровања, теологије и начина живота. Интерес за научна истраживања, експерименте и природу нужно је потискивао теологију и њене метафизичке и спекулативне расправе које нису мијењале човјеков положај на „овом свијету“. За овакву промјену у теоријском мишљењу треба захвалити многим мислиоцима од којих ћемо оне најважније и поменути.

Како се овај обрат назива и коперниканским, најприје поменимо – *Николу Коперника* (1473-1543) чија књига *De Revolutionis Orbium Coelestium* (*О кружењу небеских тијела*) – 1543 - представља почетак новог, модерног доба и одвајања науке од теологије. Ова његова књига, као и Вазалов анатомски трактат *De Humani Corporis Fabrica* (1543), алгебра Кордана *Велико умјеће* (1545), Фракасторова теорија о бактеријама као узрочницима болести *De Contagione et Contagioso Morbis*, представљају својеврсну научну и духовну увертуру у *Модерну*. Микроскоп и телескоп ће у XVII вијеку омогућавити да се представе о видљивом и невидљивом свијету (галаксији, микроорганизмима) промијене и да се схвати да је Нови свијет далеко већи од оног којег су открили Колумбо и Магелан.³

Поред Коперника, значајни теоретичари Модерне, односно модерног механицистичког погледа на свијет су: Леонардо да Винчи, Галилеј, Кеплер, Њутн, Бекон, Декарт, Лок, Смит и други.

Леонардо да Винчи (1452-1519) се може сврстати у претечу *Модерне* јер је, док су шпански конквистадори уништавали хиљадама година стварану домородачку културу Централне Америке, сликао Мона Лизу и правио футуристичке пртеже тенкова, подморница и летећих машина.⁴

Галилеј (1564-1646), *Кеплер* (1571-1630), *Њутн* (1642-1727), и други заслужни су јер су увођењем посматрања, мјерења, математичких израчунавања дали потицај развоју савремене науке и истраживању природе. „Изграђивање модерне науке и осправање средњовјековне теологије пред-

3 L. Mumford, *Mit o mašini: tehnika i razvoj čovjeka*, Grafički Zavod Hrvatske, Zagreb, 1986, t. I, str. 313.

4 P. Džejms, N. Torp, *Drevna otkrića*, Narodna knjiga Alfa, Beograd, 2002, str. 7-8.

стављали су дубоко мијењање општег стања ума. Обновљени развој научне мисли и преобликовано схватање свијета подржавали су смјену друштва свештеника и ратника научним и индустријским друштвом. Нова знања о природним процесима омогућавали су научну организацију рада. У производњи су се уводили механички системи и парна машина. У току само једног стољећа биле су развијене колосалне производне снаге какве свијет до тада није познавао. Изграђивао је фабрички систем и друштво се суочавало са новим реалностима у свим областима живота. Наука је подржавала рушење средњовјековног феудалног друштва. Али се од ње такође тражило да пружи принципе за изграђивање новог индустријског друштва. Послије развоја математике, астрономије, физике, хемије и биологије, наметала се потреба за друштвеном физиком. Заснована је друштвена теорија, или *социологија*, као посебна област модерне научне мисли. Она је уопштавала остварења различитих области науке, пратила индустријско напредовање и разрађивала појмове за уређивање новог индустријског друштва на сличан начин на који су друге науке разрађивале садржаје основних природних процеса. Закони друштвене теорије требали су попут закона физике или анатомије, да дјелују снагом природних сила.⁵

Кеплер је у свом *Сну* прије готово четири стољећа антиципирао свијет у којем ми данас живимо. Његова астрономска знања изведена из прецизног практичног посматрања, закони о планетарном кретању, астрономски закони, представљају основу каснијих истраживања и утемељења механицистичке марадигме и механичког начина живота. Њутнова је намјера била да природу подведе под математичке законитости што ће прихватити теоретичари који су утемељивали дух *Модерне*.

Френсис Бекон (1561-1626) је објавио дјело *Нови органон* (*Novum Organum scientiarum*) у којем се показао као велики противник традиције истичући свој чувени став да је „знање моћ“ и да у том погледу треба изградити „нови органон“, односно *ново оруђе* науке или нову *методу* научног истраживања која ће се ослободити идола пламена, пећине,

5 Б. Јевтић, *Друштвена alternativa: таорија научно-технолошког развоја*, Svjetlost, Sarajevo, 1989, стр. 27-28 (podvukla I.K.).

трга и позоришта. Циљ науке није „пуко наклапање“ као што је то карактеристично за грчку филозофију која је „дјетињаста“ јер „човјека чини окретним за брбљање“, али и неспособним и незрелим „за стварање“, и у том погледу се на њу „не може позвати на један покушај који би настојао олакшати и побољшати човјеков положај“. Јер, „постоји само један прави и законити циљ савремене науке а тај је овај: да људском животу помогне новим открићима“. Зато треба пронаћи оруђе или метод којим се неће постављати питања *зашто*, већ *како* помоћи човјеку да побољша своје услове живота. Та нова научна метода мора одвојити посматрача од објекта посматрања како би се добило «објективно знање», а - «знање је моћ» – којим би се људима омогућило да «завладају над стварима у природи, тијелима, медицином, механичким силама и небројеним сличним стварима».⁶

Циљ науке је, дакле, остваривање преображаја материјалних услова живота, олакшавање човјековог положаја и „свега што је могуће“ како би се човјеков живот опскрбио изумима и богатством. Наука је нужна и битна у човјековом животу јер она води до „изума безбројних умијећа која би нам могла послужити да безбрижно уживамо плодове земље и сва њена добра“. Бекон је, као „отац експерименталне филозофије“ (Волтер), „отац енглеског емпиризма и свих модерних експерименталних наука“ (Маркс), схватио да наука мора прихватити специјализовану подјелу рада и стандардизовани, парцијални начин истраживања како би постала продуктивнијом и кориснијом.⁷ У разумијевању природе знања истицао је значај *индуктивне методе* као „новог оруђа“ (*novum organum*) и *искуства*. Зато је сматрао да се треба ослободити препрека и погрешака у разумијевању природе знања, а њих је видео у *идолима*: племена, пећине, позоришта и трга.

Идоли племена се односе на грешке које су карактеристичне за све људе јер они имају универзалну склоност ка поједностављивању; *идоли пећине* односе се на погрешке проузроковане индивидуалним значајкама, навикама мишљења; *идоли позоришта* на препреке које стоје на путу трагања за истином, а *идоли трга* на грешке проузроковане

6 F. Bacon, *Novi organon*, Naprijed, Zagreb, 1964, str. 12.

7 L. Mumford, *Mit o mašini*, t. II, str. 81.

језиком (различити језици стварају проблеме те зато научници воле комуницирати математичким језиком, али да би то било ефикасно мора сваки човјек усвојити тај језик како не би дошло до изобличавања у знању).

Бекон говори и о три врсте људских амбиција, као ширењу нечије *личне моћи* над властитом земљом, *моћи једне земље* над другом земљом, и *моћи и господарења људског рода* „над универзумом ствари“, што би, у еколошком смислу, значило и као *господарење над природом* као универзумом. Када је ријеч о владању природом, Бекон цијени практична, корисна знања која могу завладати природом, задовољити људске потребе и побољшати човјеков положај у свијету. Зато је „презирао спекулативна знања и отворено истицао да она немају никакав научни значај“. Истицао је „да сазнање старих Грка обилује ријечима, али је сиромашно дјелима, да је циљ њиховог сазнања био усмјерен да одговоре на питање зашто се нешто дешава, а не на питање како нешто створити“. Према његовом мишљењу, циљ научног сазања „је поковање природе ради задовољења човјєкових потреба, односно ради остварења благостања људи.“⁸

Тако се Бекон показује као прагматичар модерног доба и, како Рифкин добро примјећује, „идући пут кад чујете неког да каже: ‘Покушај бити објективан’ или ‘Докажи ми то’, или ‘Дај ми чињенице’, сјетите се Френсиса Бекона који је давне 1620. године започео нешто што ће сматрати бољом основом за уређење свијета.”⁹

Рене Декарт (1596-1650) је утемељио „геометријску методу“ која рашчлањује операције на мање саставне дијелове како би се они математички схватили. Подјела рада и фабрика шпенадли, о којој ће говорити Адам Смит (знатно послје њега и Тејлор, па и Форд ће подјелу рада примијенити у својој фабрици аутомобила), представља тај модел примјене математичких операција „у којој велики број врло малих корак придноси постојаном напредовању према циљу.“¹⁰

8 R. Radivojević, *Sociologija nauke*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 1997, str. 67-68.

9 J. Rifkin, *Posustajanje budućnosti*, Naprijed, Zagreb, 1986, str. 25-26.

10 C.Van Doren, *Povijest znanja: prošlost, sadašnjost i budućnost*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005, str. 209-210.

„Књига природе написана је математички“ – тврдио је Галилеј који је волио да каже „видио сам то својим очима“, што је значило да научници требају бити као научне „невјерне Томе“ и да сумњају у све што се не види (анђеле, духове). На Беконово инсистирање да треба створити методу којом би се човјеков положај у свијету „побољшао“ и којом би свијет подјармио себи, Декарт је истакао да је таква метода - *математичка*. Захваљујући постојању “општег разума” настаје “општа наука” (*une science generale*) а за Декарта је то универзална *математика* (*mathesis universalis*) која се темељи на логичкој методи “јасности и разговјетности” (*clare et distincte*): све што није јасно и разговјетно мора се одбацити као непостојеће и, стога, неупотребљиво. И, само захваљујући томе што је “мислећи субјект”, човјек постаје надмоћан и неприкосновен господар који свијет претвара у свој предмет и своје оруђе.¹¹

Кључ за разумијевање свијета и његово подвргавање човјеку јесте управо – *математика*. О томе Декарт каже: “Разматрајући ствар пажљивије, може се ипак уочити да се све оно, и само оно, о чему се ред и мјере испитују, односе на математику, без обзира на то тражи ли се таква мјера у бројевима, фигурама, звијездама, звуцима или ма којим другим предметима, а из тог слиједи да мора постојати одређена општа наука која ће објашњавати све што се може истраживати о реду и мјери, без обзира на специфичност садржаја. Ова се наука назива већ удомаћеним именом универзалне математике. Она треба да садржи прве рудименте људског ума и да своју дјелатност прошири тако да истина избија из сваког предмета”. Декарт за закључак износи тврдњу која ће постати аксиомом *механицистичке парадигме*: “говорећи отворено, увјерен сам да је она (математика) јаче оруђе спознаје него и једно друго које нам је остављено у наслијеђе, будући да је она извор свих других спознаја”. Декартова размишљања представљају једно од најрадикалнијих промјена у историји људске мисли. Његов тријумф односио се на изум *методе* прагматичног и успјешног бављења материјалним свијетом. Срж његове сазнајно-теоријске позиције је управо питање методе сазнања, односно питање проналажења „најбољег ин-

11 Lj. Tadić, *Filozofija prava*, “Naprijed”, Zagreb, 1983, str. 75, 77.

струментарија за адекватну спознају“ у цјелини „свега што нас окружује и то у облику пукe или апстрактне *оностраности*“, тј. „природе (а може и онога што се зове: *космос*, са Сунцем, планетама, звијездама...)”.¹²

Али, с друге стране посматрано, његова грешка је што та његова метода вриједи само за материјални свијет у којем смо као становници материјалног свијета истовремено и становници „духовне пустиње“, што представља његову велика грешка у разумијевању оног битног.¹³

Полазећи од начела методичке сумње („*мислим, дакле постојим*“), Декарт је формилисао први принцип филозофије који ће западно-европској мисли омогућити развој *Модерне* у духу картезијанског дуализма који је одвојио дух од материје, субјекта од објекта, рационалност од емоција, разум од мудрости, знање од вриједности. Овакво утемељење *Модерне* имало је дубље импликације манифестоване у успостављању сепаратног односа између друштва и природе и истовремено супремацијског односа друштва над природом. Тако се на природу почело гледати као на нешто што је састављено од предмета, односно објеката који су одвојени од људи. Мишљење у знаку картезијанског дуализма је постало духовном и практичном основом западне цивилизације у којој се човјек, због свог разума, третира као да је изнад природе, да је природа нешто екстерно и друго у односу на људску врсту и да јој је подређена. Најважније *еколошке последице* су управо настале као последица таквог нововјековног начина мишљења о потпуној сепарацији друштва (човјека) и природе, и супремацији и антагонизму друштва (човјека) над природом.¹⁴

Декарт је сву природу претворио у обичну материју што се креће, свео квалитет на квантитет и утемељио *методу доминације над природом* што је био први степен изра-

12 M. Kangrga, *Spekulacija i filozofija od Fichtea do Marxa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 80.

13 C. Van Doren., *op. cit.*, str. 200. Картезијански дуализам између објективног и субјективног је чак и далеко већи од дуализма хришћанске доктрине о раздвојености између небеског савршеног и вјечног од земаљског, несавршеног и грешног. L. Mumford, *Mit o mašini*, т. II, str. 62.

14 Љ. Деспотовић, *Еколошка парадигма: прилози заснивању политичке екологије*, Стилос, Нови Сад, 2002, стр. 127-128.

бљивања, а затим рата, ропства, економских плјачки, колонијализма, гусарења, уништавања околине.¹⁵

Наука овог новог доба је технички одређена и Декарт је сматрао да је умјесто спекулативне филозофије потребно створити нову филозофију као експерименталну и практичну науку која ће бити од користи за живот и која ће помоћи човеку да буде господар природе. У свом посматрању улоге науке Декарт говори о практичној методи која би донијела користи у „господарењу над природом“. У том смислу истиче: „Опазио сам да је могуће доћи до знања врло корисних у животу, те умјесто спекулативне филозофије која се обично учи у школама, открити практичну методу помоћу које би, познавајући снагу и дјеловање ватре, воде, зрака, звијезда, небеса и свеколиких тијела којима смо окружени, истом јасноћом којом разликујемо разне занате наших обртника, могли ту снагу примијенити на исти начин за све оне потребе којима би она могла послужити, те бисмо тиме могли постаћи *господари и посједници природе*.“¹⁶

Тако говори Декарт и, управо, зато Мамфорд истиче да је то - „*еколошки злочин*“ Рене Декарта. Овај „еколошки злочин“ није био само његов јер он, експлицитно или имплицитно, обухвата сву линију од научних утемељивача механицистичке парадигме па све до неолибералне концепције успостављања доминације над природом методама „доктрине шока“ и „успона капитализма катастрофе“.¹⁷ За све је једнако карактеристична Декартова задња реченица која не садржи језик незаинтересованог спекулативног научника, него је повезана са социјалним мотивима који од XVI вијека играју све битнију улогу у развоју модерне западне цивилизације: у истраживању и колонизацији, војним освајањима и механичкој индустрији. „Господари и посједници природе“ – заједнички су били конквистадори, трговци – пустолови, морепловци, банкари, индустријалци и научници, војни стратеги, освајачи свемира и сви други „колико год се радикално различитим чинила њихова звања и циљеви.“¹⁸

15 J. Riffkin., *op. cit.*, str. 27; L. Mumford, t-II, str. 45.

16 Cf. L. Mumford, *Mit o mašini*, t. II, str. 82 (подвукла И.К.).

17 Потпуније о овоме у: N. Klein, *Doktrina šoka: uspon kapitalizma katastrofe*, Grafički Zavod Hrvatske, Zagreb, 2008.

18 L. Mumford, *Mit o mašini*, *op. cit.*, стр. 82.

Декартово миљење је било рационалистичко, а он „зачетник филозофије која је припремила епоху просвјетитељства, ону која ће успоставити *regnum homini* и Бога детронизовати с пиједастала врховног бића“. Овој рационалистичкој филозофији такво биће је „непотребно јер она човјеку поставља задатак да буде господар природе“ чиме „је апсолутизована вриједност разума као сазнајна моћ и компонента људског бића.“¹⁹

Џон Лок (1632-1704) је поставио питање «зашто је човјеково дјеловање тако хаотично?» - одговарајући да је то зато што су прекршени природни закони, да је друштвени поредак изграђен на теоцентричкој ирационалној традицији и обичајима. Зато религија не може бити темељ друштва јер је по својој дефиницији Бог непознатљив, а све што је непознатљиво не може да буде основа утемељења власти и друштвеног поретка. А, како се друштвени поредак не може темељити на религији, на чему се онда може заснивати пита Лок и одговара: «Сада, кад смо напокон прекинули с бескорисним обичајима и празновјерјем, видимо да друштво, будући да је састављено искључиво од појединаца који сами одређују властите циљеве, има једну и само једну сврху: да заштити богатство својих чланова и да допусти његово увећање». Себичност, односно *интерес*, представљају основу организовања државе. Друштво постаје материјалистичко: циљ државе је да осигура људима слободу да власт над природом искористе за стварање богатства. Држава треба да потпомогне подјармљивање природе, а «негирање природе пут је према срећи». Људи су „господари и посједници природе“, природа мора бити „освојена“ и „против ње се мора борити“ и „изнад ње издићи“, људи морају постати «потпуно ослобођени робовања природи» и «гомилати онолико трајних вриједности колико желе». Локова филозофија друштвеног и државног поретка проглашава «*смрт природи*», а о овој «*црној екологији*» Рифкин каже: «Док чита Лока с позиција савремене бриге за екологију, човјек има иритирајући осјећај да он не би био задовољан док свака ријека на Земљи не би била преграђена, свака природна љепота прекривена огласним плочама и сва-

19 Lj. Milosavljević, *Pod/sticanje slobode: novovekovna misao o društvu*, Filozofski fakultet, Niš, 2008, str. 110.

ко брдо претворено у гомилу да би се дошло до уљаних плочица. Лок заговара производњу и материјализам тако круто да осуђује америчке Индијанце као шачицу људи који живе на једној од најбогатијих земаља на свијету, а људи ће искоришћавати њена богатства: 'Тамо се владар великог и плодног подручја храни, станује и облачи лошије од надничара у Енглеској'. С Локом је судбина модерног човјека запечаћена. Од доба просвјетитељства наовамо, човјек је у тражењу значења и сврхе живота сведен на хедонистичке активности производње и трошења. Човјекове потребе и тежње, његови снови и жеље, све је то подређено трци за властитим материјалним напретком.»²⁰

Адам Смит (1723-1790) је сматрао да се интерес треба темељити на *успјеху*. Из економије Смит избацује морал а на његово мјесто ставља – *егоизам*. Његова теорија подређује све људске жеље потреби да се помоћу материјалног богатства задовоље човјекове потребе, и зато ту нема мјеста за етичка него искључиво за утилитаристичка опредјељења.²¹

Смит је настојао економску теорију изградити на механицистичкој парадигми: економију упоређује с небеским тијелима који се крећу у складу с одређеним законима природе; поштивање тих закона резултираће економским напретком. Али, држава контролом економије нарушава те законе, тржиште се не развија, оно се пригушује. Пошто је успјех основни мотив економске дјелатности, онда је најефикаснија метода организовања економије «*laissez-faire*» идеја да све треба да иде својим током и да се људима допусти несметано дјеловање. Како је интерес у основи људског дјеловања, онда човјеку треба омогућити да удовољи себи, а удовољавањем самом себи удовољава и другима и то користи и другима: «Сваки појединац непрестано улаже све своје снаге да би пронашао најбољи начин да уложи капитал којим располаже. Тачно је да при том има у виду властиту корист, а не корист друштва. Но, настојање око властите користи природно, или боље нужно, воде га томе да предност даје улагању које је најбоље за друштво.»

20 J. Rifkin, *op. cit.*, str. 29, 32.

21 Ibidem, стр. 33.

Као што је познато, неколико једноставних стројева (полуга, клин, точак, осовина, котур и вијак) били су познати и људи су их користили хиљадама година готово на исти или сличан начин. Временом су постајали сложенији мада су, и поред развоја практичног знања, иновације на њима текле веома споро. Јер, ипак људи нису имали велика знања о ономе што су радили: чврсте навике и оскудно знање су темељи традиционалне хиљадугодишње производње.

Од XVII вијека ће Галилеј, Декарт и Њутн заједно са великим бројем других научника, такво незнање претворити у знање, тако да су људи коначно почели схватати *зашто* стројеви раде то што раде и *како* би се њихов рад могао побољшати да би се задовољиле људске потребе. Тако су се открића у механици развијала веома брзо и брзо су утицала на нова открића. Схватило се да се ефикасне и продуктивније стројеве могло направити само уз помоћ *енергије*, односно снажнијег и бољег извора енергије: угаљ и пара почели су покретати индустријску револуцију. Сада је сваки строј радио боље, иновирани су им дијелови прављени од чвршћих материјала (челика) за још бољи и ефикаснији рад. Приоритет у изради дијелова за механичке стројеве добила је производња нове врсте, каљеног челика у пећима загријаваним угљем и коксом. Иако се за челик знало још од доба Спартанаца који су га користили за израду најбољег оружја и оклопа, сада се он почео употребљавати за израду дијелова машинских постројења како би они били издржљивији и трајнији. Почели су производити више а да их се није морало мијењати. Сада је то већ дало замах бољој и обимнијој производњи предмета за тржиште.²²

Да би производња била још ефикаснија, продуктивнија и обимнија, било је неопходно још нешто учинити: *организовати* је на једном мјесту и *подијелити послове* у њој. Зато се сматра да је најважнији механички изум XVIII вијека била – *фабрика* као велики строј који је повезивао људе и механичке елементе како би се добила количина роба која је до тада била незамислива.

У 1776. години Адам Смит објављује своје дјело *Богатство народа* у којем износи теорију према којој *надметање* и

22 C. Van Doren, *op. cit.*, стр. 207-208.

конкуренција за богатство међу људима доводи до *напретка друштва*. У основи тог функционалног система налази однос између понуде и потражње који представљају „невидљиву руку“ тржишног механизма.

У својој теорији Смит полази од основне тврдње да располажемо *нагоном* за стварањем богатства и да тај нагон, заједно са тржиштем и подјелом рада који се остварују кроз трговинску размјену, представљају друштвену машину сталног економског *развоја*. Смит је у својој књизи одушевљено писао о великој *продуктивности* мале фабрике шпенадли која се темељила на – *подјели рада*. „Један човјек извлачи жицу, други је равна, трећи сијече, четврти шиљи, пети бруси при врху за главицу. За израду главице потребне су двије или три посебне операције. Ставити главицу на иглу је посао за себе, причврстити је још један, а ставити их у омотач чак је посебан занат... Видио сам малу мануфактуру такве врсте у којој је било запослено само десеторо људи, гдје су неки због тога радили двије или три посебне операције. Али премда су били сиромашни, и стога лоше опремљени нужним стројевима, могли су, кад би се потрудили, заједно у а једном дану начинити пет и пол килограма шпенадли. У пола килограма има нешто више од четири хиљаде шпенадли средње величине. Тих десет особа, стога, може заједно у једном дану начинити нешто више од четрдесет осам хиљада шпенадли... Али да су радили сваки за себе и независно један о другом... сваки од њих не би могао направити двадесет, можда чак ни једну шпенадлу дневно...“ За Смита је таква нова врста стројева, фабрика, могла производити много производа и бити извор „општег благостања“. А може то бити само зато што је *рад* – *подијељен*. Управо, *подјела рада* не само у једној фабрици, него и унутар народа и изнад народа представља извор тог новог богатства. На примјеру производње капута Смит каже: „Погледајте одјећу најобичнијег занатлије или сељака у цивилизованој и напредној земљи и видјећете да је број људи искориштен у прибављању таквог производа, који чини тек мали дио индустрије, врло велик. Вунени капут, на примјер, који покрива сељака, колико год био храпав и груб, производ је заједничког рада великог мноштва радника. Овчар, човјек који сортира вуну, чешљач, човјек који боји вуну, дрљач, прелац, ткалац, пуњач, кројач те многи други, сви

морају удружити своје посебне вјештине како би зготовили чак и тај припрост производ. Колико се, усто, трговаца и превозника мора засполити...колико још трговања и пловидбе...колико градитеља бродова, морнара, израђивача једара, ужа-ра...“ Принцип подјеле рада није откривен у XVIII вијеку, већ знатно раније. Али, оно што је ново јесте *практична примјена* тог принципа у производњи како би се производња предмета знатно проширила и увећала и постала ефикаснијом и продуктивнијом.²³

Поред поменутих теоретичара који су својим теоријским и методским концептима омогућили формирање модерног погледа на свијет и његовог механицистичког модела живота, поменимо укратко још један велики духовни правац који је, такође, допринио да се *Модерна* формира, а то је – *просвјетитељство* које је духовни наставак рационалистичке филозофије. Просвјетитељство одбацује предрасуде истичући значај ауторитета *знања*. Његове присталице су сматрале да је у знању садржана надмоћ, а да надмоћ поробљава. Људи од природе желе научити управо то како је треба промијенити да би се завладало и њом, али и људима, и ништа друго и не важи. Зато се просвјетитељство према стварима односи као диктатор према људима јер их признаје само манипулисањем. Инструментализација ума представља умствену, рационалну моћ практичног владања људима и природом.²⁴

Познати мото *просвјетитељства* “усуди се да знаш” (*Sapere aude*) значио је то да је неопходно “вјеровати свом знању”, тј. уопште *знању*, и зато је постао потицај за настајања и постугнућа модерног човјека.²⁵ Веома брзо се просвјетитељски покрет претворио у снажан антитеолошки и антиметафизички покрет. «Велики људи који су у Француској просвјећивали духове за предстојећу револуцију, били су и сами револуционарни. Они нису признавали никакав спољни ауторитет, ма које врсте био. Религија, схватање природе, друштво, државни поредак, све је било подвргнуто најбеспштеднијој критици; све је требало или да оправда свој оп-

23 Ibidem, стр. 208-209.

24 М. Horkhajmer, Т. Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, “Veselin Masleša“, Сарајево, 1974, стр. 18.

25 Е. From, *Човјек за себе*, Naprijed, Zagreb, 1977, стр. 14.

станак пред судом разума, или да се одрекне опстанка. Мисаони разум постао је једино мјерило које се примјењивало на све... Сви дотадашњи друштвени и државни облици, сви од старине наслијеђени појмови бачени су као неразумни у ропотарницу; свијет се дотле руководио само предрасудама; све прошло заслужује само сажаљење и презирање. Сад је тек настало свјетло, царство ума; празновјерицу, неправду, привилегију и угњетавање треба одсада да потисну вјечита истина, вјечита правда, природна једнакост и неotuђива човјекова права.»²⁶

Под утицајем просвјетитељства и механицистичког погледа на свијет, метафизичке спекулације су биле осуђене на нестанак, *култ науке* је постао општи, а *методе природног истраживања* су сада требале да постану универзално примјенљиве и да чак обухвате и анализу друштвених појава (што је касније био и мотив настанка *социологије* као науке о друштву).

Тако се наша епоха развијала управо под утицајем науке, технологије и рационалне мисли, чији су извори у седамнаестовјековној и осамнаестовјековној Европи. Западну индустријску културу уобличио је просвјетитељство – текстови оних мислилаца који су се супроставили утицају религије и догме и били ријешени да их замијене једним промишљеним приступом практичном животу. Филозофи просвјетитељства заступали су једно једноставно, али очигледно веома сложено начело: што смо више у стању да рационално појмимо свијет и себе саме, то ћемо више бити у стању да историју уобличавамо према сопственим интересима и потребама. У том смислу се морамо ослободити навика и предрасуда из прошлости како бисмо могли да контролишемо будућност.²⁷

Просвјетитељи су опчињени убрзањем, динамиком, кретањем ка задатим циљем Универзалног ослобођења. Нису били свјесни да тај исти пут води поробљавању човјека и његовом *одвајању од природе*, а тиме и до – *еколошких проблема и еколошке кризе*. „Људи који су створили механичку

26 К. Маркс, Ф. Енгелс, *Изабрана дела*, т. I-II, Култура, Београд, 1950, стр. 112-113.

27 E. Gidens, *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Stubovi kulture, Beograd, 2005, str 29.

слику свијета предвидјели су многе стварне изуме у открића и страствено жељели да се они остваре. Али чак ни спекулативно нису могли наслутити обесхрабрујући друштвени исход својих настојања. Непосредни учинак новог мишљења и поставки лишених емоција био је привремено врло повољан, јер је охладил прегријану атмосферу теолошких расправа која је преостала од реформације и протуреформације.²⁸

Од XIX вијека су оне снаге што су водиле „цивилизацију“ почеле снажније развијати јачање централне државе, бирократије и обавезне војне службе, те су региментација индустријског система, финансијске шпекулације, ширење империјализма и злоупотреба ропства - негативне појаве које су у људском духу романтични нови свијет потиснуле механичким Новим свијетом. Сада се појавио нови бог и нова религија који су опсједнули људски ум из којег се развила механичка слика свијета. Потискујући *романтичну* и *органичку слику свијета*, нова *механичка слика* је са својом науком и изумима, као и њиховом технолошком примјеном а према мјери строја, потискивала свијет природе. „Та идеологија довела је примат денатурираном и дехуманизираном околишу, у којем је нови технолошки комплекс могао цвати а да га не спутавају никакви људски интереси и вриједности, осим ових саме технологије. Велики дио људског рода и пребрзо ће дословце заборавити да је икад постојао неки други околиш или неки алтернативни начин живљења.“²⁹

Захваљујући теоријским гледиштима рационалистичких мислилаца, између механицистичке парадигме и модерног схватања науке и технике постоји једна каузално-генетичка веза о чему веома илустративно пише Рифкин: «Прво, у свијету постоји прецизан математички поредак који се може извести из посматрања кретања небеских тијела. На срећу, овдје на Земљи већина ствари је на примитивном нивоу и налази се у хаотичном и збрканом стању. Зато их треба преуредити да би се у свијет унио исти ред какав, чини се, постоји у осталом космосу. При том се јавља питање: како најбоље уредити природну градњу да би се одржала иста врста реда који постоји у свемиру? Претпоставља се да је одговор у то-

28 L. Mumford, *op. cit.*, t-II, str. 69.

29 Ibidem, стр. 27-28.

ме да се за преуређивање природе употребе научни принципи механике на начин који најбоље унапређује материјалне човјекове интересе. Логичан закључак те величанствене нове парадигме био је једноставан: *што више гомиламо материјалних добара, то ће свијет постати уређенијим*. Прогрес је, дакле, гомилање све већег материјалног обиља, што ће, како се претпоставља, имати за посљедицу све сређенији свијет. Наука и технологија су средства којима се тај задатак постиже. То је, најсажетије речено, основна практична претпоставка механицистичког погледа на свијет... Ето, тако је изгледала идеја о прогресу у механицистичкој ери. Сведен на своју најобичнију апстракцију, прогрес је виђен као прогрес којим су људи зауздавали 'лошије уређен' свијет природе да би створили уређенији умјетни околиш. Или, другим ријечима, прогрес ствара већу вриједност у природи од оне што је она има у свом првобитном стању. У том контексту, наука је методологија помоћу које људи уче законе природе да би је могли подвргнути својим чврстим правилима и прописима. Техника је, пак, примјена тих правила на појединачне случајеве, са сврхом да се дијелови природног процеса претворе у корисне облике више вриједности, структуре и реда у природном стању. Механицистички поглед на свијет, свјетоназор математике, науке, технологије, материјализма и прогреса, свјетоназор који присваја право да објашњава свијет у којем живимо, почиње губити своју виталност, јер се енергетска подлога на којој је никнуо ближи смрти.»³⁰

Треба напоменути да је због својих достигнућа механичка слика свијета била прихватљива. Али, она је собом носила и слабости – избацила је човјека и занемарила постојање сложене стварности организма што је била посљедица недостатка свијести о еколошкој сложености свијета. Тако је механизована слика свијета, која је избацила унутрашњу, субјективну и духовну страну људског бића и човјековог постојања, израсла „на човјеков рачун и на његову трајну штету.“³¹

Иако је механицистичка парадигма давала снажан полицај за разарајуће дјеловање на природну околину, ипак је у

30 J. Rifkin, *op. cit.*, str. 34-35.

31 L. Mumford, *op. cit.*, str. 70, 79.

периоду од XVII па до XIX вијека однос према природи био различит.

У схватању природе у раном Новом вијеку се истичу два комплементарна обрасца: слика опале природе, и представа о хармоничној, уравнотеженој природи.

У елитној култури XVII вијека доминира слика *опале природе*. Овдје се природа схвата као „израз једне активне воље која ствара поредак“. Као „марионета“ природа „виси о концима које Творац држи у рукама“ и зато је она крхка, слаба и угрожена распадом и човјек је „непресталним поправљањем може успоравати, али не може заувек задржати.“ А, с обзиром да је природа „шкрта и јогунаста, човек радом и напором мора отимати од ње средства за живот“. Као такво „опасно мјесто“, природу „треба подвргнути владавини и обликовању“ и зато је „смемо без устручавања искоришћавати, преобликовати, мучити је и експериментално истраживати, јер она је пука пасивна грађа.“³²

Друго гледиште говори о „*хармоничној природи*“ које ће доминирати у XVIII вијеку. Ово гледиште посматра природу према слици њеног творца и зато је она лијепа, хармонична, уравнотежена и усмјерена на човјекову корист. Како ју је творац направио као савршену машину која се трајно може „одржавати а да Бог не мора да се непрестано уплиће“ и „ако су се у реалној природи, рецимо у пејзажу, у заједницама биљака и животиња или у комплексној структури организама могли очитати предикати њеног творца, онда изучавање природе нуди посебан прилаз Богу“. Тако ће „књига откровења“ бити замијењена „књигом природе“, а теолошки приступ природи ће бити замијењен природнонаучним приступом (ботаничким, прије свега). С друге стране, на мјесто „дворског“ начела разумске контроле и потчињавања природе, доћи ће „грађанско“ начело „природности“ и спонтане саморегулације, јер природно стање се не доживљава више као стање свирепости и оскудице, већ „унутрашње хармоније, обиља и лепоте.“³³

32 R. P. Ziferle, "Priroda/okolina – Novi vek", u: *Istorija evropskog mentaliteta: glavne teme o pojedinačnim prikazima* (prir. P. Dincelbaher), Službeni glasnik - Beograd, CID – Podgorica, 2009. str. 482.

33 Ibidem, стр. 483-484.

У XIX вијеку долази до „рашчлањивања и диференцирања слике о природи.“ И у овом периоду се „образац хармоничне природе“ повезује са другим обрасцима, а посебно са природом као „радикалном субјективношћу“ што ће, рецимо, представљати идентитетну и менталитетну основу еколошке и правне мисли о заштити животиња, мисли која је била непозната претходним епохама. Такође, природа постаје и „политички борбени појам“ у оквиру којег ће ограничени природни ресурси морати „поставити границу социјалном и политичком напретку у смислу бескрајне привреде“ на што је још упозоравао и Малтус.

У касном XIX вијеку се амбивалентни однос према природи огледа у, с једне стране, „заклињању у напредак по природним законима“ а, с друге стране, у стријепњи „да се природа креће наниже“ нашта нас упозорава став о ентропији и „топотној смрти свемира“.

Развој индустријализације, урбанизације и модернизације ће још снажније развити субјективну перцепцију природе. Убрзане промјене пејзажа и девастирање природне околине развиће жалбе и протесте „због естетског пустошења предјела“ чиме су захтјеви за заштиту природе довели до појаве *нових друштвених покрета* који су „спас тражили у изласку из заједнице, у сеоској комуни, у насељавању, у вегетаријанству, у култури наог тијела и у окретању ка ономе што је елементарно“. Тако ће се од раног XX вијека мање области природе ставити под *заштиту закона*, али оно што је требало да се заштити већ је убрзано и неповратно нестајало. Тако, „после теогене природне кризе у Апокалипси и физиогене кризе у ентропији сада је антропогена природна криза индустријског система доспела под нишан“. Иако је на крају XX вијека природа изгледала велика, ипак се схватило да се она може разорити неспретним руковањем. Нови друштвени покрети су истицали да је успостављање „мира са природом“ значајан „легитимни задатак државе“ те су, стога, државе оснивале министарства за заштиту околине, али проблем није ријешен. И даље је остала снажно присутна стријепња да еколошку кризу као кризу околине „неће моћи бити могуће избјећи на дужи рок“. Јер, демографска експлозија, разарање природне околине и све већи и израженији недостатак ресурса у први план су ставили – захтјев „за новом

конструкцијом природе“. А то, опет, имплицира крах културе *Модерне* и промјену постојећег менталитета и успостављање квалитативно другачијег менталитета и идентитета – *холистичке и биоетичке културе*.

Закључак

Модерна, модерни поглед на свијет и њихова механицистичка парадигма (чији су само спољни и видљиви израз индустријализација и урбанизација) довели су до енормних еколошких проблема и деструктивне еколошке кризе. Они су „произвођачи“ и генератори појаве и развоја еколошких проблема и еколошке кризе које имамо.

Филозофи просвјетитељства су мислили да је посједовање моћи безопасно па је и Маркс истицао да „људска бића себи праве једино оне проблеме које могу да ријеше“. Међутим, постоје и они који сматрају да се са индустријом, урбанизмом и модернизацијом развија нова моћ која је потпуно деструктивна јер доводи до стварања читавог низа проблема укључујући и еколошке проблеме и еколошку кризу. Ова расправа између *оптимиста* и *песимиста* још увијек траје. Доиста, технолошке иновације се стално развијају у човјековој жељи да се ослободи зависност од фосилних горива како би се умањили еколошки проблеми. Што ће се десити: ново мрачно доба или ново доба просвијећености? Или мјешавина оба та доба? Ова трећа могућност је највјероватнија и у таквој ситуацији се мора гајити нада да ће ипак „превагнути страна доба просвијећености.“³⁴

Али, до тада су ствари сасвим другачије, што показују и постојећи *еколошки проблеми* и *еколошка криза*. У *индустријском периоду* човјек се није успио прилагодити природи него, у складу са концептом *Модерне* и механицистичке парадигме, природу покораво, инструментализовао, експлоатисао и уништавао. Индустријско друштво није регенеративно већ „*дегенеративно друштво*“ које доводи до еколошких проблема и еколошке кризе.

34 E. Gidens, *Klimatske promene i politika*, Clio, Beograd, 2010, str. 270, 273.

Irina Kovacevic

*MODERN VIEW OF THE WORLD,
MECHANIC PARADIGM
AND ECOLOGIC CRISIS*

Summary

Modern, modern view of the world and their mechanic paradigm (whose only external and visible expression of industrialization and urbanization) have lead to enormous ecological problems and destructive ecological crisis. They have produced and accelerated occurrences related to ecologic problems and the ecologic crisis.

Theoreticians of the modern have based a perspective of the world which has practically and productively increased consumption, volume of material goods and services, shortened the working day and increased leisure, lifted the life standard of millions of people, but it did not manage to increase the quality of life and remove the ecological problems and ecological crisis.

In this work we have indicated the significance of the theme as a subject of research in the scientific and social sense, because ecological problems are a product of mechanistic paradigm and its culture (Modern) as one model of life which will in the future create even more ecological problems and an even bigger ecological crisis. That is why we believe that it is necessary to indicate the significance of a different paradigm (holistic, bioethic and bio-ecological) which would secure a greater quality of life and sustainability of development of present and future generations. Dominant Copernican way of thinking must be replaced by an anti-Copernican way of thinking, Modern – by Anti-modern, a mechanistic paradigm - by a holistic, bioethic and bio-ecological paradigm.

Key words: modern view of the world, mechanic paradigm, ecologic crisis

ЛИТЕРАТУРА

- Bekon F., *Novi organon*, Naprijed, Zagreb, 1964.
- Деспотовић Љ., *Еколошка парадигма: прилози заснивању политичке екологије*, Стилос, Нови Сад, 2002.
- Džejms P, Torp N., *Drevna otkrića*, Narodna knjiga Alfa, Beograd, 2002.
- From E., *Čovjek za sebe*, Naprijed, Zagreb, 1977.
- Gidens E., *Klimatske promene i politika*, Clio, Beograd, 2010.
- Gidens E., *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Stubovi kulture, Beograd, 2005.
- Horkhajmer M., Adorno T., *Dijalektika prosvjetiteljstva*, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1974.
- Istorija evropskog mentaliteta: glavne teme o pojedinačnim prikazima (prir. P. Dincelbaher)*, Službeni glasnik - Beograd, CID – Podgorica, 2009.
- Jevtić B., *Društvena alternativa: teorija naučno-tehnološkog razvoja*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
- Kangrga M., *Spekulacija i filozofija od Fichtea do Marxa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Klein N., *Doktrina šoka: uspon kapitalizma katastrofe*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 2008.
- Маркс К., Енгелс Ф., *Изabrана дела*, т. I-II, Култура, Београд, 1950.
- Milosavljević Lj., *Pod/sticanje slobode: novovekovna misao o društvu*, Filozofski fakultet, Niš, 2008.
- Mumford L., *Mit o mašini: Pentagon moći*, т. I-II, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1986.
- Radivojević R., *Sociologija nauke*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 1997.
- Rifkin J., *Posustajanje budućnosti*, Naprijed, Zagreb, 1986.
- Tadić Lj., *Filozofija prava*, Naprijed, Zagreb, 1983.
- Van Doren C., *Povijest znanja: prošlost, sadašnjost i budućnost*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005.
- Walker C. R., *Moderna tehnologija i civilizacija: uvod u ljudske probleme u doba strojeva*, Naprijed, Zagreb, 1968.

Овај рад је примљен 7. фебруар 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. априла 2012. године.

ПРИКАЗИ

Слободан Јанковић

КОРПОРАТИВНА НОСТАЛГИЈА 177-181

Јово Марковић

ДИПЛОМАТИЈА И ШАХ – НИ
КОНФРОНТАЦИЈА НИ КАПИТУЛАЦИЈА..... 182-187

ПРИКАЗИ

УДК 316.7(049.3)

*Слободан Јанковић**

КОРПОРАТИВНА НОСТАЛГИЈА

Александар Гајић,
Корпоративна
носталгија, Службени
гласник, Београд 2011.

Добро се сећам очевог поуч-
ка о писању. Разговор и разумљив
текст разликује само начин обра-

ћања. У преношењу дијалога на папир, подразумева се замишљеног, лежи тајна доброг писанија. Године ме многе деле од основне школе али наук је и даље валидан. Умовање, страствено и заводљиво али не и (о)лако читан текст, одликују писање Александра Саше Гајића. И не само то. Садржајно богата збирка есеја (укупно 26) представља одгонетање знакова, порука и чини масовне културе у њеним бројним изразима: филму, који за разлику од књиге отупљује и маштасто визуелни аспект човека, књизи као симболу, спорту као представи, манипулисању национализмом у политичкој игри, стрипу као маркеру стања друштва, серији која често и интензивније од филма опија и утиче на примаоца и преживача аудиовизуелног садржаја, квизовском инстант знању и згодитку. Ако неко очекује питање и сваком разумљив текст разочараће се. Борба са порукама на нивоу (под)свесног и несвесног и жеља да се проникне у понорна значења шљаштећих симбола што нас окружују има висок али и горљиво примамљив стил. Откривање одгонетања и разоткривки захтева подједнако

* Истраживач-сарадник у Институту за међународну политику и привреду, Београд.

аутору, или не много мање, пасионираног читаоца, који се три пута враћа на исту реченицу не би ли проникнуо у још једну наслугу текстуалног записа. Румор света слике и жамора, Гајић види и чује али загледа и даље и више у две надлазеће епохе. Црвоточни, надлазећи симулакрум апсолута нам следи након садашњег прелазног (пост) периода (нпр. стр. 142). Умножавању симбола па њиховом уједначавању у привидном синкретистичком јединству, према аутору, а како верује стотине милиона, следује ускрсни хоризонт — крај историје и времена — есхатон (стр. 256).

Покретне и непокретне слике, са и без тона, црно-беле или шарене, речи згуснуте на папиру али и униформисано удресирани вентил (спорт као забава и представа, квиз као лажни излаз из материјалног очаја и друштвене изолованости) предмет су тумачења и читавања значења у овој књизи. Има доста оних, средњег, и других мудријег доба, који памте филмског критичара Ранка Мунитића. Сећам се његовог интервјуа од пре барем две деценије. Меморизовао сам део његове приче о разговору са шведским филмским ствараоцем Ингмаром Бергманом. Осмишљавао је Мунитић вишезначне ћутљиве пасаже у појединим делима знаменитог аутора. Бергман га је са слушао и рекао му: „Знате, у Швед-

ској поред мора, на јесен и у зиму дува заглушујући ветар. Када људи шетају обалом при таквом хучању, разговор је немогућ. Отуда те неме сцене, то је све.” Може бити да Гајић, али често и многи други, читавају више смисла и умножавају га тамо где га толико и нема. Пример за то је надахнута вивисекција популарности Толкинових „Господара прстенова”. Тако Гајић разуме „Једини религиозни моменат у роману(...) као путовање бродом из западних лука, синкретички мешајући нордијску паганску традицију, мит о ‘новом свету’ и меркантилистичке обичаје англосаксонске цивилизације.” (стр. 21) Чини нам се да је овде меркантилизам — економска протекционистичка политика усмерена на повећање суфицита у спољној трговини — ван контекста а питање је има ли места и ‘новом свету’. На истој страни је ново умножавање, овога пута у виду придавања већег значаја када др Гајић тврди „(...)Толкиново дело је постало мит друштва који обликује перцепцију модерног западњака...” Аутор је свој закључак поткрепио чињеницама али све то заједно не уверава да су „Господари прстенова” заиста постали мит постмодерног Запада. Толкин је, истина, желео да створи нови мит, али за Енглеску. Он је заједно са пријатељем и колегом Џеком Луисом (C. S. Lewis, аутор *Хроника Нарније*) проучавао ми-

тове и митопоетику.¹ Али од жеље до успеха више је корака.

На страну учтивање, таблоидизирана култура у све више боја и ефеката запљускује човека данашњице попут стоголаве аждаје. Овој немани Гајић приступа као капетан Џон Пиплфокс звани звоно (из истоимене радио драме Душка Радовића) седмоглавој звери. Не подцењује је али је и исмева. Тако у огледу о туризму иронично примећује „Никада Јапанима, као бројном острвском народу, није пало на памет да узму у руке фото-апарат и крену на туристичке руте док нису прошли 'третман' нуклеарне радијације, окупације и вестернизације" (стр. 109). Или када Ала Гора, зеленог политичара, мултимилионера који живи у вили карингтонки назива „новорођени еколога" (стр. 153).

Корпоративна носталгија је позив на путовање у 26 станица (26 огледа) по линији „истинитости и аутентичности." „Млакост и медиокритетство систематски се подучава да се инстинктивно кло-ни свега онога што доводи у питање исправност њихове друштвене адаптираности и подобности конформистичке већине..."² Зато

„носиоци(ма) истинских вредности... овосветска логика... готово редовно, и мимо њихових жеља и деловања, додељује улогу прогоњених и оклеветаних".³ Овај пут није толико по мору хоризонталном, мада се морским узгред бави у огледима о туризму (107-120, *Лажни рај корпоративног света*), Острву, Моби Ладену и у тематизирању Корто Малтезеа. Његова потрага иде даље, путем низина и висина смисла појавности корпоративног света. След огледа кохерентан је јер последњи од њих, *Острво дана сутрашњег* (244-257) најављује најексплицитније епоху која тек треба да уследи после свеопште дезинтеграције садашњег поретка.

Ко није равнодушан према филмском и стрип херојима из младости или средњег доба Супермену, Џемс Бонду или Индијани Џонсу; ко је радо пратио *Квискотеку* или *Милионера*; они који су приметили кечере; презиру или воле Горана Бреговића и Евровизију; промишљају и размишљају повест људску; беже од вести о Ал Каиди и светском тероризму или их упијају; воле фудбал али не разумеју вандализам на и око стадиона; сви они који као и аутор приказа воле море; читаоци или гледаоци Господара прстено-

1 Jason Boffetti, "Tolkien's Catholic Imagination", Catholic Culture Org, Интернет, <http://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?id=4154&CFID=108881945&CFTOKEN=56525516>, скинуто: 05/12/2011.

2 „Прогоњени и прогониоци",

у: Александар Гајић, *Корпоративна носталгија*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 184

3 Исто, стр. 188.

ва; озбиљни мудријаши и они који то нису, могу наћи нешто за себе у Гајићевим освртима на корпоративну митологију и свет који нам креирају нетранспарентне силе великих корпорација, корумпираних политичара и финансијских магова.

Гајићеви увиди о свету у фази поодмаклог полураспада, са све уводним „Шта је то корпоративна носталгија?” (стр. 7-12) јесу важни и за разумевање међународних односа јер указују како елите кроз поп-културу и културну политику уопште, утичу на креирање јавног мњења. Гајић не именује елите али указује, попут Мише Ђурковића (*Слика, звук и моћ – Огледи из поп-политике*, Београд 2009.) на контролу маса кроз индустрију забаве и све оне садржаје којима је савремени човек, првенствено у западном и западизованом друштву, окружен у слободно време. За разлику од Ђурковића, (иначе рецензента књиге уз др Слободана Владушића) који минуциозно испитује политичке поруке у цртаћима, серијама, музици и сличном, Гајић користи номиналну тему огледа да би указао на цивилизацијске токове и промоцију општег (морално-вредносног понајпре) релативитета. Он то чини како би читаоца пренуо из хипнотисаног битисања и указао му на дубинске садржаје света који се на наше очи растаче. У Србији у којој, како Љубомир Кљакић запажа „критика корпоративног поретка

“новог света” уопште и не постоји,⁴ Гајић је уз Ђурковића, Кљакића и неколицину других као *глас вапијућег у пустињи*.

Огледи Саше Гајића су важни и за историју цивилизације јер се често баве историјатом одређене идеје или појаве (роман, интелектуалац, политички прогони, квиз, музички фестивали, олимпијада) али и демаскирањем злоупотребе интерпретације историјских догађаја (*Битка код Термопила или филмски сукоб цивилизација*, стр. 46-52). Приказивање дуплог дна „неких од најутицајнијих културних феномена данашњице”⁵ умногоме је пут по свету западном, свету у коме као у „Господару прстенова”, сунце излази на западу. То је онај Запад чији један од идеолога, Питер Дракер, још 1992. на Фукујамином фону каже „више нема ‘Западне’ историје или, у суштини, ‘Западне’ цивилизације. Постоји само историја света и светска цивилизација — само што су и једна и друга ‘позападначене’.”⁶

Разумљиво је да се, бавећи се Западом који тежи да постане једина (и последња) цивилизација

4 Љубомир Кљакић, „Криза“, *Национални интерес*, бр. 1/2010, год VI, vol. 7, Београд, 2009, стр. 205-239.

5 Како примећује Слободан Владушић на корицама књиге.

6 Peter F. Drucker, *Postkapitalističko društvo*, Beograd, 1995, str. 8.

или како Зиновјев каже глобални човечник, Гајић подоста осврће на Америку.⁷ Огледи *Крај Републике, Рођење империје* и *Моби Ладен* (у низу стр. 189-216), поред приказивања серије *Рим*, обраћања Лукасовој идеји у *Рату звезда* и синтези прогона немани у роману *Моби Дик*у и у виртуелној и физичкој стварности, Бин Ладена, баве се контекстом и наличјем дешавања у којима се ови савремени културни и политички садржаји митологизују и преобликују за масовну употребу. Аутор бритко примећује „У кључним историјским моментима 'лов на немани' представљао је главни покретач америчког интервенционизма." Он политици америчких елита с разлогом додаје самоопажане капетана Ахава „Сва су моја средства здрава, мој повод и циљ су луди," (стр. 210).

Претпоследњи есеј о лутању езотеричног и све бљећег и релативнијег Корта Малтезеа, „Одисеја без циља", одличан је приказ пост-модерног човека носталгичног за неким бољим, једноставнијим и јуначкијим светом, са потребом „путовања у само биће." (стр. 243). Упркос томе, Корто нажалост бира пут левог разбојника и завршава у претпотопској земљи

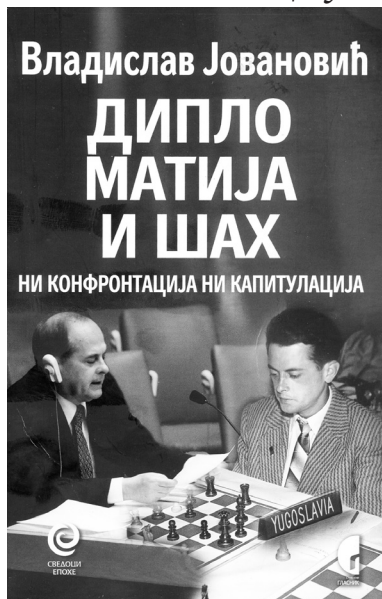
греха, цивилизацији Му. Тој благој меланхолији огледа о Карту, следи последњи есеј, поводом серијала „Изгубљени" који врви од оптимизма. Он у поруци ове јако популарне серије која је емитована у шест сезона и била једна од најгледанијих у многим земљама света па и у Србији, опажа „искорак напред" из постмодерне". Види и закључује да њена порука „реконституише хришћанско учење о Промислу као вишем смислу... који усмерава догађања у вишедимензионалној стварности ка својој циљу и испуњењу, есхатону. 'Авај, есеј је писан пре него што је аутор видео последњу епизоду. Њен крај, у коме гледаоци сазнају да су све пустоловине, појавне и унутрашње, само дешавања у моменту смрти јер су сви актери страдали у паду авиону пре почетка радње, био би за нијансу богатији. Есхатон, коначница историје тако у овој серији јесте моменат после смрти (цивилизације) када, како и серија најављује, а Гајић примећује, долази до испуњења „не само у општесветском већ и сваком личном, појединачном случају" (стр. 256).

⁷ Александар Зиновјев, *Велика прекретница - критика западне хегемоније*, Београд, 1999, стр. 94.

УДК 327(497.11)“1991/2010”(049.3)

*Јово Марковић**

ДИПЛОМАТИЈА И ШАХ – НИ КОНФРОНТАЦИЈА НИ КАПИТУЛАЦИЈА

Приказ књиге Влади-
слава Јовановића *Ди-
пломатија и шах – ни
конфронтација ни ка-
питулација*, Службени
гласник, 2011, Београд

Терор, дипломатија и шаховско стваралаштво

Историја дипломатије досеже у далеку прошлост исто колико и историја међународних односа. Мада ни данас међу теоретичарима међународних односа не постоји потпуна сагласност по питању односа спољне политике и дипломатије, несумњиво је да је савремена дипломатија један од најзначајнијих фактора и инструмената спољне политике сваке модерне државе. Као резултат развоја међународних односа, стварања нових, проширивања и мењања делатности старих међународних организација, општег развоја науке, великих технолошких и техничких иновација, од изразито репрезентативне и представничке улоге у прошлости попримила је потпуно нове садржаје и карактеристике. Нажалост, савремена стварност и актуелни међународни односи од ње захтевају да уместо да буде у функцији очувања светског мира и безбедности све чешће буде инструмент агресије империјалних интереса и циљева, посебно манипулације и обмане светског јавног мњења како би се прикрила и оправдала суштина такве политике.

Књига *Дипломатија и шах – ни конфронтација ни капитулација* аутора Владислава Јова-

* Политиколог, Београд

новића садржи његова најзначајнија јавна иступања у претходној деценији и један дужи интервју с почетка деведесетих година двадесетог века. Иступања су дата у облику интервјуа, излагања са округлих столова и симпозијума, новинских чланака, приказа књига других аутора и ауторских прилога појединим зборницима. Тематски гледано, ова иступања и прилози најчешће нису у непосредној вези иако се, између осталог, односе се на југословенску кризу крајем прошлог века, хашки трибунал, на савремену Србију и текуће међународне односе, на Косово и Метохију и Србију, српско-руске односе, Србију и Европску унију, Србију и НАТО, право и нови светски поредак, сећања на филозофа Михаила Марковића, рецензију књиге *Травестија – суђење Слободану Милошевићу и корумпираност међународног правосуђа* аутора Џона Лафланда, рецензију књиге *Мирис пролећа 1999.* аутора Љубише Ђидића, прилог за књигу *Гарашанин – сусрети и виђења*, излагање о књизи академика Драгољуба Р. Живојиновића *У потрази за заштитником – студије о српско-америчким везама 1878-1920.* и друго.

Књига посебно добија у значају када се зна да је аутор Владислав Јовановић провео више од 40 година у дипломатској служби као дипломата од каријере.

Није само службовао више пута у иностранству (Брисел, Анкара, Лондон, Њујорк) већ је и обављао значајне послове у Министарству спољних послова. Био је амбасадор у Турској и шеф мисије СРЈ при УН у Њујорку. Предводио је неколико експертских делегација на састанцима КЕБС (Копенхаген и Женева) и на Конференцији о смањењу конвенционалног наоружања (Беч), као и делегацију СРЈ на IX самиту несврстаних земаља у Џакарти, Индонезија, 1992. године. Био је министар иностраних послова Републике Србије и два пута министар иностраних послова СР Југославије. У свом публицистичком и књижевном раду објавио је следеће књиге: *Рат који се могао избећи*, роман *Сестра* и три збирке поезије. Носилац је више страних одликовања, укључујући и француски Орден команданта Легије части.

С обзиром на разноврсност, сложеност и значај тематских области које су у књизи представљене тешко је у потпуности објективно на малом простору приказа, чак и само феноменолошки обухватити целину Јовановићевог дела. Стога је, применом компаративне методе и квалитативне анализе садржаја, упутно издвојити и осврнути се само оне аспекте књиге који, не само по мome већ по ауторовим схватањима

и критеријумима, имају средишње место и значај.

Србија и Косово и Метохија

Космет је, примећује аутор, чак и за оне који су признали његову једнострано проглашену независност државно и национално питање Србије број један, јер да то није тако зашто би се САД и њени западни савезници толико упињали да власт у Србији наведу на серију привидно малих уступака и концесија које на крају треба да имају очекивани резултат. Косово и Метохија није само државно и национално питање Србије број један већ је од посебног геостратегијског значаја за западни део међународне заједнице, у складу са познатим слоганом „ко влада косметским платоом влада Балканом, а ко влада Балканом повећава изгледе и да овлада каспијским простором“. Због свог изузетног стратегијског положаја он је одувек био мета разним освајачима, почев од византијских царева, преко отоманских султана и аустроугарских монарха, до наших планетарних господара САД, НАТО и ЕУ.

Злокобно отимање Космета Дамокловим мачем прети даљом дезинтеграцијом српских државних и националних простора. Не само због тога очување државне територије у њеним уставним границама морало би да предста-

вља приоритет сваке одговорне државне власти, па и српске. Јавно истицање да је основно стратегијско питање државе питање учлањења Србије у ЕУ и повратак Космета у уставно-правни поредак Србије и очување суверенитета и интегритета државе се стављају на друго место. Више пута официјелно истицани став да Србија никада неће признати независност своје јужне покрајине губи у уверљивости и значају и складу са оним како се стварно политички делује и понаша, а ако се у будућности стварно догоди апсурд да и Србија и Косово постану чланови ЕУ, овај формално-правно непоколебљив став изгубиће и свој смисао и свој циљ.

Право и Нови светски поредак

По логици ствари и универзалности циљева, закључује Владислав Јовановић, право и нови светски поредак требало би да су синоними, а они у својој стварној суштини не само да нису у прижељкиваној хармонији већ се налазе у потпуном моралном и филозофском нескладу и сукобу. Нови светски поредак је веома брзо показао своје право лице не као уобличени праведан и демократски поредак већ само као нови оквир који најразвијеније земље на челу са САД желе да искористе за наметање свету својих вредности и интереса. При томе

се глобализација као историјски закономалан процес економског, финансијског, информатичког и технолошког повезивања држава и појединаца користи и злоупотребава за пропагирање и намећање доктрине и идеологије глобализма.

Глобализација је позитиван друштвени процес и као таква води зближавању људи и народа, генерално узев, бољем животу, док је глобализам је по мишљењу аутора књиге само друго име за нови тоталитаризам, хегемонизам и неоколонијализам. Не доводе се у питање само многа основна права и слободе човека већ и основна права држава чланица Уједињених нација, посебно принципи суверенитета и независности, не само политички већ често и дословно физички. Највећа слабост Новог светског поретка је у демонстрацији силе и моћи којима се супротставља тежњи и тенденцијама ка мултиполарности као природном облику глобалне равнотеже.

Српско-руски односи

Везе између Србије и Русије карактерише „етничка сродност, духовна блискост, језичка сличност и историјска упућеност“, каже аутор Владислав Јовановић. Те везе и односи су издржале сва искушења времена и постале трајне и нераскидиве. Србија је у Русији

увек имала важан ослонац на путу ослобађања од турског ропства и све до данас у очувању њене новостворене државности. Историјски посматрано, таква подршка Србији само је два пута била испод очекиваног нивоа; приликом склапања Санстефанског уговора 1877. године када је дат приоритет амбицијама царске Русије у правцу Босфора и, други пут, приликом увођења санкција СРЈ 1992. када се радило о државном клоњу Русије пред тријумфално парадирajuћим Западом. У свим другим историјским искушењима и неповољним околностима солидарност Русије са Србијом није довођена у питање.

Због тога ослонац Србије на Русију треба да буде њено трајно опредељење што претпоставља успостављање свестране сарадње укључујући и оне у војној области. Јачање сарадње са Русијом нема сумње подразумева и подизање нивоа сарадње са другим земљама БРИКС-а, посебно са Кином и Индијом које пружају изузетно важну подршку по питању Косова и Метохије и очувања независности и суверенитета Србије. Оваква алтернативна међународна политика значи и подношење захтева за добијање статуса посматрача у Шангајској организацији и унапређење економске и политичке сарадње с кључним чланицама покрета несврстаних земаља.

Србија, ЕУ и НАТО

Када је Ричард Холбрук 2007. године још једном у свом безобзирном стилу, како примећује Владислав Јовановић, позвао Србију да се између Косова и Метохије и Европске уније определи за ЕУ, иначе ризикује да изгуби обоје, српска званична политика је пропустила да самоуверени Запад упозори да би његова подршка независности Космета неизбежно потпуно окренула Србију алтернативној политици. Тако је жеља за чланством у ЕУ постала апсолутни приоритет изнад начела одржања територијалне целовитости и суверенитета Републике Србије. Тиме је послата понижавајућа порука свима да је за улазак у ЕУ Србија спремна да плати сваку цену па и највећу цену. Наравно, то не значи да интегрисање Србије у ЕУ није у складу са њеним дугорочним интересима, али постоји граница дозвољеног и висина цене која може да се плати.

На самом почетку процеса приближавања ЕУ морало се рашчистити са партнерима на Западу да се жели постати члан те организације само под истим условима под којима су постале друге државе чланице. Одмах се морала одбацити могућност подношења било какве територијалне жртве за улазак у ЕУ.

Понижавајући положај у који је Србија данас доспела мазохистичком и капитулантском политиком према Западу, примећује Владислав Јовановић, налаже радикалну промену спољнополитичког курса. Фиктивно једина опција „Србија на Западу“ мора да се мења новом и бољом „Србија за свестрану сарадњу са свима који уважавају њен суверенитет и територијални интегритет“. За Србију данас потпуно опкољену чланицама НАТО прикључење у Партнерство за мир представља геополитичку нужност, а с обзиром на све злочине које је НАТО починио током агресије 1999. године и активној подршци проглашењу независности Косова и Метохије, иницијатива за учлањење Србије у ту војну организацију: „спада у домен политичке перверзије, а свако активно заузимање за то у домен политичке патологије“, констатује Владислав Јовановић.

Актуелна српска спољна политика и дипломатија

Неповољан развој међународних односа у свету не само да није заобишао Балкан, напротив ни у једном другом делу света подаништво САД, ЕУ и НАТО-у није тако и толико изражено као овде. Ови центри моћи унилатерално су прогласили Балкан својом искључивом сфером утицаја и понашају се као апсолутни господари.

Притисцима сваке врсте и потпуно неравноправном третману посебно је изложен српски народ од којег се ултимативно тражи да прихвати све диктате са Запада, сопствену денацификацију и губитак своје духовне, културне, националне и државне колевке Косова и Метохије.

Зато аутор књиге Владислав Јовановић сматра да се у даљем развијању односа и сарадње са суседима, другим земљама, посебно интеграционим целинама треба чувати оба опасна екстрема како конфронтације тако и капитулације јер сваки од њих представља пут без повратка. Политика конфронтације је противна принципу предвидивости у спољној политици и најчешће се не може контролисати, а политика капитулације спушта Србију испод прага равноправности са другим земљама и српске националне и државне интересе оставља незаштићене и на вољу другима. И у шаховској партији победа се остварује и студиозном позиционом игром и маштовитим тактичким комбинаторним ударима. Свака фигура не може да се жртвује, погрешна процена позиције и погрешна жртва фигуре играча неизбежно воде у пораз а не у победу.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи *сажета*к који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У *сажетку* треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после *литературе*, треба написати *резиме* чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак*, *кључне речи* и *резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Поднаслов куцати у фонту Times New Roman, величина слова 14.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о *монографији* фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрски*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се ради о *чланку*, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојановић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о *зборнику радова*: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради напи-

сати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- *извори са Интернета*, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- *архивска грађа*, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- *књиге*: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- *зборници*: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- *чланак*: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- *литература са Интернета*, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- *архивска грађа*, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Текстове слати у штампаном и електронском облику: Институт за политичке студије, Светозара Марковића 36, e-mail адреса – smiljana.raunovic@ipsbgd.edu.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа рецензент треба да одговори на следећа питања: Да ли је аутор показао у чему је оригиналност чланка? Да ли је аутор довољно оправдао своје тврдње? Да ли је аутор стручно/научно утемељио своје тезе? Да ли је рад комплетан према Упутству за ауторе? Којој научној области рад припада? Затим, рецензија треба да садржи примедбе о стручном/научном квалитету рукописа, али и сугестије за побољшање рукописа, уколико за то постоји потреба.

На самом крају рецензент треба да оцени којој категорији рад припада (*оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научна критика, односно полемика, осврти и прикази*) и да изнесе своје мишљење о томе да ли рукопис треба да се прихвати у садашњем облику, да се прихвати уз сугерисане измене или да се не прихвати због наведених разлога у рецензији.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес: часопис за
национална и државна питања = National
interest: Magazine for National and State Issues/
главни уредник Милош Кнежевић: одговорни
уредник Живојин Ђурић. - год. 4, бр. 4 (2005)
Београд (Савски трг 7а); Институт за политичке
студије, 2005 - (Београд: Eseloge). - 24 цм

Три пута годишње - Другачије повезане
серијске публикације: Национални
интерес (CD-ROM)=ISSN 1452-2152 ISSN
18204996=Национални интерес (Штампано
изд.) COBISS.SR-ID 125448460

01

2012

Национални ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST
JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.40) година VIII vol. 13. № 1/2012.

9 771820 499008